

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

SON 20 YILDA TÜRK EKONOMİSİNİN
ANA SEKTÖRLER İTİBARI İLE
GELİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

MUSTAFA KOCA

2502100174

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ

İSTANBUL 2017

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : MUSTAFA KOCA Numarası : 2502100174

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT Danışman : PROF. DR. DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ

Tez Savunma Tarihi : 25.07.2017 Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : SON 20 YILDA TÜRK EKONOMİSİNİN ANA SEKTÖRLER İTİBARI İLE GELİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. DÜNDAR MURAT DEMİRÖZ		KABUL
2- PROF. DR. GÖKHAN KARABULUT		KABUL
3- PROF. DR. HALİT TARGAN ÜNAL		KABUL
4- PROF. DR. SAİP KAYA ARDIÇ		Kabul
5- DOÇ. DR. EMİNE TAHSİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ZEKAI ÖZDEMİR		
2- PROF. DR. MEHMET HÜSEYİN BİLGİN		

ÖZ

SON 20 YILDA TÜRK EKONOMİSİNİN ANA SEKTÖRLER İTİBARI İLE GELİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

MUSTAFA KOCA

Bu tez çalışmasında Türkiye’de son 20 yılda iktisadi gelişim ve dönüşümün incelenmesi amaçlanmıştır. Temel olarak bu süreçte iktisadi büyüme ve üretim yapısında meydana gelen değişim araştırılmıştır. Bu bağlamda iktisadi büyüme öncelikle kavramsal ve teorik olarak birinci bölümde ele alınmış, iktisadi büyümenin kaynakları, sürdürülebilirliği ve istikrarı hakkındaki görüşlerin geçmişten bugüne geçirdiği değişim açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye’de iktisadi büyümenin ve büyümenin kaynağı olarak kabul edilen makroekonomik değişkenlerin geçmişten bugüne kadar olan seyri ve Cumhuriyet dönemi boyunca üretim yapısında meydana gelen değişimler ana sektörler itibari ile incelenmiştir.

Üçüncü bölümde 1998 ve 2015 yılları arasında iktisadi büyüme ve iktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümde iktisadi faaliyet kollarının tanımlamalarına ve iktisadi büyüme ile olan ilişkilerini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Yapılan çalışmalarda, iktisadi büyüme teorilerinde büyümenin kaynağı olarak belirtilen değişkenlerin ve iktisadi faaliyet kollarının üretim paylarının, iktisadi büyüme üzerindeki etkileri hakkında bir görüş birliği bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde iktisadi büyüme bir kaynak tahsisi problemi olarak ele alınmış ve hedeflenen iktisadi büyüme oranlarına en istikrarlı biçimde ulaşılması için üretim yapısının nasıl olması gerektiği sorusuna, Markowitz Portföy Optimizasyon Modeli yardımıyla, cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi büyüme, üretim yapısı, iktisadi faaliyet kolları

ABSTRACT

THE COURSE OF DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION OF TURKISH ECONOMY IN TERMS OF MAIN SECTORS IN THE LAST 20 YEARS

MUSTAFA KOCA

The purpose of this thesis is to study the advance and transformation in Turkish economy in the last 20 years. Basically economic growth and changes in production structure is researched. In this regard economic growth is tackled conceptually and theoretically and evolution in aspects on sources of economic growth is explained in first part.

In the second part, course of economic growth and changes in macroeconomic factors, which are accepted as source of growth, and changes in production structure in Turkey since 1923 are studied.

In the third part production in economic activity sections between 1998 and 2015 is analyzed. In this part, earlier studies about the relationship between economic growth and production in economic activity sections are also ranked. And it is concluded that there is no consensus on effects of variables, which are accepted as sources of economic growth in economic growth theories, and shares of economic activity sections, on growth.

In the last part economic growth is tackled as a resource optimization problem and the answer to the question of, what should optimal production structure be to achieve aimed economic growth in most stable way, is searched by Markowitz Portfolio Optimization Model.

Keywords: Economic growth, production structure, economic activity sectors

ÖNSÖZ

İktisadi büyüme her ülkenin temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmanın yolu hakkında geçmişten bugüne farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler iktisadi büyümeyi farklı etkenler ile neden sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklamaktadır. Ancak ülke ekonomisi gibi karmaşık ilişkiler ağına sahip yapılarda bir sonuç nadiren bir tek değişkende meydana gelen değişimler ile açıklanabilir. Bunun sonucu olarak iktisadi büyüme teorileri bir dönem ve bir ülke için geçerli olsa da farklı bir ülke veya dönem için geçerli olmamaktadır.

Her ülkenin üretim imkanları farklıdır ve zaman içinde değişim geçirebilir. Bu durumda her ülke ve her zaman için geçerli neden sonuç ilişkileri kurmak yerine bu çalışmada ülkenin şartlarına özgü bir çözüm üretmek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, iktisadi büyümeyi iktisadi faaliyet kollarının üretim payları yoluyla açıklamaktır.

Çalışmada üretim bir kaynak tahsisi problemi olarak ele alınmıştır. İktisadi büyüme ise kaynakların iktisadi faaliyet kollarına dağıtılması sonucu bu kollarla meydana gelen üretim artışlarının toplamı olarak kabul edilmektedir. Cevapı aranan temel soru ise hedeflenen iktisadi büyümeyi en istikrarlı yolla elde etmek için kaynakların faaliyet kollarına nasıl dağıtılması gerektiğidir.

Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği ve istikrarı hakkında geçmişten bugüne ortaya konulan farklı görüşlere yer verilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye’de iktisadi büyümenin geçmişi hakkında karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Üçüncü bölüm iktisadi faaliyet kollarının üretim payları ve bu kollarla meydana gelen üretim değişimleri ile iktisadi büyüme faaliyet kolu üretimi ilişkilerine dair yapılmış çalışmalara ayrılmıştır. Dördüncü bölümde, mümkün olan en yüksek seviyeli ve en istikrarlı iktisadi büyüme için iktisadi faaliyet kollarının üretim paylarının optimal değerleri, Markowitz Portföy Optimizasyon Modeli yardımıyla araştırılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkışından sonuçlanmasına kadar olan süreçte katkıları ile uzun tez hazırlama sürecinde gösterdiği anlayış ve sabrından dolayı hocam Prof. Dr. Dündar Murat DEMİRÖZ'e, akademik gelişimime katkılarından dolayı Prof. Dr. Targan ÜNAL ve tüm İktisat Fakültesi öğretim üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
GRAFİK LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKTİSADİ BÜYÜME MODELLERİ; BÜYÜMENİN KAYNAĞI, SÜRDÜRÜLEBİRLİRLİĞİ VE İSTİKRARI.....	5
1.1. Geleneksel Büyüme Modelleri.....	5
1.1.1. Merkantilizm	6
1.1.2. Fizyokrasi	8
1.1.3. Klasik İktisat.....	10
1.2. Dışsal Büyüme Modelleri.....	14
1.2.1. Harrod Büyüme Modeli.....	14
1.2.2. Domar Büyüme Modeli.....	15
1.2.3. Kaldor Büyüme Modeli.....	18
1.2.4. Neo-klasik Büyüme Modeli.....	20

1.2.4.1. Teknolojinin Neo-klasik Büyüme Modeline Dahil Edilmesi	23
1.2.4.2. Neo-Klasik Büyüme Modelinin Öngörülleri	24
1.3. İçsel Büyüme Modelleri	26
1.3.1. Dolaylı Teknolojik Gelişme Modelleri	27
1.3.1.1. Lucas Modeli	27
1.3.1.2. Rebelo Modeli	29
1.3.1.3. Dolaylı teknolojik Gelişmeye Dair Diğer Modeller	32
1.3.2. Ar-ge Modelleri	33
1.3.2.1. Romer Modeli	33
1.3.2.2. Aghion ve Howitt Modeli	35
1.3.2.3. Ar-ge Sektörüne Dair Diğer Yaklaşımlar	37
1.3.3. Yarı İçsel Büyüme Modelleri	39
1.4. İktisadi Büyüme Modellerinin Genel Değerlendirilmesi	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE İKTİSADİ BÜYÜMENİN GEÇMİŞİ	43
2.1. Ortaçağdan Bugüne İktisadi Büyüme ve Gelir	43
2.1.1. Dünyada İktisadi Büyüme	44
2.1.2. Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Kişi Başı Gelir	47
2.2. 19. Yüzyıldan Bugüne Temel Makro İktisadi Değişkenlerde Yaşanan Gelişmeler	49
2.2.1. Nüfus	50
2.2.2. Maliye	55
2.2.3. Enflasyon	56
2.2.4. Dış Ticaret	62
2.2.5. Borç Stoku	67
2.2.5.1. İç Borç	68
2.2.5.2. Dış Borç	70
2.2.6. Tasarruf ve Yatırım	74

2.3.Cumhuriyet Döneminde İktisadi Büyüme ve Gelirin	
Ana Sektörlere Dağılımı.....	82
2.3.1. 1923-1929 Dönemi	83
2.3.2. 1930-1939 Dönemi	84
2.3.3. 1939-1950 Dönemi	86
2.3.4. 1951-1960 Dönemi	88
2.3.5. 1961-1980 Dönemi	89
2.3.6. 1981-2000 Dönemi	91
2.3.7. 2003-2015 Dönemi	93
2.3.8. Cumhuriyet Döneminde İktisadi Büyüme ve Üretim Yapısı.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1998-2015 DÖNEMİNDE İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINDAMEYDANA GELEN ÜRETİM ARTIŞI VE İKTİSADİ BÜYÜME	100
3.1.1998 – 2015 Dönemi Temel İktisadi Gelişmeler.....	101
3.1.1. Tasarruf ve Yatırım.....	101
3.1.2. Dış Ticaret.....	106
3.1.3. Dış Borç.....	111
3.1.4. Sermaye Hareketleri.....	114
3.1.5. Ar-ge Harcamaları.....	117
3.1.6. Türkiye’de Temel İktisadi Değişkenler ve İktisadi Büyüme.....	120
3.2.1998-2015 Döneminde İktisadi Faaliyet Kollarında Meydana	
Gelen Üretim Artışı ve Üretim Payları	122
3.2.1. Tarım Ormancılık ve Balıkçılık.....	123
3.2.2. Madencilik ve Taş Ocakçılığı.....	125
3.2.3. İmalat Sanayii.....	127
3.2.4. Elektrik Gaz Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı.....	130
3.2.5. Su Temini Kanalizasyon Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri.....	132

3.2.6. İnşaat.....	133
3.2.7. Toptan ve Perakende Ticaret:	
Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı.....	137
3.2.8. Ulaştırma ve Depolama.....	138
3.2.9. Konaklama ve Yiyecek.....	141
3.2.10. Bilgi ve İletişim.....	143
3.2.11. Finans ve Sigorta Faaliyetleri.....	145
3.2.12. Gayrimenkul Faaliyetleri.....	147
3.2.13. Mesleki Bilimsel ve Teknik Faaliyetler.....	148
3.2.14. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri.....	149
3.2.15. Kamu Yönetimi Savunma ve Zorunlu Sosyal Güvenlik.....	150
3.2.16. Eğitim.....	152
3.2.17. İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri.....	154
3.2.18. Kültür Sanat Eğlence Dinlenme ve Spor.....	155
3.2.19. Diğer Hizmet Faaliyetleri.....	156
3.2.20. Hane Halklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri.....	157
3.2.21. Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetleri.....	158
3.2.22. Vergi – Sübvansiyon.....	159
3.3. Bölümün Genel Değerlendirmesi.....	161

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MARKOWITZ PORTFÖY OPTİMİZASYONU ARACILIĞI İLE FAALİYET KOLLARININ OPTİMUM ÜRETİM PAYLARININ BELİRLENMESİ.....	163
4.1. Portföy Optimizasyonu ve Portföy Yönetimi Modelleri.....	163
4.1.1. Markowitz Modeli.....	164
4.2. Amaç.....	165
4.3. Literatür.....	165
4.4. Kullanılan Veriler.....	166
4.5. Modelin Varsayımları.....	166

4.6.Modelin Oluşturulması.....	167
4.7.Modelin Çözömlenmesi.....	168
4.8.Etkin Sınır Eğrisinin Yorumlanması.....	168
SONUÇ	172
KAYNAKÇA.....	178
EKLER.....	211
ÖZGEÇMİŞ.....	224

TABLolar LİSTESİ

Tablo-2.1:	Dünyada Nüfus ve Kişi başına Düşen Gelir 0-1998.....	45
Tablo-2.2:	Dünyada Kişi Başı Gelirin Yıllık Ortalama Artışı, 0-1998.....	45
Tablo 2.3:	Bölgeler itibari ile yıllık kişi başı gelir ve gelir artışı, 1000-1998.....	46
Tablo 2.4:	Türkiye ve Dünyada Kişi Başı Gelir, 1820-1913.....	47
Tablo 2.5:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1923-1929.....	84
Tablo 2.6:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1930-1938.....	86
Tablo 2.7:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1939-1950.....	87
Tablo 2.8:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1951-1960.....	89
Tablo 2.9:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1961-1980.....	91
Tablo 2.10:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1981-2002.....	93
Tablo 2.11:	GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 2003-2015.....	94
Tablo 2.12:	Sektör Katma Değerleri, Ülke Grupları ve Türkiye 1997-2014.....	99
Tablo 3.1:	Dış Ticaretin Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı, 1998-2015.....	106

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1:	Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında Kişi Başı Gelir.....	47
Grafik 2.2:	Dünyada Nüfus Artış Hızı 1961-2015.....	54
Grafik 2.3:	Türkiye’de Toplam Nüfus, 1923-2015.....	55
Grafik 2.4:	Bütçe Açığı – Fazlası / GSMH, 1923-2015.....	56
Grafik 2.5:	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), 1923-2015.....	60
Grafik 2.6:	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, 1923-2015.....	65
Grafik 2.7:	İç Borç / GSYİH, 1933-2015.....	69
Grafik 2.8:	Dış Borç / GSYİH (1983-2015).....	74
Grafik 2.9:	Brüt Sermaye Birikimi ve Tasarruflar / GSMH, 1950-2015.....	80
Grafik 2.10:	İktisadi Büyüme, 1923-2015.....	95
Grafik 2.11:	Kişi Başı GSYİH, Sabit Fiyatlarla, 1923-2015.....	96
Grafik 2.12:	Kişi Başı GSYİH, 1967- 2015, Cari Fiyatlarla.....	97
Grafik 2.13:	Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın Ana Sektörlere Dağılımı, 1923-2015.....	98
Grafik 3.1:	Brüt Tasarruflar / GSYİH, 1998-2015.....	101
Grafik 3.2:	Brüt Sermaye Birikimi / GSYİH, 1998-2015.....	102
Grafik 3.3:	Tasarruf Açığı - Fazlası / GSYİH, İktisadi Büyüme, 1998-2015.....	103
Grafik 3.4:	İthalat / Gayrisafi Milli Hasıla, 1998-2015.....	107
Grafik 3.5:	İhracat / Gayrisafi Milli Hasıla, 1998-2015.....	109
Grafik 3.6:	Dış Borç Stoku, 1998-2015.....	111
Grafik 3.7:	Dış Borç Stoku / GSMH, 1998-2015.....	112
Grafik 3.8:	Sermaye Hareketleri, 1998-2015.....	114
Grafik 3.9:	Ar-ge Harcamaları / GSYİH, 1998-2013.....	118
Grafik 3.10:	Tarım Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme.....	123

Grafik 3.11: Madencilik ve Taş Ocakçılığı Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	127
Grafik 3.12: İmalat Sanayii Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme.....	128
Grafik 3.13: Elektrik Gaz Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	130
Grafik 3.14: Su Temini Kanalizasyon Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	133
Grafik 3.15: İnşaat Faaliyetleri Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	134
Grafik 3.16: Toptan ve Perakende Ticaret Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme.....	138
Grafik 3.17: Ulaştırma ve Depolama Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	140
Grafik 3.18: Konaklama ve Yiyecek Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	141
Grafik 3.19: Bilgi ve İletişim Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	144
Grafik 3.20: Finans ve Sigorta Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	147
Grafik 3.21: Gayrimenkul Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	148
Grafik 3.22: Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetlerin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	149
Grafik 3.23: İdari ve Destek Hizmetleri Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	150

Grafik 3.24: Kamu Yönetimi Savunma ve Sosyal Güvenlik Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	151
Grafik 3.25: Eğitim Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	153
Grafik 3.26: İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	155
Grafik 3.27: Kültür Sanat Eğlence Dinlenme ve Spor Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	156
Grafik 3.28: Diğer Hizmet Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	157
Grafik 3.29: Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	158
Grafik 3.30: Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetlerinin, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	159
Grafik 3.31: Vergi-Sübvansiyonun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme	160
Grafik 4.1: Etkin Sınır Eğrisi.....	168

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
DÇM	: Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DPT	: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KP	: Kalkınma Planı
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Doktora tez çalışmamda Türk Ekonomisinin 1998-2015 döneminde, iktisadi faaliyet kolları itibari ile gelişim ve dönüşüm süreci incelenmektedir. Geniş tanımları bulunan ve farklı yönlerden ele alınabilecek olan gelişim kavramı iktisadi büyüme, dönüşüm kavramı ise iktisadi faaliyet kollarının milli gelirden aldıkları payların değişimi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Geçmişten bugüne iktisadi büyümenin kaynakları hakkında farklı görüşler ortaya atılmış ve bu görüşleri eleştiren veya destekleyen çok sayıda çalışma yayımlanmıştır. Yayımlanan çalışmalar iktisadi büyüme teorilerinin halen tartışılmakta olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmalarda genellikle, ülkelerin üretim faktörlerinden bağımsız olarak, iktisadi büyümeyi etkilemesi beklenen faktörlerin birinde meydana gelen değişimin iktisadi büyümeyi artıracığı savunulmaktadır. Ancak ülke ekonomileri gibi büyük ve karmaşık ilişkiler ağı içeren yapılarda, yapının genelinde görülen bir değişim, nadiren yalnızca bir parçada meydana gelen bir değişim ile açıklanabilir.

Tez çalışmasının temel amacı, iktisadi büyümeyi iktisadi faaliyet kollarının üretim payları ile açıklamaya çalışmaktır. Üretim, bir kaynak tahsisi problemi olarak ele alınmaktadır. Kaynaklar, yani üretim faktörleri ise ülkeler arasında eşit dağıtılmamıştır. Bu nedenle ülkede mevcut üretim faktörleri ve olanakları çerçevesinde bir çözüm arama yoluna gidilmiştir.

Her ülkede üretim faktörleri farklı iktisadi faaliyet kollarına tahsis edilmekte ve karşılığında meydana gelen üretim artışlarının toplamı, dönem sonunda, iktisadi büyüme olarak elde edilmektedir. Bu durum bir yatırımcının varlıklarını mevcut yatırım imkanlarına dağıtması ve dönem sonunda farklı yatırımlardan gelen getirilerin toplamını dönem sonu getiri olarak elde etmesi ile benzerlik taşımaktadır. Yatırımcı minimum risk ile maksimum getiriyi hedeflerken ülkelerde temel iktisadi hedef, istikrarlı ve yüksek seviyeli iktisadi büyümedir.

Bu benzerlik nedeniyle çalışmada, üretimin iktisadi faaliyet kollarına dağılımının nasıl olacağını araştırılması, portföy optimizasyonuna benzer yolla yapılmaktadır. Farklı olası portföy optimizasyon modellerinden ise Markowitz Portföy Optimizasyon Modeli seçilmiştir. Bu modelin seçilmesinde temel neden, faaliyet kollarının iktisadi büyüme olan ilişkilerinin yanında birbirleri ile olan ilişkilerinin de hesaba katılabilmesidir.

Çalışmada cevabı aranan temel soru, hedeflenen iktisadi büyümenin en istikrarlı şekilde elde edilmesi için toplam üretimin faaliyet kollarına nasıl dağıtılması gerektiğidir. Bu amaçla öncelikle, incelenen dönemdeki büyüme ortalamasının en istikrarlı şekilde elde edilmesini sağlayacak üretim dağılımı, sonrasında daha yüksek büyüme oranlarını en istikrarlı biçimde sağlayan üretim dağılımları araştırılmaktadır. Elde edilen farklı iktisadi büyüme ve istikrar seviyeleri bileşimleri ile etkin sınır eğrisi oluşturulmakta ve bu eğri üzerindeki farklı bileşimler için faaliyet kollarının üretim paylarının optimal değerleri hesaplanmaktadır.

Orta Çağdan günümüze kadar iktisadi büyüme hakkında pek çok fikir ortaya atılmış olmasına rağmen geniş kapsamlı ve dinamik iktisadi büyüme modellerinin 20. Yüzyıl ve sonrasında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu dönemden önceki düşünceler tam olarak iktisadi büyüme modeli olarak tanımlanamasa da iktisadi düşüncenin geçirdiği evrimin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde yer alan teorik çerçeve, Merkantilizme kadar iktisadi düşünce akımlarının iktisadi büyüme hakkındaki görüşlerini kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur.

Birinci bölümde iktisadi büyüme hakkındaki görüşler üç grup halinde incelenmektedir. Merkantilizmden Keynesyen analizin dinamikleştirilme çabalarına kadar olan birinci grup, geleneksel iktisadi büyüme başlığı altında toplanmaktadır. Bu bölüm, uzun bir dönem boyunca çok sayıda düşünür tarafından ortaya konulan farklı görüşlerin kapsamlı ve ayrıntılı olarak incelenmesi yerine, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği ve istikrarı hakkındaki öngörüler ile sınırlı tutulmuştur.

İkinci grupta teknolojinin dışsal olarak kabul edildiği iktisadi büyüme modellerinin tarihsel sıraya göre genel hatlarıyla izah edilmeye çalışılmaktadır. Bu

grup Harrod ve Domar modelleri ile başlayıp Neo-klasik büyüme modeline teknolojinin ilave edilmesi ile son bulmaktadır. Üçüncü ve son grup, teknolojiyi içsel bir değişken olarak ele alan büyüme modellerini içermektedir. İktisadi büyüme teorilerinin ayrıntılı ve uygulamalı olarak incelenmesinin bu çalışmanın amacını ve kapsamını aşması nedeniyle, modeller genel hatlarıyla izah edilmekte, ağırlıklı olarak bu teorilerin iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği ve istikrarı ve iktisadi büyümenin kaynakları hakkındaki yorumlarına yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde dünyada ve Türkiye'de iktisadi büyümenin seyri ile birlikte tarım sanayi ve hizmet sektörlerinin büyüme oranları ve milli gelirden aldıkları paylar incelenmektedir. Bu bölümde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişim ve dönüşüm ile birlikte, karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, ülke ve dünya ekonomisinin tarihsel gelişimine yer verilmektedir.

Ülke sınırları değişimi ve buna bağlı nüfus değişimi gibi dönemler arası karşılaştırmalı analizin sonuçlarını etkileyecek değişimlerin yaşanmadığı en uzun dönem olması nedeniyle Türkiye ekonomisinin genel olarak incelenmesi Cumhuriyet dönemi ile sınırlı tutulmaktadır. Ancak temel iktisadi gelişmelerin ele alındığı bölümlerde, bu gelişmelerin arka planının açıklanabilmesi amacıyla Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait gelişmelere de yer verilmiştir.

İktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim değişimi ve milli gelirden aldıkları paylar ile ilgili uzun dönemli veri bulunmamaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde ekonomide yaşanan dönüşüm, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelir içindeki paylarının değişimi ile birlikte açıklanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, iktisadi büyümeye etki edebilecek bazı makro iktisadi büyüklüklerde meydana gelen değişimlerin incelenmesine yer verilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, 1998-2016 yılları arasında, Nace Rev. 2 sınıflandırmasına göre iktisadi faaliyet kollarında ve ekonominin genelinde yaşanan büyüme oranları oranlarının analizine yer verilmektedir. Başlangıç aşamasında 20 yılı içermesi planlanan bu analiz ulaşılabilir verilerin kısıtlı olması nedeniyle 18 yıl ile sınırlandırılmıştır. Bu bölümde, iktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim

artışlarının ve üretim paylarında meydana gelen değişimlerin, iktisadi büyümenin hızı ve istikrarı üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

Uygulama bölümünde ise Oluşturulan Markowitz Portföy Optimizasyon Modeli yardımıyla, hedeflenen uzun dönemli ortalama büyüme oranlarına mümkün olan en istikrarlı şekilde ulaşılması için, iktisadi faaliyet kollarının optimal üretim paylarının tespiti amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKTİSADİ BÜYÜME MODELLERİNDE BÜYÜMENİN KAYNAĞI, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE İSTİKRARI

İktisadi büyüme; üretim teknolojileri, bilgi ve yetenek kazanımı, üretim faktörlerinin arttırılması ve ölçek ekonomisi gibi yollarla, işgücünün değişen insan ihtiyaçlarını karşılama çabasının birikimli olarak artışı olarak tanımlanmaktadır (Foley ve Michl, 2010).

Bu tanım oldukça geniş bir çerçeve çizmektedir. Daha dar fakat ölçülebilir bir tanımlama ise, bir ekonominin belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa değeri olan milli gelirden yaşanan artış, şeklinde yapılabilir.

İktisadi büyüme, refah artışı, zenginleşme gibi farklı tanımlamalarla da olsa geçmişten bugüne iktisat politikası belirleyicilerinin en temel amaçlarından biri olmuştur. Bu amaca ulaşmak için farklı dönemlerde farklı yöntemlerin uygulanması gerekliliği savunulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde iktisadi büyüme modelleri ana hatları ile incelenmekte ve bu modellerin iktisadi büyümenin kaynakları, istikrarı ve sürdürülebilirliği hakkındaki önermelerine yer verilmektedir.

1.1. Geleneksel Büyüme Modelleri

Merkantilist dönemden bugüne kadar iktisadi büyüme ile ilgili pek çok görüş savunulmuştur. Bu görüşler 1940'lı yıllarda ortaya konulan Keynesyen büyüme modellerine kadar teorik bir bütünlük ve dinamik bir büyüme modeli ortaya koymasalar da iktisadi büyümenin teorik temellerini oluşturmaları bakımından önem arz etmektedir.

Üretim artışı, sermaye birikimi, zenginleşme veya refah artışı olarak tanımlanan iktisadi büyüme ve büyümenin kaynakları ile ilgili savunulan farklı görüşler tarihsel sıraya göre aşağıda açıklanmaya çalışılmaktadır.

Görüşlerin birbirine benzerliği ve kapsamlı birer iktisadi büyüme modeli içermemeleri nedeniyle Merkantilizm ve Fizyokrazi akımlarının incelenmesinde daha çok genel sistem üzerinde durulmaktadır. Klasik iktisat başlığı altında ise görüşler arasındaki farklılıklar nedeniyle genel bir klasik büyüme modeli yerine iktisadi büyümenin kaynakları, sürdürülebilirliği ve istikrarı hakkında savunulan farklı öngörülere yer verilmektedir.

1.1.1 Merkantilizm

Orta Çağ'ı takip eden ve yaklaşık üç yüz yıl süren bu dönemde meydana gelen siyasal ve toplumsal gelişmeler daha sonraları Merkantilist doktrin olarak adlandırılacak bir iktisadi yaklaşımın yayılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, maddeler halinde;

- Ulus devletinin doğuşu,
- Yeni dini görüşlerin ortaya çıkması,
- Rönesans akımı,
- Kendi kendine yeterli feodal yerleşim birimlerinin azalması ve yerini mübadele ekonomisinin alması sonucu iktisadi yapının değişmesi,
- İktisat teorisi ile ilgili yayınların çoğalması ve matbaanın kullanımı ile daha hızlı yayılması,
- Uluslararası rekabetin artması

olarak sıralanabilir (Savaş, 2000, s:136-146).

Merkantilizmin çok geniş bir zaman dilimi içinde, farklı ülkelerde farklı kişiler tarafından ortaya atılan fikirlere verilen ortak bir isim olması tek bir tanımlama yapılabilmesini zorlaştırmaktadır.

Bütün merkantilistlerin her maddesini kabul ettiğini söylemek mümkün olmasa da Avusturyalı bir avukat olan Wilhelm von Hornick tarafından 1684 yılında yayınlanan ve aşağıda sıralanan dokuz maddeden oluşan merkantilist manifesto sistemin işleyişini yeterli derecede tarif etmektedir.

- Ülke toprağının her noktası tarım, maden veya sanayi sektörü için kullanıma açılmalıdır.
- Ülkede bulunan bütün hammaddeler, nihai malların hammaddeden daha değerli olması nedeniyle, yerli üretimde kullanılmalıdır.
- Çalışan nüfusun artışı sağlanmalıdır.
- Altın ve gümüş ihracı yasaklanmalı ve yerli para kullanımında kalmalıdır.
- İthalatı mümkün olduğu kadar azaltıcı önlemler alınmalıdır.
- Mecbur kalındığında ithalat aracısız olarak ilk elden yapılmalı ve karşılığı altın ve gümüş ile değil yerli mallarla ödenmelidir.
- İthalat mümkün olduğunca hammadde olarak yapılmalı, ülke içinde işlenmelidir.
- Ülkenin üretim fazlasının altın ve gümüş karşılığında ihraç edilmelidir.
- Ülke içinden yeterli ve düzenli olarak elde edilebilen malların ithalatına izin verilmemelidir (Ekelund ve Hébert, 2014, s.47).

Bu ilkelere göre, merkantilist iktisatçılar, zenginleşmenin ölçüsü olarak üretim ve dış ticaret fazlası ile elde edilen değerli maden miktarını kabul etmektedir. Ayrıca, yerli üretimin desteklenmesi ve koruyucu dış ticaret politikaları ile üretim faktörlerinin tamamının kullanımda olmasının sağlanması gibi amaçlar doğrultusunda, devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekli görülmektedir.

Dünyada değerli maden stokunun sabit olduğu düşünüldüğünde Merkantilist teoride bir ülkenin zenginleşmesinin ancak diğer ülkelerin fakirleşmesi yoluyla mümkün olmaktadır ve zenginleşme ancak belirli bir noktaya kadar arttırılabilecektir. Bu durumda Merkantilistlerin sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin varlığı hakkında kötümser görüşlere sahip oldukları söylenebilir.

İngiltere' de iş adamları, Almanya' da hukukçular ve maliyeciler, Fransa' da ise resmi devlet adamları tarafından öncülük edilen merkantilizm bir taraftan Klasik iktisat teorisinin diğer taraftan ise Fizyokrasinin teorik temellerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır (Savaş, 2000 s.160-164).

Düşük verimli üretimin ihracatına yönelik önlemler ile birlikte Amerika'nın keşfi sonrası değerli maden miktarında yaşanan artış, arz ve talep arasındaki dengenin bozulmasına neden olmuştur (Alkin, 1992 s.24). Üretim artışının yavaş olduğu bu dönemde değerli maden miktarında meydana gelen artış, değerli madenlerin aynı zamanda para olarak kullanılması nedeniyle, para arzı artışına yol açarak fiyat dengesinin bozulmasını sağlamıştır. Bu dengenin bozulması fiyatlar genel seviyesinde aşırı miktarda artışla sonuçlanmıştır. Fransa'da Colbert tarafından uygulamaya konulan merkantilizm sonrası iktisadi hayatta devam eden sorunlar Fizyokratların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Merkantilizm, ticari kapitalizm hakim olduğu sürece onun ideolojisini yansıtan hakim öğreti olmuştur. Fakat ticari kapitalizm içinde gelişen sanayi kapitalizmi İngiltere'de ve Fransa'da "laissez-faire"i gerektirmekteydi. Nitekim sanayi kapitalizminin bu ülkelerde ticari kapitalizmin yerini alması üzerine, merkantilist öğreti de, bu ülkelerde tarihe karışmıştır. Ancak, 15- 18. yüzyıllardaki niteliğiyle tarihe karışsa da, savunduğu bazı görüşler ve iktisat politikası önlemleriyle kapitalizmin her aşamasında, bir ya da diğer ülkede her zaman var olmuştur (Kazgan, 2000, s.48).

Merkantilistlerin savunduğu bazı politikaların uzun süre etkisini sürdürmesine rağmen bu dönemden sonra yerini diğer iktisadi düşünce sistemlerine bırakmıştır. Ancak Fizyokrasinin ortaya çıkması yalnızca bozulan arz talep dengesi ile değil değişen dünya düzeni ile de ilişkilidir. Bu dönemde, önceki düzende gerekli görülen devlet müdahalesi artık iktisadi gelişmenin önünde engel olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Devletin sadece zorunlu kamu hizmetlerini yerine getirmesi ve bu hizmetlerin dışında iktisadi hayata müdahale etmemesi gerekliliği (laissez faire) Merkantilizme karşı olan iktisadi görüşlerin genel ortak önerisi haline gelmiştir.

1.1.2 Fizyokrasi

Fransız merkantilizmi 14. Lois zamanında devletin resmi politikası haline almıştır. Ancak tarıma dayalı Fransız ekonomisinde merkantilizmin beklenen etkileri gösterememesi ve sorunları çözememesi sonucunda Fizyokrasi akımı ortaya çıkmıştır. Yunanca' da "doğa yasası" anlamına gelen Fizyokrasinin savunucuları, bir ilahi

iradenin, evrensel ve aslında mükemmel olan bir doğal düzen yarattığı yolundaki düşünceyi benimsemişlerdir (Savaş, 2000, s.228).

Bu düşüncenin doğal sonucu olarak Fizyokratlar, devletin iktisadi hayata müdahale etmemesi gerektiğini ve iktisadi hayatta mümkün olan en iyi sonuçlara bu yolla ulaşılabileceğini savunmuşlardır.

Merkantilizme tepki olarak Fransa'da ortaya çıkan Fizyokratlar zenginliğin kaynağının ticaret yoluyla elde edilen değerli maden miktarı yerine tarımsal üretimde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sanayi sektörünün bu dönemde sadece el işçiliği ve küçük işyerleri ile sınırlı olduğu düşünüldüğünde, ticaret yerine üretim faaliyetinin zenginliğin kaynağı olarak görülmeye başlandığı söylenebilir. Değerli maden miktarının ile ülkenin zenginliği arasında kabul edilen pozitif yöndeki güçlü ilişkinin kabulü terkedilmiştir.

Ekonomiyi mülk sahipleri, çiftçiler ve üretken olmayanlar olarak sınıflandıran fizyokratlar ticareti değer yaratmayan bir sektör ve sanayi üretimini ise bir tür şekil değişikliği olarak kabul ederek, net üretimin yalnızca tarım sektöründe elde edilebileceğini savunmuşlardır. Fizyokratlara göre yalnızca tarım faaliyetlerinde girdi miktarından daha fazla çıktı elde edilebilir.

Fizyokratların öncülerinden Quesnay' ın yayınladığı "İktisadi Tablo" ilk makroekonomik model olarak kabul edilmektedir. Bu modele göre emek ve sermaye bol toprak ise kıt olarak kabul edilmektedir ve tam rekabetin geçerli olduğu varsayılmaktadır. Üretim var olan toprak miktarı tarafından belirlenmektedir (Alkin, 1992 s. 25).

Üretimin kaynağının yanı sıra üretim fonksiyonunun yapısı hakkında da bu dönemde önemli fikirler savunulmuştur. Turgot, üretim faktörlerinin üretime katıldıklarında, maksimum üretim noktasına varılana kadar önce artan sonrasında azalan getiriye tabi olduklarını ileri sürmüştür (Spiegel, 1991, s. 194-195).

Değer yaratan üretimin yalnızca tarım sektöründe olduğunu savunmaları nedeniyle, Fizyokratların iktisadi büyümenin tek kaynağı olarak tarımsal üretim artışını kabul ettikleri söylenebilir. Toprak miktarının sabit olması ve tarımsal

üretimde teknolojinin ilerlemesi sonucu ortaya çıkabilecek artışların bu dönemde çok sınırlı olması nedeniyle, fizyokratların iktisadi büyümenin sürdürülebilir olarak devam etmesini mümkün görmedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca büyümenin kaynağı olan tarımsal üretim iklim koşullarına en hassas sektör olması, iktisadi büyümenin istikrarsız olmasının doğal olarak kabul edildiği şekilde yorumlanabilir.

Fizyokrazi, merkantilizm kadar yaygın ve uzun zamanlı uygulanmamıştır. Bununla birlikte Fizyokratların, tam rekabet piyasası ve devlet müdahalesinin gereksizliği ile başta Adam Smith olmak üzere klasik iktisatçıların ve artık üretim kavramı ile Karl Marx' ın iktisat teorisine katkıda bulunmuşlardır.

1.1.3 Klasik İktisat

18. yüzyılın sonları İngiltere'de Aydınlanma Çağı olarak bilinen dönemin son yılları olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde Avrupa'da savaşlar durmuş, dünya ticareti önemli ölçüde artış göstermiş ve sanayi devriminin ilk belirtileri görülmeye başlanmıştır (Savaş, 2000 s. 260 -261).

Sanayi devrimi ile birlikte üretim artışında yaşanan hızlı gelişme, üretilen malların satılması sorununu ortaya çıkarmıştır. Halen uygulanmaya devam eden Merkantilizmin ilkeleri ve ticaret sınırlamalarına karşı Adam Smith, Milletlerin Zenginliği adlı eserini yayınlamıştır.

Bir ülkenin zenginliğinin nasıl arttırılacağını incelediği eserinin giriş bölümünde Smith, zenginliğin kaynağının işbölümü ve uzmanlaşma olduğunu savunmaktadır. Adam Smith'e göre üretim insan emeği tarafından meydana getirilir ve üretimin artması konusunda en büyük etki ustalık, beceri ve muhakeme gelişmesine yol açan işbölümü tarafından sağlanmaktadır (Smith, 1776).

Smith, fizyokratlar gibi zenginliğin tanımı üretim kavramıyla yapmasına rağmen üretim artışının kaynağının olarak işbölümü ve uzmanlaşma olduğunu ve bunun sonucunda meydana gelen verimlilik artışı ile ekonomideki üretim miktarının artacağını savunmaktadır.

Smith, kişi başına milli gelirin iki etken tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi işgücünün verimliliği, ikincisi ise ekonomideki üretken emek miktarının üretken olmayan emek miktarına oranıdır. İkinci etkende bulunan ayırım Fizyokratların üretken ve üretken olmayan sektör ayırımından türetilmiştir ve bütün hizmet sektörünü kapsamaktadır (Spiegel, 1991, s. 244-245).

Smith'in üretim artışının sınırı hakkında kesin bir yargısı bulunmamaktadır. İşbölümü ve uzmanlaşma nedeniyle artan verimli bir üretim fonksiyonu, rekabet nedeniyle azalan kar oranları ve artan nüfus nedeniyle rant miktarının yükseleceği gibi öngörülere bulunmaktadır ve bunlar iktisadi büyümenin sınırına ilişkin birbiri ile çelişmekte olan öngörülerdir (Alkin, 1992, s. 26 - 27).

Jean Baptiste Say, bir malın yaratılır yaratılmaz, kendi kıymetine eşit kıymette diğer mallara bir pazar yaratmakta olduğunu savunmaktadır. Ekonomide gelip geçici aksaklıklar yaşansa da bunlar geçici olacaktır (Savaş, 2000 s.300). Bu görüşe göre kısa süreli istikrarsızlıklar olsa bile sürdürülebilir bir iktisadi büyüme dışarıdan bir müdahale olmaksızın mümkün olarak kabul edilmektedir.

Robert Malthus, (1798), besin maddelerindeki artışın aritmetik bir dizi, nüfus artışının ise geometrik bir dizi halinde arttığını, bu nedenle üretim artışı belirli bir noktaya kadar devam etse de sonunda sürekli bir durgunluk halinin yaşanacağını savunmaktadır (Alkin, 1992, s27).

Sanayi devriminin ilk yıllarında hızla artan şehir nüfusu ve makineleşme ile birlikte istihdamın azalması, fakirlik, yaygın hastalıklar ve politik huzursuzluklar dönemin temel özellikleri olarak tanımlanmaktadır ve bu özellikler Malthus' un görüşlerinde etkili olmuştur (Savaş, 2000, s.340). Malthus (1798), yatırımların yapılabilmesi için tasarrufların gerekli olduğunu kabul etmektedir ancak aşırı tasarrufun talep yetersizliğine neden olacağını ve bu yolla üretim artışının duracağını ifade etmektedir.

David Ricardo (1817), Malthus' un nüfus ile ilgili öngörülerini kabul etmekte birlikte, tarımdaki azalan verimler nedeniyle rantın ve ücretler geçimlik düzeyde kalsa dahi nüfusun artması nedeniyle ücretlerin milli gelirden aldığı payın artacağını, bunun

doğal sonucu olarak sermayedar sınıfının gelirden aldığı payın azalacağını, böylece yatırımların durma noktasına geleceğini ve ekonominin durgunluğa gireceğini öngörmektedir.

Malthus ile benzer öngörülerine rağmen Ricardo, analizinde gelirin paylaşımı konusunda yoğunlaşmaktadır ve ekonomide yaşanacak durgunluğun gelir paylaşımında yaşanacak değişmeler ile birlikte girişimcilerin elde ettikleri karların azalması sonucu olarak gerçekleşeceğini savunmaktadır.

Karl Marx, azalan verimler varsayımını ve Malthus' un nüfus ile ilgili öngörülerini kabul etmemektedir ve kar hadlerinin düşmesi, artan işsizlik, talep yetersizliği gibi nedenlerle üretim artışının sonlanacağını ileri sürmektedir. Ayrıca kar oranlarının azalma sürecinin sabit bir hızla devam etmeyeceği ve iktisadi dalgalanmaların yaşanacağını öngörmüştür (Hiç, 1994 s. 35-41). Marx' ın teorisi temel bazı farklılıklarla Ricardo' nun artı değer teorisinin bir uyarlaması olarak kabul edilmektedir. Bu farklılıklar;

- Azalan verimler yasasının kabul edilmemesi ve analizde kullanılmaması,
- Herhangi bir zamanda işgücü arzının işgücü talebini aşma eğiliminin varsayılması,
- Sermaye birikiminin bir tercih değer, rekabet şartlarında bir gereklilik olması

olarak sıralanmaktadır (Kaldor, 1955) . Analizde, sermaye birikimi devam etse de zaman içinde kar hadlerinin azalması, yatırımların durması ile düşük ücretlere rağmen işsizliğin artması ve iktisadi büyümenin sonlanması öngörülmektedir.

Schumpeter (1942), görüşlerinin Marx' ın görüşlerini tamamladığını ileri sürmekle birlikte Marx' ın öngörülerinin aksine iktisadi büyümenin sürdürülebilir olduğunu savunmaktadır. Üretim artışı işçi ücretlerinin seviyesini ve refahı arttırmaya devam edecektir. Üretim artışının sağlanmasını devamını sağlayan temel faktörün aşağıda maddeler halinde sıralanan yenilikler olarak kabul edilmektedir (Alkin, 1992, s.140).

- Piyasaya yeni bir malın, yeni bir tipin veya kalitenin sürülmesi;

- Üretime yeni bir tekniğin uygulanması;
- Yeni piyasaların bulunması ve yaratılması;
- Yeni bir hammadde veya yarı mamul kaynağının bulunması;
- Endüstrinin reorganizasyonu.

Schumpeter, Malthus' un nüfus teorisini ve Marx' ın yedek işsiz ordusu tezini kabul etmemektedir. Sürekli olarak ortaya çıkan yenilikler sayesinde üretim artışının devamlılığının sağlanacağını ve iktisadi büyümenin kaynağının girişimciler tarafından ortaya konulan yenilikler olacağını savunmaktadır.

Marx' ın analizinde yer alan iktisadi dalgalanmaların Schumpeter tarafından üç farklı şekilde var olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan ayrı olarak uzun dönemli gelişme eğiliminden de bahseden Schumpeter, dalgalanmaları girişimciler tarafından ortaya konulan yenilikler ile açıklamakta ve bu dalgalanmaların büyümenin devamlı olmasını sağladığını ileri sürmektedir (Schumpeter, 1939)

Klasik iktisatçılar sürdürülebilir bir iktisadi büyüme konusunda ikiye ayrıldığı görülmektedir. Say, Schumpeter ve kısmen Adam Smith iyimser olarak nitelendirilebilecek öngörüler ortaya koyarken, Malthus Ricardo ve Marx iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği hakkında kötümser görüşlere sahiptir.

Malthus ve Marx daha sonra Keynes tarafından 1929 bunalımının nedeni olarak tanımlanacak olan talep yetersizliğini iktisadi büyümeyi sona erdirecek etken olarak kabul etmektedir. Ricardo ise karın gelirden aldığı payın azalması nedeniyle yatırımların durma noktasına geleceğini ve ekonominin sürekli bir durgunluk halinin geçerli olacağını savunmaktadır.

İktisadi büyümenin istikrarı konusunda da klasik iktisatçılar arasında farklı fikirler bulunmaktadır. Say, iktisadi büyümede dalgalanmaların geçici olarak da olsa görülebileceği ancak kendiliğinden ortadan kalkacağını, Marx, istikrarsızlığın kaçınılmaz olduğunu, Schumpeter ise istikrarsızlığın yenilik döngüsünün doğası gereği yaşandığını ve gerekli olduğunu ileri sürmektedir.

1.2 Dışsal Büyüme Modelleri

1929 bunalımına kadar yaşanan kısa dönemli bunalımlar Say'ın öngördüğü geçici durumlar veya, konjonktür dalgalanmaları ile açıklanmaya devam etmiştir. Ancak büyük bunalım sonrasında ortaya çıkan sürekli ve yaygın kriz halinin klasiklerin öngördüğü şekilde aşılabilmesi sonucu yeni teorik arayışlar ortaya çıkmıştır.

Keynes 1936 yılında yayınladığı İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı kitabında krizin nedeninin talep yetersizliği olduğunu ileri sürmüştü ve krizden çıkış yolunun ekonomideki efektif talebin artırılmasından geçtiğini savunmuştur (Alkin, 1992 s.53-54).

Klasiklerin tam istihdamın kendiliğinden sağlanacağı iddiasını reddeden Keynes, bunun ancak istisnai durumlarda olacağını ve ekonomide genel olarak eksik istihdam durumunun görüleceğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte, tam istihdam ve gelir artışı için yatırımların artması gerekliliğini savunmaktadır (Keynes, 1936).

Keynes'in analizi krizden çıkışa odaklanan statik bir analizdir ve bu nedenle yapılan her yatırımın mevcut üretim kapasitesinde meydana getireceği artış ve bir sonraki dönemde bu artışın yaratacağı etkiler üzerinde durulmamıştır. Bu eksiklik daha sonraları Roy Harrod, Evsey D. Domar gibi iktisatçılar tarafından tamamlanmaya çalıştırılarak dinamik bir iktisadi büyüme modeli ortaya konulmuştur.

1.2.1. Harrod Büyüme Modeli

Keynes'in Statik analizini dinamik bir analiz haline getirme çabalarının ilki Roy Harrod tarafından 1939 yılında ortaya konulmuştur. 1939 ve 1962 yılında yayınladığı makalelerde yer alan Harrod'un iktisadi büyüme hakkındaki düşünceleri aşağıda özetlenmeye çalışılmaktadır.

Harrod'a göre planlanan tasarruflar milli gelirin fonksiyonudur.

$$S = sY \quad \text{Denklem} \quad (1.1)$$

Girişimcilerin bu dönemden bir sonraki döneme üretimlerini;

$$\Delta Y = Y_{t+1} - Y_t \quad \text{Denklem} \quad (1.2)$$

kadar arttırmayı planladıklarını varsayıldığında bu artışı sağlamak için planlanan yatırım düzeyini sermaye- hasıla oranı (g) belirler. Sermaye - hasıla oranı bir birim hasıla yaratmak için gerekli olan sermaye miktarını olarak tanımlanmaktadır.

$$I_t = g(Y_{t+1} - Y_t) \quad \text{Denklem} \quad (1.3)$$

Modelde planlanan yatırımların mutlaka gerçekleşecekleri ve fiili yatırımları finanse edecekleri varsayılmaktadır. Diğer bir deyişle planlanan tasarruflar, fiili tasarruflar ve fiili yatırımlara eşit olarak kabul edilmektedir.

“ t ” dönemi için, dengeli ve kararlı büyüme hızı şu şekilde bulunabilir.

$$S_t = I_t \quad \text{Denklem} \quad (1.4)$$

$$sY_t = g(Y_{t+1} - Y_t) \quad \text{Denklem} \quad (1.5)$$

$$\frac{s}{g} = \frac{(Y_{t+1} - Y_t)}{Y_t} = r_y \quad \text{Denklem} \quad (1.6)$$

Harrod, planlanan yatırımlar ile planlanan tasarrufları eşitleyen bu büyüme hızını, gerekli büyüme hızı olarak tanımlamaktadır. Ancak bu büyüme hızında kapasite fazlalığı veya boş kapasite görülmez. Sonuç olarak girişimciler bir sonraki dönem için de aynı oranda üretim artışı planlarlar ve büyüme aynı şekilde devam eder (Alkin, 1992, s. 130-132).

Harrod, sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin ancak “ s/g ” büyüme hızında mümkün olduğunu ve bu hızın altında veya üzerinde bir büyüme durumunda ekonominin dengeden uzaklaşacağını öne sürmektedir. Modelde iktisadi büyümenin kaynağı ise herhangi bir sektör değil, ekonomi genelindeki tasarruflar ve sermaye hasıla oranı olarak belirlenmektedir.

1.2.2. Domar Büyüme Modeli

Keynes'in analizinin dinamik hale getirilmesi yönündeki çabalardan biri de Evsey D. Domar tarafından ortaya konulmuştur. Domar' ın 1946 ve 1947 yılında

yayımlanan iki makalesinde yer alan iktisadi büyümenin kaynağı, istikrarı ve sürdürülebilirliği hakkındaki fikirleri aşağıda özetlenmeye çalışılmaktadır.

Domar modeli diğer basitleştirici varsayımların yanında iki temele dayanmaktadır. Bunlardan birincisi ortalama tasarruf eğilimi ve marjinal tasarruf meylinin birbirine eşit olduğu varsayımdır (Domar, 1947).

$$\frac{S}{Y} = \frac{\Delta S}{\Delta Y} = \alpha \quad \text{Denklem (1.7)}$$

$$S = \alpha Y. \quad \text{Denklem (1.8)}$$

Modelin ikinci temeli ise yatırımların potansiyel sosyal ortalama verimliliği (σ) kavramıdır. Bu kavram ile Domar, yeni yapılan yatırımların yalnızca yatırımın potansiyel verimliliği (s) ile değerlendirilmemesi gerektiğini, ekonominin bütününe bundan daha az bir üretim artışı sağlayabileceğini savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da yeni yatırımların, var olan yatırımlardan bir miktar üretim faktörü transferi içerebileceğini ve diğer yatırımların verimliliğinde bir azalış meydana getirebileceğini öne sürmektedir (Domar, 1946).

Bu tanıma göre “ σ ”, yatırımın yarattığı kapasitenin tamamının kullanılması halinde ekonominin genelinde meydana gelebilecek üretim artışıdır ve “ s ”, “ σ ” için mümkün olan en yüksek değer olarak tanımlanmaktadır.

$$Y = \sigma K, \quad \sigma \leq s \quad \text{Denklem (1.9)}$$

“ t ” dönemi yapılan yatırımlar çarpan etkisi ile toplam talebi belirlemektedir. “ t ” döneminin toplam arzı ise bir önceki dönemde sermaye stokuna yapılan ekler, yani yatırım harcamalarıdır.

$$\Delta Y_t = \sigma \Delta K_{t-1} = \sigma I_{t-1} = \frac{1}{\sigma} \Delta K_{t-1} \quad \text{Denklem (1.10)}$$

“ $t-1$ ” döneminde arz talep dengesinin var olduğu varsayıldığında, bu dengenin devam edebilmesi için “ t ” döneminde arzın ve talebin aynı miktarda artması gerekmektedir.

$$\frac{1}{\sigma} \Delta I_t = \sigma I_{t-1} \quad \text{Denklem} \quad (1.11)$$

Bu durumda arz talep dengesinin devamı için girişimcilerin hangi oranda yatırım artışına karar verecekleri saptanabilir.

$$r_i = \Delta I_t / I_{t-1} = \alpha \sigma \quad \text{Denklem} \quad (1.12)$$

“ $\alpha\sigma$ ” oranında yatırım artışı devam ettiği sürece arz talep eşitliği de devam edecektir. Arz talep eşitliğinin sağlandığı büyüme oranı “ $t-1$ ” döneminin talebi “ $t-1$ ” döneminin yatırımları tarafından çarpan mekanizmasıyla belirlendiği belirtilmiştir.

$$Y_{t-1} = \frac{1}{\sigma} I_{t-1} \quad \text{Denklem} \quad (1.13)$$

“ t ” döneminin arz artışı geçen dönemin yatırımları ile belirlenmektedir.

$$\Delta \bar{Y}_t = \sigma I_{t-1} \quad \text{Denklem} \quad (1.14)$$

Dengeli büyümenin devam edebilmesi için talep artışı ile arz artışı birbirine eşit olmalıdır.

$$\Delta \bar{Y}_t = \Delta Y_t = \sigma I_{t-1} \quad \text{Denklem} \quad (1.15)$$

Bu denklemlere göre dengeli büyüme hızı aşağıdaki şekilde belirlenmektedir.

$$r_y = \frac{\sigma I_{t-1}}{\frac{1}{\sigma} I_{t-1}} = \alpha \sigma \quad \text{Denklem} \quad (1.16)$$

“ $\alpha\sigma$ ” kadar yatırım artışı aynı miktarda iktisadi büyüme hızını sağlayacaktır (Alkin, 1992, s.125-127).

Domar da Harrod gibi sürdürülebilir bir büyümenin ancak tek bir büyüme hızında mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Domar, modelinde Harrod tarafından kullanılan sermaye hasıla oranı (g) yerine sermayenin potansiyel sosyal ortalama verimliliğini (σ) kullanmaktadır. Dengeli büyümenin devam edebilmesi için gerekli olan büyüme hızının belirlenmesinde ikinci etkenin ise uzun vadede eşit olarak kabul edilen ortalama ve marjinal tasarruf eğilimi (α) olduğu kabul edilmektedir (Domar, 1947).

Domar da Harrod gibi dengeli büyüme hızı ile fiili büyüme hızı arasında bir fark oluştuğunda bu farkın gittikçe artacağını iddia etmektedir (Hiç, 1994, s.72). Bu durum temel nedeni, iki iktisatçı tarafından da üretimde kullanılan sermaye ve işgücü faktörlerinin bileşiminin sabit olarak varsayılmasıdır. Bu varsayım terkedildiğinde denge durumunun tekrar sağlanabileceği Kaldor tarafından ortaya konulmuştur.

1.2.3 Kaldor Büyüme Modeli

Keynes (1936)'in tam istihdamın özel bir durum olarak kabul etmesi ve sonrasında Harrod (1939) ve Domar (1946)' in buna uygun sonuçları bulunan büyüme modelleri, bıçak-sırtı olarak tanımlanan bir denge durumunun varlığını öne sürmektedir. Bu modellere göre denge durumundan ayrıldığında tekrar denge durumuna ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Kaldor, Keynesyen analizi kullanarak tam istihdamın kendiliğinde sağlandığı bir iktisadi büyümenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Vardığı sonuçlar Harrod ve Domar modellerinden farklı olsa da kullandığı yöntem oldukça yakındır. Ancak Kaldor' un modelinde kullandığı temel varsayımlar Harrod ve Domar modellerinden farklılıklar içermektedir

Kaldor, ekonomide tasarruf yatırım eşitliğinin dışarıdan bir müdahale olmaksızın tasarrufların yatırımlara yaklaşması yoluyla sağlanacağını ileri sürmektedir. Bunun birinci yolu üretim seviyesinin veri olarak kabul edilmesi durumunda yani tam istihdamda fiyatların değişimi nedeniyle reel ücretlerin değişimi ve gelirin yeniden dağılımıdır. Eksik istihdam durumunda ise bu yakınsama reel ücretler yerine sermaye kullanım oranı ve istihdam oranında meydana gelen değişimler yoluyla sağlanmaktadır (Kaldor, 1955-56, s. 94).

Modelde ekonomi kar (P) elde edenler ve ücret (W) elde edenler olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Bu durumda tasarruf fonksiyonu aşağıdaki gibidir.

$$S = s_{\omega}W + s_{\pi}P, \quad \text{Denklem} \quad (1.17)$$

Gelir (Y), ücret ve karın toplamı ve yatırım (I) ile tasarrufun (S) eşit olduğu varsayımlarına dolayısıyla;

$$I = (s_p - s_\omega)P + s_\omega Y \quad \text{Denklem} \quad (1.18)$$

eşitliği elde edilir. Buradan karın gelire oranı bulunabilir.

$$\frac{P}{Y} = \frac{1}{s_p - s_\omega} \frac{I}{Y} - \frac{s_\omega}{s_p - s_\omega} \quad \text{Denklem} \quad (1.19)$$

Kaldor' un bu modelinde tasarruf oranları ile ilgili iki temel şart bulunmaktadır. Birincisi denklemin matematiksel çözümünün olması için “ s_p ” ve “ s_ω ” ‘nin eşit olmamasıdır. İkincisi ise Kaldor' un istikrar şartı olarak adlandırdığı “ $s_p > s_\omega$ ” şartıdır. Bu şarta göre kar elde edenlerin ücret elde edenlerden daha yüksek tasarruf eğilimine sahip olmaları gerekmektedir. Tersisi durumda fiyat hareketlerinin sonucunda dengeleyici değil dengeden uzaklaştırıcı özellikte etkiler meydana gelecektir.

Kar geliri ve ücret geliri elde edenlerin tasarruf eğilimleri veri iken karın gelire oranı yalnızca yatırımların gelire oranına bağlıdır. Klasik varsayımlara göre $s_\omega = 0$ ve $s_p = I$ olarak kabul edildiğinde aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir.

$$\frac{P}{Y} = \frac{I}{Y} \quad \text{Denklem} \quad (1.20)$$

Diğer bir çalışmasında Kaldor, 20. yüzyılın iktisadi büyüme verilerini incelemiş ve aşağıda sıralanan sonuçları elde etmiştir (Kaldor, 1961).

- İşgücü verimliliği sürekli olarak artmaktadır.
- İşçi başına düşen sermaye sürekli olarak artmaktadır.
- Sermayenin kar haddi istikrarlı olarak devam etmiştir.
- Sermaye hasıla oranı istikrarlıdır.
- Sermaye ve işgücünün gelirden aldığı paylar değişmemiştir.
- Ülkeler arasındaki büyüme oranları önemli farklılıklar göstermektedir.

Daha önce Verdoorn (1949) tarafından ileri sürülen sanayi sektörü üretim artışı ile sanayi sektöründe işgücü verimliliği arasındaki pozitif yöndeki ilişki Kaldor tarafından da geçerli olarak kabul edilmektedir (Kaldor, 1975).

Kaldor, iktisadi büyümenin temel kaynağının verimlilik artışı olduğunu ve verimliliğin en fazla olduğu sektör olarak kabul ettiği sanayi sektörünün iktisadi

büyümenin lokomotifi olduğunu savunmuştur. Sanayi dışı sektörlerden sanayi sektörüne işgücünün kaydırılması verimliliği düşük olan sektörlerde de verimlilik artışını sağlayacak ve toplam üretim artışı gerçekleşecektir.

Kaldor' a göre sanayi üretimi sağladığı pozitif dışsallıklarla büyümenin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Sanayi sektöründe verimliliğin artması diğer sektörlerde verimlilik artışı yoluyla iktisadi büyümeyi sağlayacaktır. Kaldor' un savunduğu bu etkinin sağlanması için sektörler arasında işgücü hareketliliğinin yüksek olması gerekmektedir. Dolayısıyla modelde, işgücünün homojen olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Pasinetti de Kaldor ile benzer varsayımlarla oluşturduğu modelinde fiyat uyumu yoluyla iktisadi dengenin tekrar sağlanacağını ileri sürmektedir. Ancak Kaldor' un sadece sermaye geliri elde edenlerin tasarruflarından gelir elde ettiği varsayımı Pasinetti tarafından kabul edilmemektedir. Emek geliri elde edenler de tasarruflarından faiz geliri veya kar ortaklığı yoluyla gelir sağlayabileceklerdir (Pasinetti, 1962).

Kaldor ve Pasinetti modellerinde yatırımlar tasarruflardan bağımsız kabul edilmektedir. Ücretler ise parasal ücret üzerinden belirlenir. İki modele göre eksik istihdamın olduğu durumda yatırımlar üretim düzeyini arttıracaktır. Tam istihdam halinde ise ek yatırımlar gelir dağılımını değiştirecektir.

1.2.4 Neo-Klasik Büyüme Modeli

Harrod ve Domar büyüme modellerinin istikrarsız bir büyüme sonucu vermeleri sonrasında, Meade (1964), Solow (1956 ve 1957), Swan (1956) gibi yazarlar tam rekabet şartlarında kendiliğinden denge durumuna ulaşan büyüme modelleri sunmuşlardır. Temel varsayımları ve modellerin işleyişleri arasındaki benzerlik nedeniyle bu çalışmada Solow tarafından ortaya konulan büyüme modeli ana hatları ile ele alınacaktır.

Solow, Harrod ve Domar' ın modellerinde temel varsayımlardan ikisi dışında geriye kalanları kabul ederek aynı karar büyümenin sağlanabileceğini savunmaktadır.

Solow modelinin varsayımları ve özellikleri aşağıda maddeler halinde sıralanmaktadır (Solow, 1956).

- Devlet harcamalarının bulunmadığı ekonomi, dışa kapalıdır.
- Bu ekonomide yatırım ya da tüketim amaçlı kullanılan tek mal ve bu malı üreten tek bir firma bulunmaktadır.
- Tasarruflar yatırımlara eşittir.
- Model uzun dönemli ilişkileri incelemektedir.
- Sermaye / hasıla oranı değişkendir ve üretim faktörleri arasında ikame mümkündür.
- Teknoloji, nüfus artışı ve amortisman oranı dışsaldır. Nüfus ve teknoloji sabit bir hızla artmaktadır.
- Tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Toplam üretim fonksiyonu sermaye ve emek faktörlerine bağlıdır. Birinci dereceden homojen ve sabit getirilidir.
- Üretim faktörleri için azalan verimler geçerlidir.

Harrod ve Domar gibi Solow da tasarrufların gelirin bir fonksiyonu olduğunu kabul etmektedir.

$$S = sY \quad \text{Denklem} \quad (1.21)$$

Yatırımlar (I) sermaye stokuna (K) yapılan net eklemelerdir.

$$I = \Delta K \quad \text{Denklem} \quad (1.22)$$

Bu durumda tasarruf yatırım eşitliği gereği;

$$I = \Delta K = S = sY \quad \text{Denklem} \quad (1.23)$$

eşitliği kurulmaktadır. Üretim (Y), mevcut teknoloji ile belirlenen sermaye (K), ve emek (L) girdileri içeren birinci dereceden homojen bir üretim fonksiyonuna bağlıdır. Ölçeğe göre sabit getiri geçerlidir ve doğal kaynaklar gibi kıt kaynaklar modelde yer almamaktadır.

$$Y = F(K, L) \quad \text{Denklem} \quad (1.24)$$

Nüfus artışı dışsal olarak kabul edilmektedir ve işgücü ile birlikte sabit bir artış hızıyla (n) artmaktadır. Teknolojik gelişmenin olmaması durumunda “ n ”, Harrod’ un doğal büyüme haddine eşit olur. Bu nedenle işgücü arzı artışı;

$$L(t) = L_0 e^{nt} \quad \text{Denklem} \quad (1.25)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Denklem 1.24’te toplam istihdamı ifade eden L , denklem 1.25’ te işgücü arzını ifade etmektedir. Bu ikisinin aynı değişken ile ifade edilmesi sürekli olarak tam istihdamın sağlandığı varsayıldığı anlamına gelmektedir.

$$\dot{K} = sF(K, L_0 e^{nt}) \quad \text{Denklem} \quad (1.26)$$

Bu varsayım sonucu tam istihdamın devam etmesi için gerçekleşmesi gereken sermaye artış oranını ifade eden denklem 1.26 elde edilir (Solow, 1956).

Bu denkleme göre sermaye birikimi nüfus artış hızı, dolayısıyla işgücü arzı artışı, kadar arttığı sürece ekonomi tam istihdam şartlarında ve yatırım tasarruf eşitliğinde büyümeye devam edecektir. Harrod ve Domar tarafından denge durumundan ayrıldığında ekonominin sürekli olarak dengeden uzaklaşacağı savunulmaktadır. Solow ise bu dengeden ayrılma halinde ekonomide tekrar dengenin aşağıda izah edildiği şekilde sağlanacağını ileri sürmektedir.

Öncelikle bir sermaye hasıla oranı (r) tanımlanmaktadır. Bu durumda $r = K/L$ ve $K = rL = L_0 e^{nt}$ olur. Her iki tarafın zaman göre türevi alındığında

$$\dot{K} = L_0 e^{nt} \dot{r} + nr L_0 e^{nt} \quad \text{Denklem} \quad (1.27)$$

olarak yazılabilir. Sağ taraftaki ifade denklem 1.26’daki K yerine yazıldığında aşağıdaki eşitlik elde edilir.

$$(r + nr) L_0 e^{nt} = sF(K, L_0 e^{nt}) \quad \text{Denklem} \quad (1.28)$$

Sağ taraf $L_0 e^{nt}$ ile çarpılıp bölüldüğünde

$$(\dot{r} + nr) Loe^{nt} = sLoe^{nt}F(K/Loe^{nt}, 1), \quad \text{Denklem} \quad (1.29)$$

$$\dot{r} = sF(r, 1) - nr \quad \text{Denklem} \quad (1.30)$$

Eşitliklerine ulaşılır. Harrod ve Domar tarafından bıçak-sırtı denge olarak tanımlanan dengeli büyüme

$$\dot{r} = 0 \quad \text{Denklem} \quad (1.31)$$

halinde gerçekleşir.

Bu durumda dengeli iktisadi büyüme için temel şart sermaye birikiminin işgücü artışı (n) ile aynı miktarda artmasıdır. Bu eşitliğin dışındaki haller ise Solow 'a göre geçici durumlardır. Sermaye birikiminin nüfustan daha az artması durumunda sonraki dönemlerde sermaye birikim hızı artacak ve tekrar dengeli büyüme hali için gerekli eşitlik sağlanacaktır.

Solow' un modelinde Harrod ve Domar modellerinin aksine iktisadi büyüme kendiliğinden dengeleneceği öngörülmektedir. Buradaki temel dengeleyici etken faktör bileşiminin değişken olduğu varsayımıdır.

1.2.4.1 Teknolojinin Neo-Klasik Büyüme Modeline Dahil Edilmesi

Modelin şimdiye kadar anlatılan kısmında teknolojik gelişme bulunmamaktadır. Teknolojinin modele dahil edildiği durumda da yine benzer sonuçlara ulaşan Solow, iktisadi büyümenin kendiliğinden istikrarlı ve sürdürülebilir olarak devam edebileceğini savunmaktadır (Solow, 1957).

Teknoloji seviyesinin modele dahil edilmesi durumunda, teknoloji seviyesi “ A ” olmak üzere “ t ” anında üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$Y(t) = K(t)^\alpha (A(t) L(t))^{1-\alpha} \quad 0 < \alpha < 1 \quad \text{Denklem} \quad (1.32)$$

Nüfus artışı (n), ve teknoloji seviyesi artışı (g), dışsal ve sabit olarak kabul edildiğinden aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$L(t) = L(0)e^{nt} \quad \text{Denklem} \quad (1.33)$$

$$A(t) = A(0)e^{gt} \quad \text{Denklem} \quad (1.34)$$

Modelde teknolojik gelişme emeğin verimliliğini arttırdığı kabul edilmektedir. Bir taraftan emek "n" oranında artarken diğer taraftan da emeğin verimliliğinin "g" oranında artması sonucu etkin emeğin "n+g" oranında artması beklenir. Daha önce tanımlanan emek (L) yerine artık etkin emek (AL) kullanılmaktadır.

Tasarruf oranı (s), sermaye / etkin emek oranı (K/AL) = k, hasıla / etkin emek oranı (Y/AL) = y, amortisman oranı "δ", olmak üzere aşağıdaki eşitlik kurulabilir.

$$\dot{k}(t) = sy(t) - (n + g + \delta) k(t) \quad \text{Denklem} \quad (1.35)$$

$$= sk(t)^\alpha - (n+g+\delta)k(t) \quad \text{Denklem} \quad (1.36)$$

Bu denklem "k" nın, durağan durum denge değerine aşağıda gösterilen eşitlik ile yaklaştığını ifade etmektedir.

$$k^* = [s / (n+g+\delta)]^{1/(1-\alpha)} \quad \text{Denklem} \quad (1.37)$$

Denklem 1.37'ye göre durağan durum sermaye / hasıla oranı (k*) tasarruf oranı (s) ile pozitif, nüfus artış oranı (n) ile negatif ilişkilidir. Ülkelerarasında amortisman oranının eşit olması bekleneceğinden durağan durum dengesi tasarruf oranı ve teknoloji seviyesi tarafından belirlenmektedir (Mankiw vd., 1992)

1.2.4.2 Neo-klasik Modelinin Öngörülleri ve Değerlendirilmesi

Solow' un büyüme modelinin öngörüllerini aşağıda sıralı maddeler halinde özetlenmektedir.

- Ekonomi, uzun dönemde başlangıç şartları tarafından belirlenmeyen bir durağan duruma yaklaşmaktadır.
- Durağan durum gelir düzeyi tasarruf oranı ve nüfus artış oranı tarafından belirlenmektedir ve tasarruf oranı ile pozitif, nüfus artışı ile negatif yönde ilişkilidir.

- Durağan durum kişi başına gelir artış hızı yalnızca teknoloji seviyesine bağlıdır.
- Durağan durumda sermaye, gelir ile aynı miktarda artmaktadır diğer bir deyişle sermaye / hasıla oranı sabittir.
- Durağan durumda emeğin marjinal ürünü teknoloji seviyesi ile birlikte artarken, sermayenin marjinal ürünü sabit kalmaktadır (Mankiw, 1995, 277).

Solow' un modelinde en fazla eleştirilen hususların başında gelişme farklarının zaman içinde kapanması anlamında kullanılan yakınsama öngörüsüdür. Bu öngörü sermayenin azalan verime tabi olması sonucunda uluslararası sermaye hareketliliğine dayanmaktadır. Ancak sermaye hareketliliği sonucunda ülkeler arası gelişmişlik farklarının kapanacağı öngörüsü zaman içerisinde beklenildiği şekilde gerçekleşmemiştir.

Mankiw, Romer ve Weil (1992) çalışmalarında Solow' un modeline beşeri sermaye birikimini ekleyerek "Genişletilmiş Solow Modeli" adını verdikleri modeli yayımlamışlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre Solow tarafından öne sürülen gelişmemiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkın kapanacağı öngörüsünün geçerliliği kabul edilmemektedir.

Solow büyüme modeli kendi kullandığı varsayımlar ve araçlar çerçevesinde tutarlı olmakla birlikte, birinci dereceden homojen bir üretim fonksiyonu ve ölçeğe göre sabit getiri gibi iki temel varsayımın geçerliliği konusunda eleştirilmektedir (Alkin, 1992, s:133). Üretim faktörleri arasında ikame olanağı mümkün olmasına rağmen bu ikame olanağının da sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Solow, Amerika Birleşik Devletleri için teknolojik ilerleme etkisine göre düzeltilmiş toplam üretim fonksiyonunda, azalan verimlere dair işaretlerin bulunduğunu belirtmektedir ancak bu işaretler kesin bir yargıya varacak kadar belirgin değildir (Solow, 1957).

Meade gelir artışı ile sermaye birikimi artışının eşit olduğu durumda dengeli bir büyümenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Sermaye birikimi gelir artışından fazla olduğunda tasarruflar yatırımları finanse edemeyecek ve sermaye birikim hızı

azalacaktır. Faktörler arasında ikame oranı ile büyüme oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu da öne sürmektedir (Meade, 1964). Bununla birlikte Neo-klasik iktisatçılar tarafından kabul edilen tam rekabet, kapalı ekonomi gibi varsayımların gerçek hayatta geçerli olduğunu söylemek kolay değildir.

1.3 İçsel Büyüme Modelleri

Schumpeter (1942), "yaratıcı yıkım" olarak adlandırdığı, yeni mallar, yeni üretim yöntemleri, yeni piyasalar ve yeni örgütlenmelerin eskilerinin yerine geçme sürecinin diğer bir deyişle teknolojik gelişmenin büyümenin temel kaynağı olduğunu kabul etmektedir. Bunun motivasyonunu da normal kar seviyesinin üzerinde bir kar elde etmek olduğunu ileri sürer ve belirli bir süreliğine de olsa monopollere karşı değildir.

Arrow (1962), yaparak öğrenme olarak adlandırdığı yöntem ile birlikte beşeri sermayenin artırılması yoluyla teknolojik ilerlemenin ve iktisadi büyümenin kaynağı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte yeniliklerin firmaya ve topluma olan getirilerinin farklı olacağını, diğer bir deyişle teknik ilerlemenin pozitif dışsallığı olduğunu ve bu nedenle de ölçüğe göre sabit değil artan getirinin varlığını ileri sürmüştür.

İçsel büyüme modelleri, temel olarak, Schumpeter ve Arrow' un fikirlerine dayanmaktadır. Neo-klasik büyüme modellerinin teknolojik gelişmenin değişimini, bu değişimin kaynaklarını ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını açıklamadaki eksikliği 1980 yılından sonra tamamlanmaya çalışılmıştır. Büyümenin temel kaynağı olarak beşeri sermaye artışı, ar-ge yatırımları ve devletin rolünü inceleyen farklı iktisatçılar içsel değişkenler tarafından açıklanabilen bir iktisadi büyüme modeli oluşturmaya çalışmışlardır.

İçsel büyüme teorileri iktisadi büyümeyi açıklarken farklı etkenlere ağırlık vermektedir. Bu nedenle sınıflandırılmaları farklı yollarla yapılabilmektedir. Bu çalışmada içsel büyüme modelleri ortak noktalarına göre üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi ortak varsayımlardan yola çıkarak dolaylı teknolojik gelişme modelleri olarak adlandırılmaktadır. İkinci grupta ise ar-ge sektörünü ayrı bir sektör

olarak kabul eden modellere yer verilmektedir. Üçüncü grup ilk ikisine eleştirel yaklaşımlarda bulunan yarı içsel iktisadi büyüme modellerin incelenmesine ayrılmaktadır

1.3.1 Dolaylı Teknolojik Gelişme Modelleri

Bu bölümde ele alınan iktisadi büyüme modelleri genel olarak piyasalarda rekabetçi bir ortamın olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca ekonomide ayrı bir ar-ge sektörü bulunmamakta, ar-ge faaliyetleri her sektörde yer alan firmalar tarafından ortaya konulan yeniliklerin tamamı olarak tanımlanmaktadır.

Bu grupta yer alan büyüme modellerinin ortak noktaları olmakla birlikte farklılıkları da bulunmaktadır. Bütün büyüme modellerinin incelenmesi bu çalışmanın amacını aşacağından dolayı yalnızca Lucas ve Rebelo'nun büyüme modeli detaylı olarak incelenmektedir. Diğer büyüme modellerinin ise sadece temel özellikleri ve önermelerine yer verilmektedir.

1.3.1.1 Lucas Modeli

Lucas (1998), Solow' un modelinin gelişmekte olan ülke ülkelerin iktisadi büyümesini açıklamadığını öne sürmektedir. Lucas' a göre, iktisadi büyüme uzun vadeli bir olgudur ve büyümenin temel kaynağı fiziksel sermayeden daha çok, beşeri sermaye birikimidir.

Lucas, ülkelerarasındaki gelir seviyesi ve büyüme oranları arasında görülen eşitsizliğin, beşeri sermaye birikimi nedeniyle oluşan marjinal verimlilik farkından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Modelde beşeri sermayenin artışı ise işçinin, zamanını çalışarak veya beşeri sermayesinin arttırarak geçirmek arasındaki tercihi ile açıklanmaktadır. Lucas' ın modelinin işleyişi aşağıda özetlenmeye çalışılmaktadır.

Toplam işçi sayısı “ N ” ve bu işçilerin beceri seviyeleri sıfır ile sonsuz arasında bir değer olan “ h ” olarak tanımlandığında toplam işgücü aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$N = \int_0^{\infty} N(h) dh \quad \text{Denklem} \quad (1.38)$$

“ h ” beceri seviyesindeki bir işçinin “ $u(h)$ ” kadar zamanını üretimde “ $1 - u(h)$ ” kadar zamanını ise beşeri sermaye birikiminde kullandığı varsayılmaktadır. Bu durumda üretimdeki etkin işgücü aşağıdaki eşitlik ile gösterilir.

$$N^e = \int_0^{\infty} u(h)N(h)h dh \quad \text{Denklem} \quad (1.39)$$

Üretim (Y), sermaye (K), ve etkin emeğin bir fonksiyonudur. Bir işçinin “ h ” beceri seviyesindeki saatlik ücreti; $F_N(K, N^e)h$ ve toplam geliri; $F_N(K, N^e)hu(h)$ olacaktır.

Lucas, beşeri sermaye artışının toplam üretime iki şekilde etki edeceğini ileri sürmektedir. Bunlardan birincisini içsel etki olarak adlandırmakta ve beşeri sermaye artışının üretimi doğrudan işçinin verimliliğinin artması şekline tanımlamaktadır.

İkinci etki olan dışsal etki ise diğer tüm üretim faktörlerinin verimliliklerine olan katkı olarak tanımlanmaktadır. Dışsal etki bireylerin zaman ayırmalarına gerek kalmadan beşeri sermaye artışı elde etmeleridir. Solow üretimde azalan verimlerin yerine artan getirinin var olduğu kabul edilmektedir.

Bu tanımlamalar ve ön kabuller sonucunda teknoloji seviyesi (A) sabit ve beşeri sermayenin dışsal etkisi $h_a(t)^{\gamma}$ olmak üzere üretim fonksiyonu şu aşağıda gösterilen şekilde yazılabilir.

$$Y = AK(t)^{\beta} [u(t) h(t) N(t)]^{1-\beta} h_a(t)^{\gamma} \quad \text{Denklem} \quad (1.40)$$

Beşeri sermaye artışı üretim artışı ile pozitif ilişkilidir ve belirlenmesinde diğer üretim faktörlerinin etkisi bulunmamaktadır.

$$\dot{h}(t) = h^{\zeta}(t) G[1-u(t)] \quad \text{Denklem} \quad (1.41)$$

$u(t) = 1$, durumunda işçi bütün zamanını çalışarak geçirmektedir ve beşeri sermaye artışı sıfırdır. $u(t) = 0$ olduğunda ise beşeri sermaye, “ G ” kadar artmaktadır. Bu durumda beşeri sermaye en yüksek büyüme hızına yaklaşırken işçi üretim için çalışmadığından dolayı gelir elde edememektedir.

Modelde, $\zeta < 1$ olarak kabul edilmektedir ve beşeri sermaye artışının azalan verime tabi olduğu belirtilmektedir. Bunun sonucunda beşeri sermaye artışının bir

noktadan sonra durması beklenir. Modele göre beşeri sermaye artışının durması durumunda iktisadi büyüme de duracaktır.

Beşeri sermaye artışının ve bunun sonucu olan iktisadi büyümenin sürdürülebilir olması tam rekabet şartlarında sağlayacak bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu nedenle Lucas, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla, iktisadi büyümenin kaynağı olarak kabul ettiği beşeri sermaye artışının devlet tarafından desteklenmesi gerekliliğini savunmaktadır.

1.3.1.2. Rebelo Modeli

Rebelo (1991), devletin vergi politikasının uzun süreli büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Rebelo' ya göre gelir vergisindeki artış büyüme oranını azaltırken bu vergiler beşeri sermayenin büyümesinde kullanılsa dahi net ücret gelirlerinin azalması nedeniyle ülkelerarası işgücü hareketliliğine neden olacaktır.

Rebelo' ya göre, vergilerin yüksek olduğu ülkelere düşük olduğu ülkelere işgücü hareketliliği, ülkeler arasındaki gelişmişlik farkların artması ile sonuçlanacaktır. Ayrıca dışsallıklar olmasa dahi azalan getiri varsayımı terkedildiğinde uzun dönemli sürdürülebilir bir büyüme sağlanabilecektir.

Rebelo modelinde üretim faktörleri yeniden üretilebilir ve yeniden üretilemeyen olarak iki farklı sınıfa ayrılmaktadır. Birinci sınıf fiziksel ve beşeri sermayeyi içermektedir ve toplamı "Z" ile gösterilir. İkinci sınıf ise toprak ve diğer doğal kaynaklar gibi sabit olan faktörlerdir ve toplamları "T" ile ifade edilmektedir.

Ekonomide yatırım malları ve tüketim malları üreten iki farklı sektör bulunmaktadır. Yatırım malları üreten sektör sermaye stokunun $(1-\phi)$ kadarını yatırım malları (I_t) üretmek için kullanmaktadır. Bu durumda yatırım malları üretimi, $I_t = AZ(1-\phi)$ olarak yazılabilir. Amortisman oranı δ olarak ifade edilirse sermaye birikimi aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\dot{Z}_t = I_t - \delta Z_t \quad \text{Denklem} \quad (1.42)$$

Tüketim malları üreten sektör, geriye kalan tekrar üretilebilir sermaye ve tekrar üretilemeyen sermaye ile faaliyet göstermektedir.

$$C_t = B(\phi_t Z_t)^\alpha T^{1-\alpha} \quad \text{Denklem} \quad (1.43)$$

İki sektörün büyüme oranları arasında $g_t = \alpha g_z$ eşitliği kurulmaktadır. Ekonomide aşağıda belirtilen fayda fonksiyonuna sahip ve fayda maksimizasyonu amaçlayan çok ve sabit sayıda benzer birey bulunmaktadır.

$$U = \int_0^\infty e^{-pt} \frac{C_t^{1-\sigma}}{1-\sigma} dt \quad \text{Denklem} \quad (1.44)$$

Tüketimin optimal artış oranı (g_{ct}), yalnızca reel faizin bir fonksiyonu olarak $g_{ct} = (r_t - p)/\sigma$ şeklinde tanımlanmaktadır. Reel faizin sürekli olarak durağan durumda varsayılması sonucu tüketim artış oranı aynı şekilde kabul edilmektedir. Tam rekabet varsayımının gereklerinin sağlanması için firmaların da kar maksimizasyonunu amaçladıkları ve hangi sektörde üretim yapacaklarına $p_t A = \alpha B (\phi_t Z_t)^{\alpha-1}$ kar oranlarına göre karar verdikleri kabul edilmektedir. Bu denklemde p sermayenin nispi fiyatını temsil etmektedir.

Durağan durumda tüketim malları üretimine ayrılan sermaye oranı (ϕ), sabit olduğundan sermayenin nispi fiyatı $g_p = (\alpha-1) g_z$ oranında azalır. p 'nin sabit olmaması yatırım malları sektöründeki borçlanmanın reel faizinin (r_{zt}), tüketim malları sektöründeki borçlanmanın reel faizinden (r_{ct}) farklı olacağını ifade etmektedir.

Sermaye malları sektöründe marjinal maliyet ve marjinal verim eşitliği; $r_{zt} = A - \delta_z$, arbitraj nedeniyle tüketim sektöründeki borçlanmanın reel faizi; $r_{ct} = r_{zt} + g_p$ eşitlikleri ile belirlenecektir. r_{ct} 'nin durağan durum dengesi $r_{ct} = A - \delta + (\alpha-1) g_z$ olarak elde edilmektedir.

Bu faiz oranı ile karşı karşıya olan hane halkı tüketim artış oranını $g_c = (r_c - p)/\sigma$ şeklinde belirleyecektir. Bu eşitliklerden yola çıkarak tüketim sektörün $Y_t = C_t + p_t I_t - \delta_z Z_t$ olarak ifade edilen net gelirin büyüme hızı aşağıdaki şekilde elde edilecektir.

$$g_y = \alpha g_z = \alpha \frac{A - \delta_z - p}{1 - \alpha(1-\sigma)} \quad \text{Denklem} \quad (1.45)$$

Rebelo modelde vergilerin etkilerini incelemek amacıyla iki farklı vergi uygulandığını varsaymaktadır. Tüketim vergisi τ_c ve yatırım vergisi τ_i olmak üzere toplam vergi geliri $T_t = \tau_c C_t + \tau_i p_t I_t$ olarak gösterilmektedir. Vergilerin etkilerinden

kamu harcamalarının etkisini izole edebilmek için, kamu harcamalarının tüketimin marjinal fayda ve yatırımın marjinal verimlilik fonksiyonlarını etkilemeyecek şekilde yapıldığı varsayılmaktadır. Bu durumda gelirin büyüme oranı şu şekilde olacaktır.

$$g_y = \max \left\{ \alpha \frac{\left[\frac{A}{1+\tau_i} \right]^{-\delta_z - p}}{1 - \alpha(1 - \sigma)}, -\alpha\delta_z \right\} \quad \text{Denklem (1.46)}$$

Bu denkleme göre yatırım vergisinin (τ_i) artması, teknoloji seviyesinin (A) azalması ile aynı etkiyi yaratacak ve büyüme gelir artış hızını (g_y) düşürecektir. Buna karşın tüketim vergisinin (τ_c) artması B'nin artması sonucunda olduğu gibi büyümeyi değil ancak tüketim miktarını etkilemektedir.

Modelin genişlemesini açıklarken basitleştirmek amacıyla tek sektör varsayımına geçilmektedir. Bu durumda üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$A_1(\phi_t K_t)^{1-\gamma} (N_t H_t)^\gamma = C_t + I_t \quad \text{Denklem (1.47)}$$

Fiziksel sermaye “ δ ” oranında değer kaybetmektedir ve yatırım miktarı pozitif olarak kabul edilmektedir.

$$\dot{K}_t = I_t - \delta K_t \quad \text{ve} \quad (I_t \geq 0) \quad \text{Denklem (1.48)}$$

Beşeri sermaye de fiziksel sermaye gibi “ δ ” oranında değer kaybediyor olarak kabul edilmektedir. Her işçinin çalışma zamanı (N_t), boş zamanı (L) dışında kalan zaman ($1 - L - N_t$), beşeri sermaye üretimi için harcanmaktadır ve ($1-L-N_t$) H_t kadar etken emek artışı meydana getirmektedir. Bu durumda beşeri sermaye birikim denklemi şu şekilde olacaktır.

$$\dot{H}_t = A_2[K_t(1 - \phi_t)]^{1-\beta}[(1 - L - N_t) H_t]^\beta - \delta H_t \quad \text{Denklem (1.49)}$$

Bu denklemlerde tanımlanan teknoloji seviyesi Lucas (1988) tarafından tanımlanana benzemektedir ancak dışsallığın olmaması ve fiziksel sermayenin beşeri sermaye üretiminde kullanılması gibi iki temel fark içermektedir. Bu tanımlamalara göre $\nu = (1 - \beta) / (1 - \beta + \gamma)$ ve ψ , γ ve β 'nin pozitif bir fonksiyonu olmak üzere, milli gelir büyüme oranı aşağıdaki eşitlikle gösterilmektedir.

$$g_y = \max \left[\frac{\psi A_1^v A_2^{1-v} (1-L)^{1-v} - \delta - p}{\sigma}, -\delta \right] \quad \text{Denklem} \quad (1.50)$$

Rebelo (1991) modelin değerlendirilmesi maddeler halinde aşağıdaki şekilde yapılabilir.

- Model Kaldor'un (1961) büyüme hakkındaki bulguları ile tutarlılık göstermektedir.
- Model ülkelerarası gelişme farklılıklarının kalıcı olmasına vergi politikaları yoluyla açıklık getirmektedir.
- Artan verim ve dışallık olmadan da içsel bir büyüme modeli oluşturulabilmektedir. Bunu sağlayan tekrar üretilmeyen faktörler tarafından tekrar üretilen çekirdek bir sermayenin varlığıdır.
- Modele göre gelir vergisinin yüksek olduğu ve özel mülkiyet haklarının yeterince yerleşik olmadığı ülkelerde büyüme hızı düşük olacaktır.

1.3.1.3 Dolaylı Teknolojik Gelişmeye Dair Diğer Modeller

Barro (1990), devlet harcamalarını da içsel olarak ele aldığı büyüme modelinde; vergilerin gelir azaltıcı ve dışallıklar yoluyla gelir arttırıcı etkilerini incelemiş, optimal vergi oranı ile vergi türünü belirlemeye çalışmıştır. Barro' ya göre dışallıkların varlığı nedeniyle sürdürülebilir büyüme sağlansa dahi bu büyüme optimal büyüme seviyesinde olmayabilir.

Romer (1986), Arrow gibi, ölçeğe göre artan getirinin var olacağını savunmakta ve Neo-klasiklerin azalan getiriler sonucu ülkelerarası gelir farklılıklarının azalacağı öngörüsünü kabul etmemektedir. Modelde, firmalar bilgi stokunun marjinal ürününü özel getiriye göre hesaplamaktadır. Dışallıklar firmalar tarafından dikkate alınmadığından rekabetçi bir ekonomide denge durumunda tüketim düzeyi yüksek, ar-ge faaliyetleri düzeyi ise düşük olacaktır. Bu durumda devlet, ar-ge faaliyetlerini destekleyici politikalar ile Pareto etkinliğini sağlayabilir. Bu yolla toplumsal marjinal ürün ve özel marjinal ürün eşitlenebilir.

Scott (1989 ve 1992), Romer (1986) gibi, Arrow' un yaklaşımını benimsediği modelinde, yatırımların pozitif dışallıkları nedeniyle iktisat politikaları tarafından

desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Modele göre tasarruf ve kar üzerinden alınan vergiler tüketim vergileri ile ikame edilmeli ve yatımlarda ar-ge ile eğitim alanındaki yatırımlara öncelik verilmelidir. Kamu bütçesinin uzun vadede denk olması koşuluyla yatırımların iktisadi dalgalanmalardan en az etkilenmesi sağlanmalıdır.

1.3.2 Ar-Ge Modelleri

Bir önceki bölümdeki analizlerden farklı olarak bu bölümde teknik ilerlemenin doğrudan üretildiği varsayımına dayanan modeller incelenmektedir. Ayrıca bu modellerde tam rekabet yerine eksik rekabet varsayımı geçerlidir.

1.3.2.1 Romer Büyüme Modeli

Model üç temel önermeye dayanmaktadır. Bu önermeler maddeler halinde aşağıda sıralanmaktadır.

- İktisadi büyümenin merkezinde, hammaddeleri işleme yöntemlerindeki gelişme olarak tanımlana, teknolojik gelişme bulunmaktadır. Teknolojik gelişme sermaye birikiminin devamı için gerekli olan teşviki sağlamaktadır. Çalışılan saat başı üretim artışının büyük kısmı sermaye birikimi ile birlikte teknolojik gelişme sayesinde mümkün olmaktadır.
- Teknolojik gelişme tamamen olmasa da büyük oranda piyasa şartlarına göre hareket eden kişiler tarafından sağlanmaktadır.
- Teknoloji üretiminde değişken maliyet bulunmamaktadır. Sabit maliyet toplam sermayenin tamamını oluşturmaktadır (Romer, 1990).

Romer' in çalışmasının ikinci bölümünde üretim faktörlerinin dışlanabilir ve rakip faktörler olup olmadıklarını tanımlanmaktadır. Teknoloji, rakip olmayan ve kısmen dışlanabilir, beşeri sermaye ise hem rakip hem de dışlanabilir bir faktör olarak kabul edilmektedir.

Modeli işleyişi şu şekilde özetlenebilir. Ekonomi ar-ge, ara malı ve nihai mal sektörleri olarak üç sektöre ayrılmaktadır. Üretim faktörleri ise fiziksel sermaye (T), beşeri sermaye (H), vasıfsız işgücü (L), ve teknoloji seviyesi (A), olmak üzere dört üretim faktörü bulunmaktadır.

Bu tanımlamalar ve değişkenler ile üretim fonksiyonu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

$$Y(H_Y, L, x) = H_Y^\alpha L^\beta \sum_{i=1}^x x_i^{1-\alpha-\beta} \quad \text{Denklem (1.51)}$$

Ekonomi ise sermaye birikimi ise gelir ve tüketimin farkı olarak kabul edilmektedir.

$$\dot{K}_t = Y(t) - C(t) \quad \text{Denklem (1.52)}$$

Modelde tasarım stoku, teknoloji seviyesi ve ar-ge sektöründe bulunan toplam beşeri sermayenin fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır.

$$\dot{A} = \delta H_A A \quad \text{Denklem (1.53)}$$

Son olarak $H_Y = H - H_A$ kısıtı altında büyüme oranı ve faiz oranı arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$g = \delta H_A = \delta H - \frac{\alpha}{(1-\alpha-\beta)(\alpha+\beta)} r \quad \text{Denklem (1.54)}$$

Bu denklem aynı zamanda bütün üretim sektörlerinin ve arz talep dengesi gereği tüketim artışının da dengeli büyüme oranını ifade etmektedir. “ α ” ve “ β ” teknoloji parametreleri olduğundan eşitlikte kullanıldıkları ifade “ Λ ” olarak gösterildiğinde denklemin yeni hali şu şekilde olmaktadır.

$$g = \delta H_A = \delta H - \Lambda r \quad \text{Denklem (1.55)}$$

Modelin talep yönü veren $g = \dot{C}/C = (r - p) / \sigma$ eşitliği ile birlikte kullanıldığında aşağıdaki büyüme oranı elde edilir.

$$g = \frac{\delta H - \Lambda p}{\sigma \Lambda + 1} \quad \text{Denklem (1.56)}$$

Romer, bu çalışmasında Schumpeter' in görüşlerine uygun olarak tam rekabet ortamında üretilen yeni teknolojinin maliyetsiz şekilde diğer firmalarca ele geçirilmesinin teknoloji üretim motivasyonu azaltacağını ve eksik rekabet ortamının teknolojik gelişme için daha uygun olacağını savunmaktadır.

Beşeri sermayenin aksine rakip mal olmayan teknolojinin fikri mülkiyet hakları yoluyla dışlanabilir olmasının sağlanması, teknoloji üretiminin devam etmesi için gerekli görülmektedir. Böylece iktisadi büyümenin sürdürülmesi sağlanabilecektir.

1.3.2.2 Aghion ve Howitt Modeli

Aghion ve Howitt (1992), üretilen her yeni teknolojinin bir önceki teknolojiyi eskiteceğini ve bu teknolojiye sahip olanların elde ettiği monopol rantının zaman içinde azalacağını savunmaktadır. Büyüme süreci bir taraf için rant artışı yaratırken diğer taraftan da eski teknolojinin rantını azaltacaktır. Monopol rantının elde edilme isteği de yeni teknoloji üretiminin temel motivasyon kaynağı olacak ve büyüme böylece devam edecektir. Modelin işleyişi aşağıda ana hatları ile özetlenmeye çalışılmaktadır.

Modelde işgücü üç sınıfa ayrılmaktadır ve her işgücü sınıfının kendine özgü sektörleri aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

- Sadece tüketim malları üretiminde kullanılabilen vasıfsız işgücü (M)
- Ara malı veya ar-ge sektörlerinde kullanılabilen vasıflı işgücü (N)
- Sadece ar-ge sektöründe kullanılabilen uzmanlaşmış işgücü (R)

Ekonomide sonuz sayıda ve sonsuz yaşam süreli, benzer fayda fonksiyonlarına ve yaşam boyu tüketim tercihlerine sahip birey bulunmaktadır. Zaman tercih katsayısı olan “ r ” pozitifdir ve tüketimin marjinal faydası sabit varsayıldığından aynı zamanda faiz oranına eşit kabul edilmektedir.

Tüketim malları sektörü sabit olan “ M ” kadar işgücünü kullanmaktadır ve sabit getirili olarak kabul edilmektedir. “ x ”, ara malı üretim akımını, “ y ”, tüketim malı üretim akımını ve “ A ” ara malının verimliliği temsil etmek üzere; tüketim malı üretim fonksiyonu şu şekilde yazılmaktadır.

$$y = AF(x) \quad \text{Denklem} \quad (1.57)$$

Ara malı üretimi sadece vasıflı işgücü (N) kullanmaktadır, doğrusal olan teknoloji (A) varsayımına göre ara malı üretimi aşağıda gösterilmektedir.

$$x = L \quad \text{Denklem} \quad (1.58)$$

Ar-ge sektörü rastlantısal yenilik dizisi üretmektedir. Ekonomide herhangi bir anda yeniliğe ulaşma olasılığını gösteren Poisson varış parametresi $\lambda\phi(n_t, R)$ olarak ifade edilmektedir. Burada n nitelikli işgücüdür λ ve ϕ ise teknoloji seviyesi tarafından belirlenmektedir. Bu denkleme göre ar-ge sektöründe vasıflı işgücü bulunmadığında teknoloji üretimi yapılamamaktadır.

Her yenilik, tüketim malını üretmek için daha etkili bir yöntemin kullanılmasına sağlayan yeni bir aramalı icadını içermektedir. Bunun sonucunda $\gamma > 1$ olarak kabul edilen yenilik katsayısının büyüklüğü ile orantılı olarak verimlilik parametresi (A) artacaktır. Teknolojinin yayılmasında gecikme olmadığı varsayılmaktadır. Böylece en modern üretim yöntemi her zaman uygulanabilmektedir.

$$A_t = A_0\gamma^t \quad \text{Denklem} \quad (1.59)$$

Başarılı bir yenilikçi bir patent elde ederek ara malı sektöründe monopol durumuna gelmektedir. Bu durumun bir sonraki yeniliğe kadar devam etmesi beklenir ve bu süre t ile gösterilmektedir. Ara malı sektörü dışında ise tam rekabet geçerli varsayılmaktadır.

x_t , t süresi boyunca monopol tarafından üretilen ve p_t fiyatından satılan ara malı akımıdır. Diğer taraftan yukarıda gösterildiği gibi üretimde kullanılan vasıflı işgücü miktarını da ifade etmektedir. Böylece monopolün ters talep fonksiyonu elde edilebilir.

$$p_t = A_t F'(x_t) \quad \text{Denklem} \quad (1.60)$$

Monopolün amacı kar maksimizasyonu olacaktır ve kar akımı ise $\pi_t = A_t \tilde{\pi}(w_t)$ şeklindedir. V_{t+1} , ar-ge sektöründe $t+1$ inci yeniliğin değerini göstermek üzere aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$V_{t+1} = \frac{\pi_{t+1}}{r + \lambda\phi(n_{t+1})} \quad \text{Denklem} \quad (1.61)$$

Yeniliğin değeri aynı zamanda monopolün karının beklenen değeridir. Ar-ge faaliyetlerinin artması sonucunda monopol karının beklenen değeri azalmaktadır.

Diğer emek türlerinin çalışabileceği tek bir sektör olmasına karşın vasıflı emek iki farklı sektörde çalışmaktadır.

Durağan durum dengesinde vasıflı işgücünün (N), bu sektörlere nasıl dağıtılacağı marjinal faydanın marjinal maliyetten büyük olması durumunda aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

$$I = \frac{\lambda \gamma \left(\frac{1-\alpha}{\alpha}\right)^{(N-\hat{n})}}{r + \lambda \hat{n}} \quad \text{Denklem} \quad (1.62)$$

Bu eşitliğe göre durağan durumdaki ar-ge sektörü vasıflı işgücü miktarı (\hat{n}), faiz (r) ile negatif, yeniliğin büyüklüğü (γ), nitelikli emek miktarı (N), ve varış parametresi (λ) ile pozitif ilişkilidir. Durağan durumda iktisadi büyüme oranı $AGR = \lambda \phi(\hat{n}) \ln \gamma$ eşitliği ile gösterilmektedir. Bu durumda büyüme oranı da aynı etkenlerden aynı yönde etkilenmektedir.

1.3.2.3. Ar-ge Sektörüne Dair Diğer Yaklaşımlar

Grossman ve Helpman (1989c), ar-ge sektörünün iktisadi büyümenin kaynağı olduğunu kabul etmekle birlikte yeni geliştirilen bir ürünün diğer ürünlerin eskimesine neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu varsayım, Romer (1990) tarafından ortaya konulan modele oldukça benzemesine rağmen bu modelden farklı denge koşulları elde edilmesine neden olmaktadır. Dikey ürün geliştirme yeni bir ürünün önceki ürünlerin eskimesini ifade etmektedir. Ar-ge faaliyetlerinin temel motivasyonu kar maksimizasyonudur.

Modelde, tam rekabet şartlarında dengesizliklerin olabileceği tahmin edilmektedir. Ar-ge faaliyetleri için kar motivasyonu orta büyüklükteki kalite adımları için yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni dışsallıklar olarak gösterilmektedir. Optimal büyüme oranı ile denge büyüme oranının farklı olabileceği kabul edilmekte ve bu durumda vergi veya sübvansiyon yoluyla bu dengesizliğin giderilmesi önerilmektedir.

Grossman ve Helpman (1989a), ürün geliştirme yoluyla dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerin oluştuğunu ve bu yolla dünya ticaretinin arttığını ifade

etmektedir. Dünya toplam gelirinin de ticaret miktarı ile birlikte artacağı beklenmektedir.

Bilgi taşımalarının serbest ve kendiliğinden olduğu varsayıldığı farklı bir çalışmada ise, beşeri sermaye birikiminin farklı olduğu ülkelerde büyüme hızlarının farklı olabileceği kabul edilmektedir (Grossman ve Helpman, 1991). Bu olasılığın tanımlanması ile Solow tarafından ileri sürülen gelişmişlik farklarının kapanacağı varsayımının kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Buna rağmen modelde, uluslararası ticaret sonucu genel refah düzeyinin hem gelişen hem de gelişmiş ülkelerde birlikte yükseleceği ve bu nedenle dış ticaretin teşvik edilmesinin gerekliliği olduğu ifade edilmektedir.

Grossman ve Helpman (1989b), ar-ge sübvansiyonları ve ticaret politikalarının refah etkilerini araştırdığı çalışmada, piyasa tarafından belirlenen iktisadi büyüme oranını arttıran optimal bir ar-ge sübvansiyonu miktarının var olduğunu savunmaktadır. Bu optimal sübvansiyon miktarı, en iyi büyüme oranını sağlamasına rağmen en yüksek refah seviyesini sağlamamaktadır. Gümrük vergileri ve ihracat sübvansiyonları hem iktisadi büyüme hem de refah seviyesini etkilemektedir. İktisadi büyüme ticaret politikaları yoluyla hangi sektörün desteklendiğine göre artabilir veya azalabilir. İktisadi büyümeyi etkileyen bir ticaret politikası refah seviyesinin yükselmesi için gerekli ancak yeterli değildir.

Çalışmanın sonunda gümrük vergileri ve kotaların etkileri karşılaştırılmaktadır ve kotaların rant kollayıcı davranışları arttıracığı belirtilmektedir. Kaynakların yenilikçi faaliyetlerden rant kollama faaliyetlerine kaydırılması iktisadi büyüme ve refahı önemli derecede etkilemektedir.

1.3.3. Yarı İçsel Büyüme Modelleri

İçsel büyüme modelleri kendi içinde farklılıklar gösterse de iktisadi büyümenin temel kaynağının ar-ge yatırımları olduğu konusunda birleşmektedir. Modellerin tamamında teknolojik gelişme ve iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir.

Bu ilişkinin doğal sonucu olarak ar-ge faaliyetlerinde istihdamın artması iktisadi büyümeyi hızlandırması beklenir ancak Jones (1995b) tarafından yapılan araştırmada dolaylı teknolojik gelişme modellerinin hem de ar-ge modellerin öngörülerine zıt sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmaya göre 1940'ların sonlarından 1980'li yıllara kadar geçen sürede gelişmiş ülkelerde ar-ge sektöründe önemli miktarda yatırım ve istihdam artışı yaşanmış olmasına rağmen iktisadi büyüme hızında belirgin bir artış görülmemektedir.

Bunun sonucunda ölçek etkisini kaldıran ve yarı içsel olarak adlandırılan büyüme modelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Jones (1995a), ilk olarak ar-ge sektöründe artan getiri varsayımını reddetmektedir. Büyüme oranı ise tekrar dışsal olarak belirlenen nüfus artış hızı tarafından belirlenmektedir. Ar-ge sektöründe artan getiri varsayımının terkedilmesi ile birlikte teşvik politikalarının yalnızca kısa dönemli gelir artışı sağladığı, uzun dönemde iktisadi büyümenin hızı ve istikrarında etkisiz olduğu kabul edilmektedir.

İçsel büyüme modellerinin ar-ge sektörü ile büyüme oranları arasındaki güçlü bir ilişkinin varlığını savunmasına rağmen, gelişmiş ülkelerin büyüme hızlarının gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının altında kaldığı görülmektedir. Segerstrom (1998), bunun nedeni olarak kişi başı düşen patent sayılarındaki azalışı göstererek, yeni patent almanın giderek zorlaştığını ileri sürmektedir. Bu görüş Jones' un ar-ge sektöründe artan getirinin geçersiz olduğu varsayımını destekler niteliktedir.

Young (1998), daha önce Romer ile Grossman ve Helpman tarafından ortaya konulan teorileri birleştirdiği çalışmasında ölçek etkisinin zaman içerisinde kaybolduğunu ortaya koymaktadır. Young' a göre, Romer tarafından ileri sürülenin aksine, yatay ürün çeşitliliği iktisadi büyümeye negatif etki etmekte, uzun dönemde iktisadi büyüme dikey ürün çeşitliliği tarafından sağlanmaktadır. Bu nedenle ar-ge sektörüne verilen teşvikler ikinci gruba yani dikey ürün çeşitliliği meydana getiren gruba verilmelidir.

1.4 İktisadi Büyüme Modellerinin Değerlendirilmesi

Merkantilist dönemde bu yana daha yüksek refah seviyesi veya daha yüksek üretim seviyesine ulaşmak için savunulan görüşler ve uygulanan politikalar dönemlerinin şartlarından bağımsız olarak ele alınmamalıdır.

Farklı hatta bazen karşıt önermeleri içermelerine rağmen her biri kendi dönemi içinde taraftar bulmuş, uygulanmış ve çoğunlukla genel kabul görmüş olan görüşlerin varlığı, ancak zaman içinde değişen şartlar ile açıklanabilir.

Sanayi devrimi öncesinde çok yavaş ilerleyen teknoloji, artan nüfus, ülke ekonomilerinin değişen hava koşullarından en fazla etkilenen tarımsal üretime dayanması, ticaret olanaklarının azlığı gibi etkenlerin dönemin iktisadi düşünce yapısını derinden etkilediği görülmektedir. Bu dönemin genelinde iktisadi büyümenin sürdürülemez ve iktisadi dalgalanmaların doğal ve önlenemez olarak kabul edilmesi dönemin şartlarında oldukça makul bir yaklaşımdır.

Sanayi devrimi ile birlikte artan verimlilik ve bunun sonucu yaşanan gelir artışı, artan ticaret olanakları, ülke ekonomilerinin tarımsal üretimden çok sanayi üretimi ağırlıklı hale gelmesi gibi etkiler zamanla önceki dönemde var olan karamsar görüşlerin yerini daha iyimser görüşlere bırakmasına neden olmuştur. Ancak tarım sektöründe üretimin sanayi sektöründeki kadar hızlı artmaması artan nüfusun beslenmesi hakkında soru işaretlerinin bir süre daha devam etmesini sağlamıştır.

İktisadi büyümenin yüzyıllar boyunca devam etmesine rağmen, sürdürülebilir ve dengeli bir iktisadi büyümenin sağlanabilir olduğunun genel kabul görmesi İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde üretim nüfus ve verimlilikte meydana gelen artış sürdürülebilir olarak kabul edilmeye başlamıştır.

Schumpeter ve Arrow ile birlikte başlayan ve bilgiyi iktisadi büyümenin merkezine yerleştiren yaklaşım günümüze kadar kabul edilmeye devam etmiştir. İçsel büyüme teorileri ile birlikte beşeri sermaye bir üretim faktörü olarak kabul edilmiştir.

İçsel büyüme modelleri, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği konusunda farklı öngörüler sunmaktadır. Ar-ge faaliyetlerini ayrı bir iktisadi faaliyet olarak ele alan

modellere göre büyümenin devamlılığı için bu faaliyetlerin devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

Ar-ge faaliyetlerinin dolaylı olarak gerçekleştiğini kabul eden modellere göre ise büyümenin sürdürülebilir olmasını sağlayan temel etken, firmaların yenilikler yoluyla elde edebilecekleri, tekelci kar oranlarına ulaşma isteğidir.

İkinci dünya savaşı sonrasında artan ar-ge faaliyetleri ve ar-ge çalışan sayılarına rağmen iktisadi büyümenin içsel büyüme teorilerinde öngörüldüğü gibi artmaması, büyümenin kaynaklarının tekrar sorgulanmasına yol açmıştır. Jones tarafından oluşturulan yarı içsel büyüme modeli ile iktisadi büyümenin temel belirleyicileri tekrar dışsal etkenler olarak kabul edilmektedir.

Kaldor (1961) tarafından maddeler halinde ifade edilen iktisadi büyüme ile ilgili gelişmeler, uzun bir süre boyunca iktisadi büyüme modellerinde açıklanması amaçlanan temel olgular olmuştur. Kaldor' un çalışmasından bugüne iktisadi büyümenin yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Jones ve Romer (2010), bazı değişiklikler yaparak iktisadi büyüme hakkındaki olguları aşağıdaki şekilde yeniden derlemiştir.

- Piyasaların kapsamındaki genişlemeler: Mal, sermaye, insan ve fikir hareketlerinin artması, işçiler ve tüketiciler için piyasa kapsamını genişletmiştir.
- Artan büyüme: Binlerce yıldır nüfus ve kişi başı gelirdeki artış devam etmektedir ve son yüzyılda geçmişe göre daha fazla gerçekleşmiştir.
- Yakın zamanda iktisadi büyüme oranlarında farklılaşma: Kişi başı gelir artış oranlarındaki farklılaşma, teknoloji sınırından uzaklaştıkça artmaktadır.
- Toplam faktör verimliliklerinde ve kişi başı gelirden büyük farklılıklar: Ölçülen girdilerdeki farklar ülkeler arasındaki kişi başı gelir farklarının yarısından azını açıklamaktadır.
- İşçi başına düşen beşeri sermayede artış: İşçi başına düşen beşeri sermayede dünya genelinde önemli miktarda artış gerçekleşmiştir.

- Göreceli ücretlerde uzun vadede istikrar: Beşeri sermayenin vasıfsız işgücüne oranında meydana gelen azalmaya rağmen göreceli ücretlerde bir azalma yaşanmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜMENİN GEÇMİŞİ

İktisadi büyümenin dönemler arası analizi karşılaştırmalı statik bir analizdir. Kısa dönemlerde nispeten kolay olan bu analiz, ele alınan dönem uzadıkça zorlaşmaktadır. Yıllık enflasyon oranının çok küçük miktarlarda olması halinde dahi uzun dönemli analizlerde sonuçlara olan etkilerinin saptanması ve elimine edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla ülke içi analizlerde belirli bir yılın fiyatları esas alınmaktadır.

Uluslararası karşılaştırmalarda ise sağlıklı bir sonuç elde etmek amacıyla satın alma gücü paritesi yöntemi kullanılmaktadır. Belirli bir mal sepetinin, ülkeler arasındaki fiyatlarının farklılıklarına dayanan bu yöntem, kur farklarından kaynaklanması muhtemel hataları engellemektedir. Ancak bu yöntemde de çok uzun süreli analizlerde ortak bir mal sepeti oluşturmanın zorluğu ile karşılaşılmaktadır.

Binlerce yıllık verilerin karşılaştırmalı olarak tutarlı bir şekilde değerlendirilmesi amacıyla farklı iktisat tarihçileri tarafından uzun dönemleri kapsayan çalışmalar yayımlanmıştır. Bu çalışmalar tamamen olmasa da genel olarak birbirlerine yakın sonuçlar öne sürmektedir. Bu çalışmada Angus Maddison tarafından 1995 ve 2006 yıllarında yayımlanan veriler kullanılmıştır.

2.1. Ortaçağdan Bugüne İktisadi Büyüme

İktisadi büyüme, insanoğlunun var olmasından bugüne kadar geçen sürenin neredeyse tamamında yavaş ve düzensiz olarak da olsa devam etmiştir. Orta Çağ İmparatorlukları ile Taş Devri toplumlarının aralarındaki farklar düşünüldüğünde bu yavaş ve düzensiz büyümenin dahi uzun yıllar boyunca devam etmesinin ne kadar büyük etkilerinin olduğu anlaşılabilir.

Uzun zamandır sabit veya ona yakın olarak devam eden gelir seviyelerinde Orta Çağ'ın sonlarına doğru önemli miktarda artış yaşandığı görülmektedir. Bu artışın sağlanabilmesinde aşağıda sıralanan gelişmeler önemli rol oynamıştır.

- Mal ve hizmetlerin parasallaşmış piyasalarda alınıp satılabilmesi sonucu mümkün olan işbölümü ve uzmanlaşma,
- İşgücünün serbest ücret ile çalışmasının yayılması.
- Toprak ve diğer doğal kaynaklar da dahil olmak üzere üretim faktörlerinde özel mülkiyet haklarının sağlanması,
- Etkili yasal ve düzenleyici sistemlere sahip güçlü ulus devletlerin ortaya çıkması,
- Bilimsel metodun üretim teknolojisini geliştirme çabalarına sistematik olarak dahil edilmesi (Foley ve Michl, 2010).

Bu altı maddeye bazı eklemeler veya çıkarmalar yapılabilir. Ancak bu maddeler, Orta Çağ'ın son dönemlerinden itibaren yaşanan iktisadi gelişmelerin arka planında bulunan sosyal ve siyasal yapı değişimleri hakkında yeterli bilgi vermektedir.

Yaşanan değişimler sonucunda Merkantilist dönem ile artan iktisadi büyüme hızı, endüstri devrimi ile daha yüksek seviyelere ulaşmış ve günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir.

Dünya ve Türkiye'de iktisadi büyümenin incelenmesi, dünya geneli ile ilgili ulaşılabilir verilerin Türkiye ile ilgili olanlardan daha detaylı olması ve daha eski yıllara kadar uzanması nedeniyle anlatım bütünlüğünün bozulmaması amacıyla iki ayrı bölümde yapılmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Dünyada İktisadi Büyüme

Dünyada nüfus ve kişi başına düşen gelirden son iki bin yılda meydana gelen değişimler hakkında Maddison tarafından yapılan çalışmadan elde edilen veriler Tablo 2.1.'de sunulmaktadır.

**Tablo-2.1: Dünyada Nüfus ve Kişi başına Düşen Gelir 0-1998
(1990 ABD Doları ile Satın Alma Gücü Paritesine Göre)**

Yıl	0	1000	1820	1998
Nüfus (milyon)	230,8	268,3	1 041,01	5 908
Kişi Başı Gelir	444	435	667	5 709

Kaynak: Maddison, 2006,s 28

Tablo 2.1.'e göre 0 ile 1000 yılları arasında bir miktar azalan kişi başı gelir, sonraki bin yılda 13 kat artmıştır. Dünya nüfusu ise ilk bin yılda düşük miktarda artarken ikinci bin yılda 22 kat artış göstermiştir.

Tablo 2.1' deki verilerden elde edilen ortalama kişi başı gelir artış oranlarının gösterildiği Tablo 2.2' ye göre, 0 ile 1000 yılları arasında kişi başı gelir artışı sifıra yakın olarak gerçekleşmiştir. 1000 yılından sanayi devriminin yaygınlaşmasına kadar olan sürede önceki dönemden daha yüksek bir gelir artışı yaşanmıştır. Bu dönemde gelir artış oranlarında yaşanan değişimin nedenleri yukarıda maddeler halinde sıralanmıştır.

Tablo 2.2' ye göre, Foley ve Michl tarafından ifade edilen etkiler, sanayi devrimin başlaması ve yaygınlaşması için zemin hazırlamaları nedeniyle önemli olsalar da kişi başı gelirin artış hızında sınırlı bir etki meydana getirebilmiştir. 1820 - 1998 arası kişi başı gelirden en yüksek artışın yaşandığı zaman dilimi olmuştur. Yıllık ortalama %1,21 ile bu dönemde gelir artış hızı bir önceki dönemin ortalamasının 24 katı olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, sanayi devriminin üretim artışında meydana getirdiği etkiyi açık şekilde özetlemektedir.

Tablo-2.2: Dünyada Kişi Başı Gelirin Yıllık Ortalama Artışı (%), 0-1998

Yıl	0-1000	1000-1820	1820-1998
Kişi Başı Gelir Artışı	0.02	0.05	1.21

Kaynak: Maddison, 2006,s 28

Tablo 2.2' de gösterilen kişi başına düşen gelir artışı dünya genelindeki ortalama artıştır ve dünyanın farklı bölgelerinde farklı hızlarda gerçekleşmiştir. Kişi başı gelir ve gelir artışı oranlarında eşitsizlik yalnızca endüstri devrinden sonra ortaya çıkmamış tarih boyunca var olagelmıştır. Bu durum Tablo 2.3' te gösterilmektedir.

Tablo 2.3: Bölgeler itibari ile yıllık kişi başı gelir ve gelir artışı (%), 1000-1998

Bölge	1000-1500	1500-1600	1600-1700	1700-1820	1820-1998	
Batı Avrupa	0.13	0.14	0.15	0.15	1.51	
Batı Avrupa Eski Kolonileri*	0.00	0.00	0.17	0.78	1.75	
Japonya	0.03	0.03	0.09	0.13	1.93	
A Grubu Ortalaması	0.11	0.13	0.12	0.18	1.67	
Latin Amerika	0.01	0.09	0.19	0.19	1.22	
Orta Doğu ve Eski SSCB Bölgesi	0.04	0.10	0.10	0.10	1.06	
Asya (Japonya hariç)	0.05	0.01	-0.01	0.01	0.92	
Afrika	-0.01	0.00	0.00	0.04	0.67	
B Grubu Ortalaması	0.04	0.02	0.00	0.03	0.95	
Kişi Başı GSYH						
	1000	1500	1600	1700	1820	1998
A Grubu Ortalaması	405	704	805	907	1130	21470
B Grubu Ortalaması	440	535	548	551	573	3102

*: ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda

Kaynak: Maddison, 2006, s:46

Tarih boyunca devam eden iktisadi büyümenin gösterildiği Tablo 2.3, bugün kullanılan gelişmiş ülke ve gelişen ülke tanımlamalarının kökeni hakkında önemli bilgiler vermektedir. Maddison tarafından yapılan sınıflandırmanın bu anlamda geçerli olduğu kabul edildiğinde, gelişmiş ülkelerde büyüme hızının son bin yılda sürekli olarak gelişen ülkelere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2.3' e göre ülkeler arası gelişmişlik farkları sadece sanayi devrimi ile açıklanamamaktadır ve en azından Orta Çağdan bugüne devam etmektedir. Kişi başı gelir ortalamaları 1000 yılından itibaren A grubunda daha yüksektir ve gruplar arasındaki fark sürekli olarak büyümektedir. Smith (1776), tarafından yapılan 1770' li yıllarda ücret seviyelerinin sıralaması ile de uyumlu görünen bu verilere göre Batı Avrupa, sanayi devrimi öncesinde de dünyanın geri kalanından daha zengindir (Maddison, 2006, s.48)

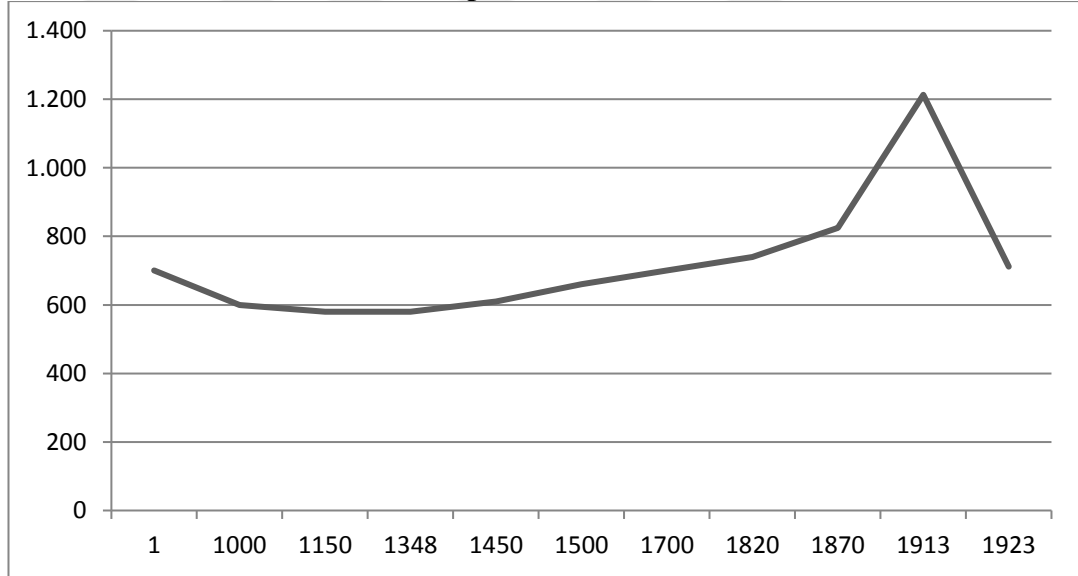
Bununla birlikte endüstri devriminin yayılmaya başladığı dönem olan 19. yüzyıl sonrasında hem gelişen hem de gelişmiş ülkelere kişi başı gelir artışının hız kazandığı bir dönem yaşanmıştır. En düşük ortalamaya sahip Afrika' da, 1820-1998 arasında ortalama kişi başı gelir artışı %0,67 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 1000 -

1500 döneminde Batı Avrupa ortalamasının yaklaşık beş katıdır. Ancak artan büyüme oranlarına rağmen günümüzde Japonya gibi istisnalar dışında ülkeler ve bölgeler arası farklarının kapanmadığı görülmektedir.

2.1.2 Türkiye’de Cumhuriyet Öncesi Kişi Başı Gelir

Maddison (2006), çalışmasında milliyete göre bir sınıflama yapmak yerine coğrafi bir sınıflama yapmaktadır. Aynı coğrafyada yer almaları nedeniyle Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları birbirinin devamı olarak kabul edilmektedir. Bu sınıflamaya göre kişi başı gelirden yaşanan değişim aşağıda gösterilmektedir.

Grafik 2.1: Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarında Kişi Başı Gelir (GK\$)

Kaynak: Maddison (2006).

20. yüzyıla kadar, dünya ortalaması gibi, çok az değişim gösteren kişi başı gelir, bu dönemden sonra hızla artarak 1200 \$ seviyesine yükselmiştir. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı ile başlayan ve sonrasında Kurtuluş Savaşı ile devam eden 10 yıllık savaş dönemi sonunda yaklaşık 700\$ seviyesinde gerilemiştir.

Tablo 2.4: Türkiye ve Dünyada Kişi Başı Gelir, 1820-1913 (GK\$)

Yıl	1820	1870	1913
Türkiye	740	825	1213
Dünya	712	807	1543

Kaynak: Maddison, 2006

Tablo 2.1 ve Tablo 2.4'e göre, 19. yüzyılın sonlarına kadar uzun bir süre dünya ortalamasına yakın olarak seyreden kişi başı gelir, bu dönemden sonra artmaya devam etmesine rağmen, 1913 yılına gelindiğinde dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun sonlarında yaşanan uzun savaş dönemi, ülkenin gelir seviyesinin dünya ortalamasının altında kalmasında önemli bir etkidir. Ancak, Tablo-2.4' teki veriler incelendiğinde, son dönemde yaşanan uzun süreli savaşların bu farkın oluşmasının sebebi olarak nitelendirilemeyeceği görülmektedir. Kişi başı gelir seviyelerindeki farkın oluşması önceki yüzyıllara dayanmaktadır.

14. ve 15. Yüzyıllarda Ortadoğu ve Avrupa'yı etkisi altına alan veba salgını nüfusun üçte bir oranında hatta bazı bölgelerde bu orandan daha fazla azalmasına yol açmış buna karşılık hayatta kalanların gelirlerinde bir yükselme meydana gelmiştir. 16. Yüzyılda nüfus tekrar artarken ücret ve kişi başı gelir düzeyinde tekrar bir azalma yaşanmıştır. Yapılan araştırmalar buna rağmen 16. yüzyılda Osmanlı kentlerinde inşaat işçilerinin ücretlerinin Kuzey, Orta ve Doğu Avrupa'daki ücretlere bir hayli yakın Güney ve Kuzeybatı Avrupa'daki ücretlerin ise gerisinde olduğuna işaret etmektedir (Pamuk, 2017, s: 61).

Allen (2001) tarafından Orta Çağdan Birinci Dünya Savaşına kadar Avrupa'da inşaat işçilerinin ücretleri ve fiyat farklılıklarına dair yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, İngiltere ve Hollanda'da işçi refahı Avrupa'nın diğer bölgelerinden 16. Yüzyıldan bu yana daha yüksek olarak seyretmiştir. Bu sonuçlar Pamuk (2017) tarafından varılan sonuçlarla uyumluluk göstermektedir.

Pamuk (2017) tarafından yapılan hesaplamalar milli gelir hakkında kesin yargılara varmayı sağlamasa da kişi başı gelirden yaşanan gelişmeler hakkında önemli bilgiler vermekte ve Maddison' un çalışmalarından derlenen Tablo 2.3 ve Tablo 2.4 verileri ile uyumlu görünmektedir.

16. yüzyıl boyunca batısı ve doğusu ile Akdeniz havzası uzun dönemli bir iktisadi genişleme süreci yaşamıştır. Bu uzun yüzyıl boyunca nüfus ve üretim artma eğilimi gösterirken meta üretimi de yaygınlaşmıştır. 17. Yüzyılın başlarından 18.

Yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede Orta ve Güney Avrupa’da uzun dönemli bir iktisadi durgunluk egemen olmuştur. Bu dönemde dünya ekonomisinin ağırlığı Akdeniz havzasından Atlantik Okyanusuna kaymaktadır (Pamuk, 2015, s: 16).

Ticaret yollarının değişmesi, bir taraftan Akdeniz havzasının iktisadi genişleme sürecini sonlandırırken diğer taraftan da Avrupa’da kapitalizme geçiş için gerekli şartların oluşmasını sağlamıştır. 18. Yüzyılın ortalarından itibaren Sanayi Devriminin İngiltere’de başlaması ve sonrasında Avrupa kıtasına yayılmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğunda bu devrimin gerçekleşmediği bilinmektedir. Bunun etkisi kişi başı gelirden meydana gelen değişimlerde açıkça görülmektedir. Sanayi devrimi sayesinde, daha az maliyetle daha fazla üretim yapabilme olanağının getirdiği üretim artışı ile birlikte Avrupa ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında kişi başı gelir farkı daha hızlı artmaya başlamıştır.

Bu etkiler sonucunda Osmanlı İmparatorluğunda kişi başı gelir Cumhuriyet dönemine kadar dünya ortalamasının altında kalmıştır. İlk olarak 3. Selim tarafından başlatılan, 2. Mahmut ve sonrasında artan reform çabalarına rağmen 1. Dünya Savaşı öncesinde kişi başı gelirden dünya ortalamasının ancak yüzde sekseni seviyesine ulaşılabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğundan 20. yüzyıl Türkiye’ sine devredilen iktisadi mirasın temel özellikleri; 20. yüzyılın başlarındaki az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda olduğu gibi tarıma dayalı, dış ticarete açık, kırsalda ve şehirde küçük üretici ağırlıklı olarak sıralanabilir. Bu iktisadi miras ayrıntılı olarak bir sonraki bölümde incelenmektedir.

2.2 19. Yüzyıl Sonlarından Bugüne Temel Makro-iktisadi

Değişkenlerde Meydana Gelen Gelişmeler

Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden günümüze kadar olan süreçte iktisadi büyümeyi etkilemesi muhtemel değişkenlerin seyri incelenmektedir. Bu bölümde temel olarak Cumhuriyet dönemi konu edilmektedir.

Ancak önceki dönemlerden kalan mirasın etkili olduğu değişkenler, Osmanlı İmparatorluğu dönemini de içerecek şekilde geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır

2.2.1 Nüfus

Osmanlı İmparatorluğu ilk nüfus sayımını 1831 yılında gerçekleştirmiştir. Bu ve daha sonraki sayımlar, kimi eksikler ve yöntem sorunları nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki nüfus hakkında güvenilir tahminler yapılmasını zorlaştırmaktadır. Pamuk (2017), Eldem'in (1970), 1914 yılı nüfusu hakkında tahmininin 15,8 milyon olduğunu, Justin McCarthy' nin (1998) tahmininin ise 17 milyona yakın olduğunu aktarmakta ve 16,5 milyonluk bir tahminin güvenilir olarak kabul edileceğini savunmaktadır.

Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan nüfusun 1924 yılında ise 13 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir (Yenal, 2010, s:7). 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları ile başlayan 10 yıllık savaş döneminin mirasının önemli bir boyutu demografik değişikliklerdir. Bu dönemde nüfusu etkileyen üç temel faktörden bahsedilebilir.

- İçten dışa göçler
- Dıştan içe göçler
- Nüfusun kendi dinamikleri ile değişimi

Normal şartlar altında 10 yıl içinde belirli bir miktar artması beklenen nüfusun, 3,5 milyon kadar azalması savaş döneminin ve içten dışa göçlerin ülke demografisinde yarattığı etkilerin büyüklüğünü göstermektedir.

Yaşanan bu nüfus azalmasının diğer üretim faktörlerin ile birlikte toplam işgücü üzerinde de önemli sonuçları olmuştur. Şehirlerde yaşanan işgücü azlığı nedeniyle hizmet ve sanayi sektörlerinde yaşanan sıkıntılar ve kırsal kesim nüfusunda görülen azalmalar sonucu tarımsal üretimde yaşanan azalma, ülkenin ekonomik olarak toparlanmasını zorlaştırmıştır.

1927 yılında yapılan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında toplam nüfus (Hatay hariç) 13,6 milyon olarak saptanmıştır. Bu küçük nüfus, yıpranmış ve iktisadi

verimliliği düşük bir insan topluluğudur. Yenal (2010) tarafından, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda toplamda 2 milyon olarak tahmin edilen asker kayıplarının nüfusa oranla büyüklüğü, 1927 yılında üretken sayılacak yaşlarda her 100 kadına 82 erkek düşmesi ile anlaşılabilir (bkz. Ek Tablo 1).

1927 yılında cinsiyet ve yaş dağılımındaki dengesizliklerinin yanında, sağlık ve eğitim yönlerinden de yetersiz bir nüfus yapısı bulunmaktadır. Okur-yazar oranı %8, orta ve yükseköğretimdeki öğrenci sayısı %0,8 kadardır. Buna karşılık nüfusun %14'ü sıtmal ve %9'u frengi hastası olduğu tahmin edilmektedir (Yenal, 2010, s.9).

Hem nicelik hem de nitelik bakımından sorunlu olan demografik yapıyı iyileştirmek Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren temel hedeflerinden biri olmuştur. Son yıllarda yaşanan nüfus azalmasının etkilerini telafi etmek amacıyla 1923'ten itibaren 1965 yılına kadar Merkantilist görüş tarafından kabul gören, nüfusun ve nüfus artış hızının artmasını destekleyen politikalar uygulanmıştır.

Genel halk sağlığı alanında yaşanan iyileşmeler ve savaşların sona ermesi sonucu ölüm oranlarının azalması ile doğum oranlarının artmasına yönelik uygulanan yasal düzenlemelerin sonucunda, 1960 yılına gelindiğinde, 27,7 milyon nüfusa ulaşılmıştır. 1935 yılında 21 olan nüfusun yaş ortalaması 1965 yılına gelindiğinde 19'a kadar düşmüştür. Ortalama yaşam süresi ise aynı dönemde 36'dan 52 yıla yükselmiştir (bkz. Ek Tablo-1).

İlk dönemde yaşanan bu gelişmelere göre nüfus artışını arttırıcı politikaların başarılı olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bu dönemde sağlanan hızlı nüfus artışı, ülkenin bazı sorunlarını çözmekle birlikte yeni sorunların ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Hızlı nüfus artışı ile birlikte ortaya çıkan çarpık kentleşme, işsizlik, eğitim ve sağlık alanlarına kaynak aktarımının zorlaşması gibi nedenler, 1960 yılına kadar uygulanan nüfus artışını teşvik edici politikaların dönemin gerekliliklerine uygunluğunun tartışılmasına yol açmıştır. Bu tartışmaların sonucunda ilk dönemde uygulanan nüfus arttırıcı politikalarından vazgeçilmiştir. 1965 yılından sonra nüfus politikalarında yaşanan bu değişimin işaretleri kalkınma planlarında açıkça görülmektedir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hızlı nüfus artışının iktisadi kalkınmaya engel olduğu ve azaltılması yönündeki önerilerin kabul edilmesi ile 1965 yılında nüfus konusuna yeni bir bakış açısı geliştirilmiştir. Bu yılda kabul edilen 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanunun uygulamaya geçmesi ve Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğünün kurulması ile birlikte nüfus politikalarında yeni bir dönem başlamıştır.

Takip eden kalkınma planlarında nüfus artış hızı ve yapısı yakından takip edilerek nüfus artış hızının azaltılmasını amaçlayan politikaların uygulanmasına Dokuzuncu Kalkınma Planına kadar devam edilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Nüfus planlaması yerine aile planlaması ifadesi kullanılmış ve nüfus artış hızını azaltıcı politikaların uygulanmasının devamı tavsiye edilmiştir. Bu dönemde yurt dışına giden işçiler, artan şehirleşme sonucu doğum oranlarının azalması gibi bu hedefe ulaşılmasını kolaylaştıracak gelişmeler yaşanmıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında gelişmiş ülkelere göre yüksek olan çocuk ölüm oranlarının azaltılması için aile planlaması ve çocuk sağlığı ile ilgili kurumların birlikte çalışması gerekliliği önerilmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının döneminde de yasal uygulamalar ile nüfus artış hızı azaltılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde evlenme yaşı için yasal alt sınır yükseltilmiş ve 2827 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde önceki dönemlerde uygulanan nüfus politikalarının sonuçları alınmaya başlanmış ve nüfus artış hızı azalmıştır. Bebek ölümlerinde gerçekleşen azalma ve beklenen hayat uzunluğunda gerçekleşen artışa rağmen bu dönemde nüfus artış hızında önemli azalma görülmektedir. Bu planda iktisadi kalkınma için nüfusun niceliğinden çok niteliğinin geliştirilmesi temel ilke olarak kabul edilmiştir.

Altıncı Kalkınma Planında daha önceki uygulanan politikaların daha da etkinleştirilmesi temel nüfus politikası amacı olarak belirlenmiştir. Bunu temel amaç ile birlikte kalkınmanın en önemli unsurlarından olan beşeri kaynağın niteliklerinin

geliştirilmesi ve nüfusun istikrarlı bir ekonomik gelişme ve sosyal kalkınma ile uyumlu bir yapıya kavuşturulması politika ilkeleri olarak belirlenmiştir.

Yedinci Kalkınma Planında halen gelişmiş ülkelere oranla yüksek olan bebek ölümlerinde azalma için önlemler alınması ve nüfus artış hızının azalması için uygulanan politikaların ülke geneline yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir.

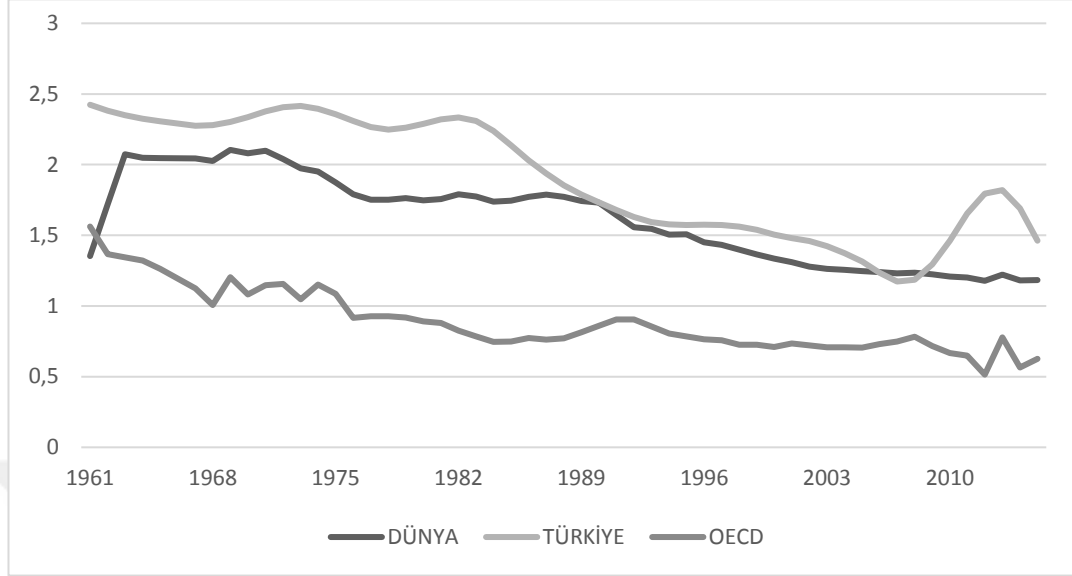
Sekizinci Kalkınma Planında daha önceki dönemlerde uygulanan politikaların devamı ve ülke geneline yayılması amaçlanmıştır. Beş yılda bir yapılan nüfus sayımlarının on yılda bir yapılmaya başlanmasının nüfus yapısındaki değişimlerin izlenmesi ve değerlendirilmesini zorlaştırması nedeniyle merkezi bir nüfus kayıt sisteminin ülke genelinde uygulamaya konulması tavsiye edilmiştir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı nüfus artış hızının azaltılmasının temel politika hedefi olarak belirlenmediği ilk kalkınma planı olmuştur. Bunun yerine bölgeler arası gelişmişlik farkları nedeniyle oluşan nüfus yoğunluğu farklılıklarının giderilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine geçilerek nüfus hareketlerinin sürekli olarak izlenebilmesi sağlanmıştır.

Adrese dayalı nüfus tespit sistemine geçilmesi ile birlikte daha sağlıklı ve sürekli bilgiye erişimin mümkün olmuştur. Ancak TÜİK tarafından yayımlanan nüfus istatistiklerinde bu sisteme geçiş öncesi ve sonrasında normal seyirden kısa süreli sapmalar görülmektedir.

Grafik 2.2' de 1961-2015 yılları arasında Dünya, Türkiye ve OECD ülkelerinin ortalama nüfus artış hızları gösterilmektedir. Grafiğe göre 1960'lı yıllardan 2010 kadar uygulanan nüfus politikalarının sonucunda ülke nüfusunun artış hızı dünya nüfus artış oranına kadar azaltılabilmektedir. 1961 yılında binde 24 olan nüfus artış hızının 2008 yılına gelindiğinde binde 12'ye kadar azaldığı görülmektedir. Bu yılda OECD ülkelerinin nüfus artış hızı ise binde 8 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2.2: Dünyada Nüfus Artış Hızı 1961-2015, (%)

Kaynak: OECD verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 1)

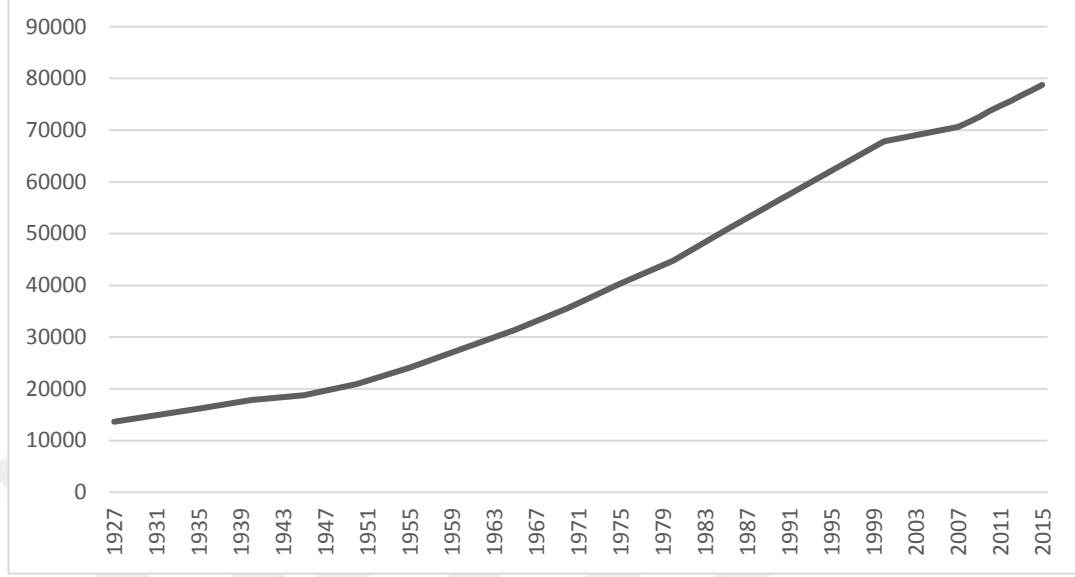
OECD ülkelerinde nüfus artış hızının son 50 yılda binde 15'in altında gerçekleştiği görülmektedir. Bu oranın günümüze geldikçe azalmaya ve dünya ile Türkiye ortalamalarının altında olmaya devam ettiği görülmektedir.

Uygulanan politikalar sonucu ulaşılan nüfus artış hızının, OECD ülkelerinin nüfus artış hızından yüksek olmasına rağmen, nüfusun kendini yenileme oranının altında kaldığı gerekçesiyle, 10. Kalkınma Planı ile birlikte tekrar nüfusu artış hızını teşvik edici politikalara dönülmüştür.

Grafik 2.3' te ilk olarak 1927 yılında yapılan nüfus sayımından 2015 yılına kadar olan nüfus miktarları gösterilmektedir. 2007 yılı ve sonrasında elde edilen veriler Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden alınmıştır.

Cumhuriyet döneminde ilk olarak 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 13,6 milyon olarak belirlenmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise 78,7 milyona ulaşmıştır. Grafığe göre, hızı azalmış olsa da, da nüfus artış eğiliminin halen devam ettiği görülmektedir.

Grafik 2.3: Türkiye’de Toplam Nüfus, 1923-2015, (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 1)

2.2.2 Maliye

Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesinin durduğu 16. Yüzyılın sonları aynı zamanda bütçe açıklarının başladığı dönem olmuştur. Genişleme döneminin sona ermesi;

- Mevcut askeri kapasitesini tüketen coğrafi sınırlara ulaşılması,
- Batı Akdeniz’deki sürekli bir deniz egemenliğinin kurulamaması,
- Mevcut dengelerin korunabilmesi için savunma amaçlı askeri harcamaların artması,
- Avrupa’nın kapitalizm ve teknolojik gelişmenin ürünü olan güçlerle donanmaya başlaması,

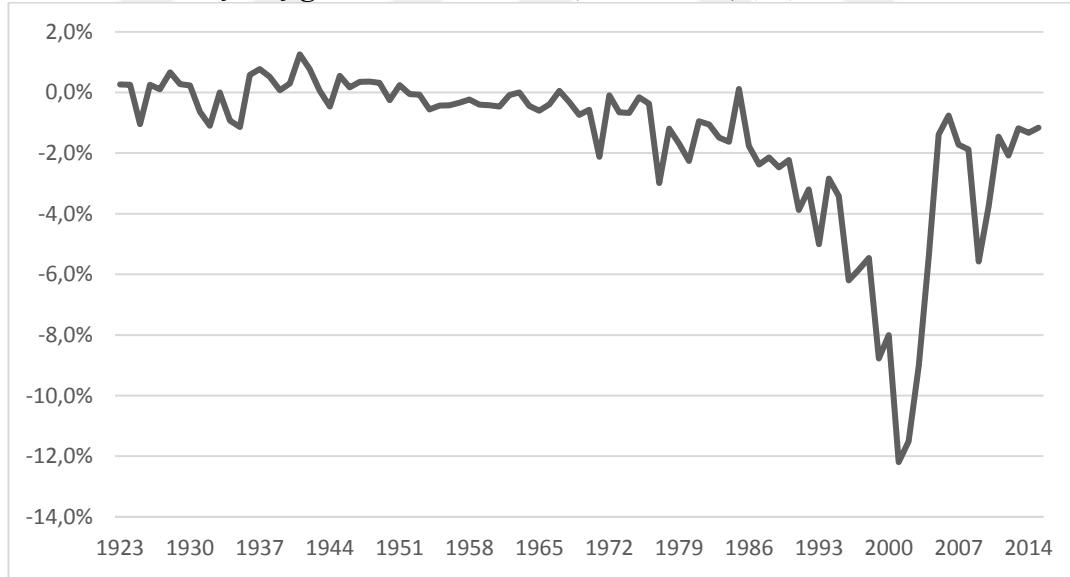
gibi nedenlerle açıklanmaktadır. Bu dönemde başlayan bütçe açıklarının 17. Yüzyıl boyunca sürdüğü anlaşılmaktadır (Tezel, 1982, s:53).

Tezel tarafından sıralanan nedenler mutlaka tartışmaya açıktır ancak genişleme sürecinin durması ve bütçe açıklarının başlamasının aynı dönemde yaşanması, Osmanlı İmparatorluk ekonomisinin önemli ölçüde savaş gelirlerine dayandığına işaret etmektedir.

17. yüzyıl itibari ile azalan gelirler ile artan harcamaların karşılanması mümkün olmadığından vergi oranlarında büyük miktarda artışlar yaşanmıştır. İyi tanımlanmamış olağanüstü vergilerin ve bu vergilerin toplanmasında yaygın bir şekilde kullanılan iltizam sisteminin kullanılması, ekonominin üretken tabanını kısırlaştırıcı sonuçlar doğurmuştur (Tezel, 1982,s:54). Sonuç olarak yüzyıllar ile ifade edilecek kadar uzun bir dönem boyunca bu şekilde devam eden mali yapı, üretim, tasarruf ve borç gibi alanlarda uzun süre boyunca devam edecek sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Grafik 2.4' te 1923-2015 yılları arasında bütçe açığının gayrisafi milli hasılaya oranında görülen değişimler gösterilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sıkı para politikası ile birlikte denk bütçe politikası uygulanmaya başlamıştır. Bu politika hem 1923-1929 arası liberal dönemde hem de 1929-1938 arası devletçi anlayışın hakim olduğu dönemde devam etmiştir.

Grafik 2.4: Bütçe Açığı – Fazlası / GSMH, 1923-2015, (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir (bkz. Ek Tablo 2).

1923-1938 yılları arasında maliye politikasının temel ilkesi, halkı ağır vergiler altında ezmeyen ancak giderlerini karşılayacak kadar gelir elde edilen bir bütçe hedeflemek ve bu hedefin gerçekleşmesini sağlamak olarak tanımlanmaktadır (Aysan 1986). Grafik 2.4' te 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması sonucu vergi

gelirlerinde gerçekleşen önemli azalışa rağmen kamu gelir gider dengesinin korunabildiği görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı koşullarında dahi korunabilen ancak 1952 yılından sonra bozulan kamu gelir-gider dengesi, bazı istisnai yılları dışında günümüze kadar tekrar sağlamamıştır. 1970'li yıllara kadar sınırlı düzeyde devam eden bütçe açığı bu dönemden sonra sürdürülebilir olmaktan çıkmış ve 2000'li yıllara kadar yaşanan ekonomik krizlerde önemli etkiye sahip olmuştur.

Planlı ekonomi dönemi ile birlikte, hedeflenen iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için kamu gelirlerini aşması halinde bile kamu harcamalarının arttırılmasının gerekli olduğunu savunan hakim iktisadi görüş gereği, bütçe açıkları 1980 yılına kadar devam etmiştir.

24 Ocak 1980 kararları sonrasında uygulanan maliye politikaları ile bütçe dengesinde belirgin bir iyileşmenin sağlandığı görülmektedir. Ancak sıkı maliye politikalarının sonraki yıllarda terkedilmesi ile birlikte bu iyileşmenin kısa süre sonra ortadan kalktığı görülmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla yaşanan ekonomik krizlerin temel nedenlerinden bir tanesi devamlı hale gelen ve büyüklüğü gittikçe artan kamu açıklarıdır. 2001 yılında uygulamaya konulan GEGP ile birlikte bütçe disiplini önemli iyileşme sağlanabilmiştir.

Programda son 25 yılda yaşanan kronik enflasyon ve kamu açıkları Türkiye'nin potansiyelini tam olarak kullanmasını ve atılım yapmasını önündeki temel engeller olarak tanımlanmış ve 2000 yılı sonunda alınan tedbirlerin devamı ile birlikte;

- İthalata dayalı ürünlerde kur değişiklikleri nedeniyle meydana gelen maliyet artışlarının fiyatlara gecikme olmadan yansıtılması,
- Vergi tabanının yaygınlaştırılması ve denetimlerinin arttırılması,
- Vergi gecikme faiz ve cezalarının enflasyonla uyumlu biçimde arttırılması,
- Kamu harcamalarının disiplin altına alınarak azami tasarruf sağlanması,

- Sağlık eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç yeni personel alımının kısıtlanması,
- Sosyal güvenlik ve sağlık harcamalarının disiplin altına alınması

gibi gelir arttırıcı ve harcama azaltıcı tedbirler uygulamaya konulması tavsiye edilmiştir. (GEGP s:26-28).

Uygulanan sıkı maliye politikaları sonucunda 2012 yılında %-12,2 olarak gerçekleşen bütçe açığının gayrisafi milli hasılaya oranı 2005 yılında %-1,4 seviyesine düşürülebilmiştir.

2008 krizinin etkileri sonucu kamu gelir gider dengesi 2009 yılında kısa süreli olarak bozulsada sonraki yıllarda tekrar kriz öncesi duruma dönülebildiği görülmektedir. Grafik 2.4' e göre GEGP' nin uzun yıllardır başarısız olan kamu gelir gider dengesini iyileştirilmesinde başarılı olduğu söylenebilir.

2.2.3 Enflasyon

16. yüzyıl ile başlayan bütçe açıklarının karşılanması amacıyla öncelikle paranın kıymetli maden değerini düşürme yoluna gidilmiştir. Yapılan bu devalüasyonlar, iktisadi yapı üstünde büyük tahriplere yol açarken merkezi hükümete kaynak yaratma mekanizması olarak pek iş yaramamış, uzun vadede maliyedeki sıkıntılara daha da arttırmıştır. Uygulanan politikalar sonucunda yabancı paraların kullanımı artmıştır ve 17. Yüzyılın ortalarından 19. Yüzyıla kadar kararlı ve ülkenin her yerinde geçerli bir Osmanlı para sisteminden söz etmek olanaksız hale gelmiştir (Tezel, 1982,s:54).

19. yüzyılda ise kamu açıklarının karşılanması için para arzı artışı yerine borçlanma yoluna gidilmesi ülkede belirli bir dönem parasal istikrarın sağlanmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, tarihinin en büyük enflasyonunu Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşamıştır. Kısmen parasal genişleme kısmen de gıda malları ihtiyacının sağlanmasında karşılaşılan sıkıntılar nedeniyle özellikle savaşın son iki yılında fiyatlar çok hızlı yükselmiştir. 1914 Temmuz'undan 1928 yılının son çeyreğinden kadar

fiyatlarda 18 kattan fazla artış gerçekleşmiştir. Bu artış oranı Batı Avrupa ülkeleri, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'da gerçekleşen fiyat artışlarının da oldukça üzerindedir; ancak 1917 devrimi öncesinde Rusya'da yaşanan enflasyon Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ile karşılaştırılabilir (Pamuk, 2017, s:172).

1914-1918 yılları arasında enflasyonun bu derece yüksek olması yalnızca Birinci Dünya Savaşı şartlarından kaynaklanmamaktadır. Bu dönemin değerlendirilmesinde, uzun yıllar devam eden savaşlar boyunca üretim faktörlerinin miktarında yaşanan azalış, sanayi devriminin gerçekleştirilememesi nedeniyle verimliliğin düşük seviyede olması, uzun süreli ve geneli yenilgi ile sonuçlanan savaşların masraflarının karşılanması için para arzında yaşanan artış gibi faktörler de göz önüne alınmalıdır. Bu nedenlere daha fazlası da ilave edilebilse de sonuç olarak Cumhuriyet' in kuruluşundan önceki yılların fiyat istikrarının sağlanması bakımından oldukça başarısız geçtiği söylenebilir.

Uzun süreli yüksek enflasyon ve bunun getirdiği olumsuz etkiler, Cumhuriyet'in ilk döneminde uygulanacak olan para politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Atatürk döneminde uzun yıllar süren savaş döneminin yıkıcı etkilerine rağmen sıkı bir para politikası uygulanmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni Türk Lirasının uluslararası piyasalarda itibar kazanması ve iç piyasalarda fiyat istikrarının sağlanmasının amaçlanmasıdır. 1938 yılında emisyon hacmi 159 milyon TL seviyesinde iken 15 yıl sonra 1953 yılında %23'lük bir artış ile 194 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın %15'inin 1938 yılının son yarısında gerçekleşmesi Atatürk döneminde Türk Lirasının yabancı paralar ve mallar karşısında değerinin korunmasına verilen önemi göstermektedir (Aysan 2000, s:60).

Sıkı para politikasının ve 1929 yılında yaşanan krizin etkileri ile enflasyon, 1923-1930 yılları arasında yıllık ortalama %4, 1930-1938 yılları arasında ise %2 düzeyinde gerçekleşmiştir (Bkz. Ek Tablo 3)

1929 krizinin etkileri sonucu Türk Lirasının yabancı paralar karşısında yaşadığı sınırlı değer kaybının etkileri 1930 yılında uygulamaya konulan 1568 sayılı Türk

Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile telafi edilmiş ve 1923-1938 döneminin en istikrarlı fiyat seviyesinin görüldüğü dönem olması sağlanmıştır.

Grafik 2.5’ de 1938 yılından 2015 yılına kadar Tüketici Fiyat Endeksinde yaşanan hareketler gösterilmektedir. Bu grafiğe göre, 1938 yılı sonrasında, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, uzun yıllar sonra tekrar enflasyonist dönemin yaşandığı görülmektedir.

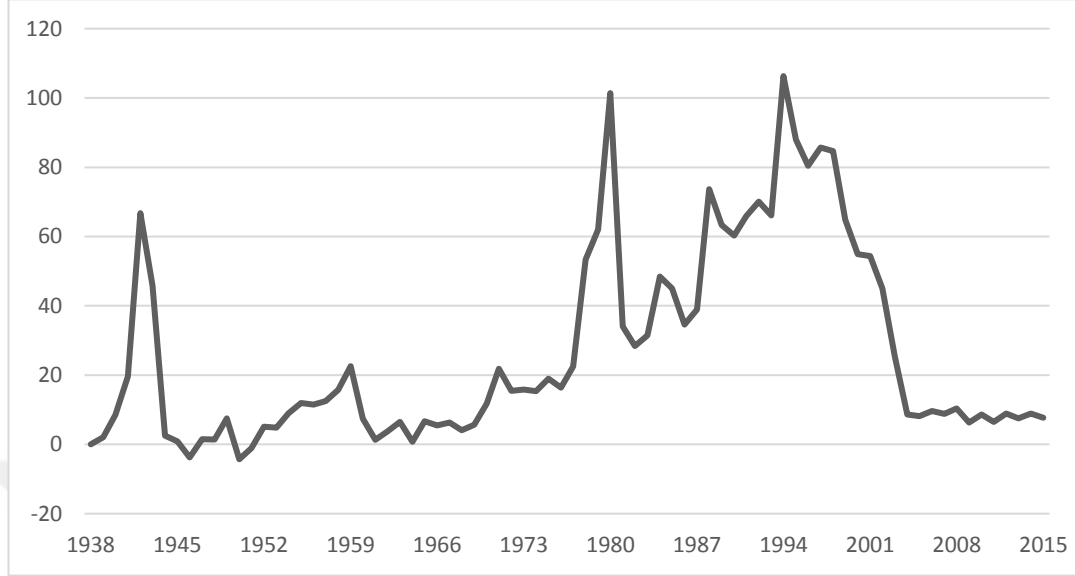
İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen ülke ekonomisinin savaşın fiyatlar genel düzeyinde oluşturduğu baskıdan etkilendiği görülmektedir. Fiyat istikrarının tekrar sağlanabilmesi ancak savaşın sona ermesi ile mümkün olmuştur.

Savaşın sona ermesi ile birlikte tekrar kontrol altına alınan enflasyonun, 1950 yılı sonrasında sıkı para politikasının terk edilmesiyle birlikte, tekrar yükseldiği görülmektedir. Buna rağmen enflasyon 1950-1970 döneminde %20'nin altında kalmıştır.

1970 sonrasında ise 2000’li yılların başlarına kadar devam edecek olan yüksek enflasyon döneminin başladığı söylenebilir. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) açıklarının kapatılması için çıkarılan hazine kefaleti içeren bonolarla, bütçe açıklarını kapatmak için çıkarılan hazine bonoları para arzının artırılması yoluna başvurulmuş karşılığında için enflasyonist etki yapmıştır (Yavuz, 2009). Bu politika tercihi sonucunda kriz yıllarında %100 ve üzerinde yaşanan fiyat artışları diğer yıllarda da yüksek olarak seyretmiştir.

24 Ocak kararları sonrasında uygulanan sıkı para politikasının enflasyon üzerindeki kısa süreli iyileştirici etkisine rağmen sonraki yıllarda para politikasında disiplinin terkedilmesi sonucu 2000’li yıllara kadar yüksek enflasyonun hakim olduğu uzun bir dönem yaşanmıştır.

Grafik 2.5: Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), 1923-2015, (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 3)

2001 krizi sonrasında uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programında (GEGP) yüksek enflasyonun;

- Ekonomide belirsizliklere,
- Belirsizlikler yoluyla tasarruf sahipleri kısa vadeye yönlendirilerek bankaların varlıkları ile yükümlülükleri arasında vade uyumsuzluğuna,
- Türk Lirasına olan güvenin zayıflamasına sonucu para ikamesine

neden olduğu belirtilerek dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadelenin kesintisiz ve kararlı biri biçimde sürdürülmesi hedeflenmiştir (GEGP s.3-11).

Merkez Bankasının bağımsızlığının sağlanması ile birlikte tekrar uygulamaya konulan sıkı para politikaları ve yapısal düzenlemeler sonucu enflasyonun 2004 yılında tek haneli rakamlara indirilebilmiş ve bu durum 2015 yılına kadar korunabilmiştir.

Son dönemlerde enflasyonun önceki dönemlere göre düşük seviyelerde seyretmesinde, GEGP ile birlikte, dünya ekonomisinde meydana gelen gelişmelerin de katkısı bulunmaktadır. 2008 yılında başlayan, etkileri geniş ve uzun süreli olan ekonomik kriz sonucu dünya emtia talebinde görülen azalma ve gelişmiş ülkelerin

krizden çıkma amacıyla para arzı artışına gitmeleri sonucu döviz kurlarında yaşanan düşüşler, 2015 yılına kadar enflasyonun düşük seviyede kalmasını kolaylaştırıcı dışsal etkiler olarak değerlendirilebilir.

2.2.4. Dış Ticaret

Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar dış ticaret politikalarına egemen olan iki temel kaygı sarayın, ordunun ve donanmanın, kentlerin ve bir ölçüde loncaların iâşe sorunlarının çözülmesi ve mali gelir sağlamaktır. Yönetim dış ticareti, darlıkları ve kıtlıkları önlemenin, sarayın, ordunun ve kentli tüketicilerin gereksinimlerini karşılamanın bir aracı olarak görüyordu. Bu nedenle de Merkantilistlerin yaptığı gibi ithalatı sınırlayıp ihracatı desteklemek yerine Osmanlı yönetimleri bunun tam tersi yapmıştır. İthalatı her zaman desteklemiş ihracatı ise gerekli gördüklerinde, ortaya darlıklar çıktığında, sınırlamak yoluna gitmişlerdir. Yabancı tüccarlar ve yabancı deniz filoları da hem mal getirdikleri hem de devlete gümrük vergisi geliri sağladıkları için teşvik edilmiştir. 19. Yüzyıla kadar ithal edilen malların loncaların ürettikleri malların dışında olmaları, ülke içi üretimin bu döneme kadar dış ticaret politikasından kaynaklı bir bunalıma sürüklememesini sağlamıştır (Pamuk, 2015: 72-73).

Dış ticaret politikasında amaç dış ödemeler fazlası yaratmak değil ülke içinde üretilmeyen ancak iç pazarda talep edilen malların bolluğunu sağlamak olmuştur. Bu politika, ithalatı teşvik edici ihracatı ise engelleyici düzenlemeler ile uzun süre devam etmiştir. Uygulanan ihracat vergileri ile bir taraftan hazineye gelir sağlanırken diğer taraftan ülke içinde malların bol olması sağlanmıştır.

Bu iktisat politikası dönemin genel kabul gören Merkantilizm akımına zıt uygulamalar içermektedir. Ancak ticaret dışından sağlanan değerli maden akımı devam ettiği sürece ithalatın ihracattan fazla olması ödemeler dengesi açısından sorun teşkil etmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarından itibaren çeşitli ülke ve milletlere ticaret ile ilgili sınırlı olarak ayrıcalıklar tanınmıştır. 16. Yüzyılda ise kapitülasyonlar dönemi başlamıştır. Siyasi ve hukuki yönleri olmakla birlikte iktisadi anlamda

kapitülasyonlar, ticaret sektöründe verilen sınırları geniş ayrıcalıklar olarak tanımlanabilir.

Öncelikle 1535 yılında Fransa'ya geçici olarak verilen kapitülasyonlar daha sonra 1580 yılında İngiltere'ye verilmiş ve 1740 yılında kalıcı hale gelmiştir. Bu iki ülkeye tek taraflı verilen kapitülasyonlar 1744 yılında Rusya ile yapılan anlaşmayla iki taraflı olarak verilmiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011).

18. yüzyıl ile birlikte değerli maden akışının, transit ticaretten alınan vergilerin azalması ve savaş sonrasında elde edilen ganimetlerin durması gibi nedenlerle durması, ithalat ihracat dengesini daha önemli hale getirmiştir. Ancak ülkenin hem askeri olarak zayıf olması hem de sanayi devrimini gerçekleştirmemiş olmasının getirisi olarak üretim gücünden yoksun olması nedeniyle kapitülasyonların kaldırılması mümkün olmamıştır.

1820'lere gelindiğinde İngiltere sanayi devrimini tamamlamış ve Napolyon Savaşları sonucunda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz hale gelmiştir. Ancak, aynı yıllarda sanayi devrimini yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri korumacı önlemlerle İngiliz mamullerinin kendi pazarlarına girmesini engellemesi nedeniyle İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi Avrupa dışındaki ülkelere yönelmiştir. 1820'lerden 1840'lara kadar ki dönemde İngiltere, Latin Amerika'dan Çin'e kadar pek çok ülkede mümkünse yerel iktidarlar ile anlaşarak, gerektiğinde ise silahlı güç kullanmaktan çekinmeyerek pek çok serbest ticaret anlaşması imzalamıştır (Pamuk, 2017, s:99).

Bu dönemin sonlarında, 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Baltalimanı anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu ticaret anlaşması sonucunda;

- Mevcut kapitülasyonların devam etmesi ve bu anlaşma ile verilen yeni imtiyazların eskilerine eklenmesi,
- İngilizlerin ülkedeki tarım ve sanayi ürünlerini serbestçe alıp satabilmeleri,
- Osmanlı İmparatorluğunun iç ticarete uyguladığı her türlü tekeli ve ihracat yasağını kaldırması,

- Yabancı tüccarların, bütün ülkede en çok gözetilen yerli tüccara sağlanacak hak ve kolaylıklardan yararlanması,
- İhracat vergilerinin %12 İthalat vergilerinin %5 olarak uygulanması

sağlanmıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011). Bu anlaşma yapıldığı dönemde İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki siyasi ve ekonomik alanda güç eşitsizliğinin büyüklüğünü yansıtmaktadır.

19. yüzyılın başlarında Anadolu’da mamul mallar üretimi incelendiğinde üretimin loncalar çevresinde örgütlendiği küçük ve orta ölçekli atölyelerde geleneksel el tezgâhlarının kullanıldığı ve bu işletmelerdeki sermaye birikiminin sınırlı kaldığı ortaya çıkmaktadır. Mevcut üretim yapısının bir Sanayi Devriminin eşiğinde olduklarının söylemek mümkün değildir (Pamuk, 2017:101). Olası bir Sanayi Devrimin engellemiş olarak nitelenemese de anlaşmanın ülke ekonomisinde uzun süreli ve ciddi etkileri olduğu savunulabilir.

Katılmak isteyen ülkelere açık tutulan bu anlaşmayı kısa süre içinde Avrupa ülkelerinin tamamına yakını imzalamıştır. Bunun anlaşma sonrasında;

- İç pazarın geniş ölçüde yabancıların denetimine geçmesi
- Yerli ticaret ve sanayi sermayesinin rekabet edememesi ve saf dışı kalması
- Hammadde ve ara malları ihracatının kolaylaşması nedeniyle fiyatlarında yaşanan büyük artışlar ve mal kıtlıkları
- Düşük gümrük vergileri nedeniyle hazine gelirlerinde azalma ve Kırım Savaşı’nın da giderleri arttırması sonucu iç borçlanmaya başvurma zorunluluğu

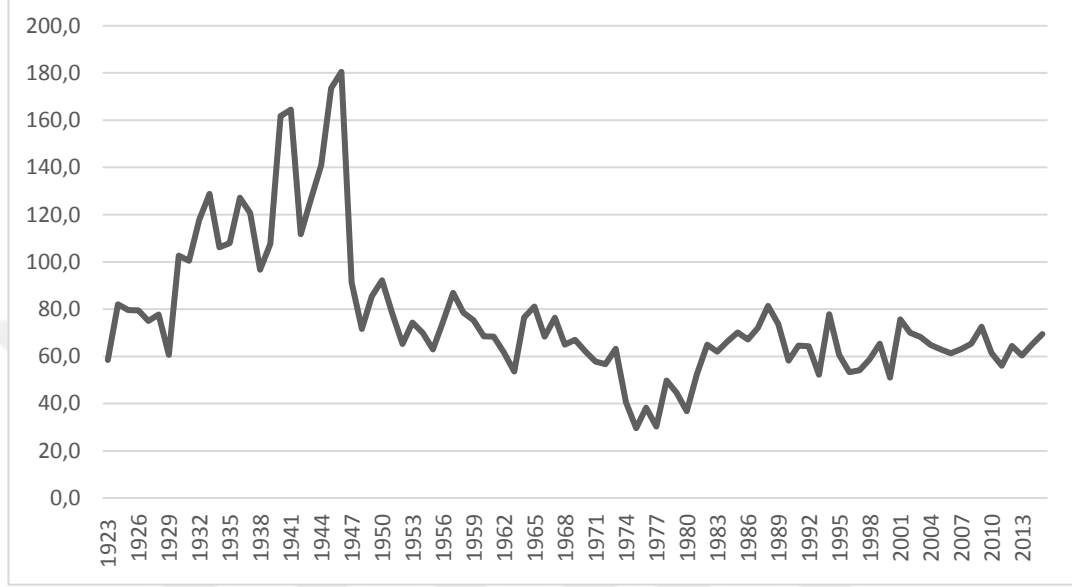
gibi etkileri uzun sürecek iktisadi sonuçlar ortaya çıkmıştır (Acartürk ve Kılıç, 2011).

Lozan Anlaşması ile belirlene geçiş süreci sonunda kaldırılabilen kapitülasyonların iç borç, dış borç, sanayileşme, sermaye birikimi gibi pek çok alandaki etkileri uzun süreli çabalarla giderilmeye çalışılmıştır.

Grafik 2.6’ da Cumhuriyet döneminde ihracat ile ithalatın oranının seyri gösterilmektedir. 1923 yılından 1929 yılına kadar uygulanan liberal iktisadi politikalar

ve devam eden ticari anlaşmaların sonucu dış ticaret açığının devam ettiği görülmektedir.

Grafik 2.6: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, 1923-2015, (%)

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2016 (Bkz. Ek Tablo 4-A)

1929 sonrasında devletçi iktisadi politikalar ve uygulanan korumacı dış ticaret tedbirleri ile birlikte ihracat ile ithalat arasında denge sağlanabilmiştir. Ek tablo 4-A'ya göre bu dönemde dış ticaret dengesi ihracatın artması yoluyla değil ithalatın azaltılması yoluyla sağlanmıştır.

Dış ticaret dengesinin sağlanması, 1929 Krizinin dünya mal ve sermaye hareketlerini kısıtlayıcı ve ülke ekonomilerinin içe kapanması yönündeki etkileri ile mümkün olmuştur. Bu dönemde tarım ürünlerinin fiyatlarının ciddi miktarda düşmesi sonucu tarım üretimi ciddi bunalım yaşarken ithal ikameci politikalar ile birlikte sanayileşme süreci başlamıştır (Pamuk, 2017: 185-187).

İkinci Dünya Savaşı süresince ihracatın ithalatı önemli ölçüde aşmıştır ancak bu durum savaşın getirdiği özel şartların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. 1929 Krizi sonrası döneme benzer şekilde savaş yıllarında ithalat yine ihracattan fazla azalmıştır. Grafik 2.6' da savaşın sona ermesi ile birlikte günümüze kadar tekrar dış ticaret dengesinin sağlanamadığı görülmektedir.

1950 yılından itibaren alınan dış yardımlar ve uygulanan iktisat politikalarının sonucunda tüketim sistemi değişmiş ve üretimde ithal girdi kullanımını artmıştır. 1953 yılında ithalatı sınırlayıcı bir dizi önlemin alınmasına rağmen üretim yapısının ithal girdiye bağımlı olması nedeniyle üretim ve ihracat gelirleri de azalmış, buna rağmen dış ticaret açığı devam etmiştir. 1958 yılında uygulanan devalüasyon ve diğer tedbirler ile dış ticaret dengesinde bir miktar iyileşme yaşanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005, s. 120-122).

Birinci kalkınma planında dış ticaret ile ilgili olarak; talep artışının denetim altında tutulması, imkanlar elverdiğince ithalatın ikamesi ve yerli hammadde kullanımını teşviki ile ithalatta tasarruf sağlanması hedeflenmiştir. Bu dönemde 1930'lu yıllarda uygulanan Merkantilist politikaların planlama ya da karma ekonomi etiketleri altında yaşamaya devam ettiği görülmektedir (Yenal, 2010, s.273).

1980 yılından sonra ekonominin dışa açılması yönünde atılan adımlarla birlikte ithal ikameci politikalardan vazgeçilip ihracata yönelik bir dış ticaret politikası uygulanmıştır. Bu politika değişimine sonrasında ihracat gelirlerinde artış meydana getirmiştir. Ancak ithalatın ihracata göre daha fazla artması sonucu dış ticaret açıkları devam etmiştir.

1946 yılından 1980 yılına kadar uygulanan ithal ikameci politikalar da 1980 sonrasında uygulanan ihracata dayalı politikalar da dış ticaret dengesini sağlayamamıştır. Buna göre dış ticaret dengesinin uygulanan dış ticaret politikasından bağımsız olarak sermaye birikimi, teknoloji gelişimi gibi geçmişten gelen sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Grafik 2.6' ya göre, 1974, 1980 ve 2000 iktisadi kriz yıllarında daha ortalama seviyelerinden daha düşük seviyelerde olduğu görülen ihracatın ithalatı karşılama oranı diğer yıllarda da %80 seviyesinin altında kalmaktadır.

2000 yılı sonrasında GEGP ile birlikte uygulanan sıkı maliye politikaları sonrasında da enflasyon ve bütçe açığında yaşanan iyileşmenin dış ticaret açığında yaşanmadığı görülmektedir. Dış ticaret açığının sürekli hale gelmesi, dış ticaret açığının finansmanının temel ekonomik sorunlardan biri haline getirmiştir. Bu sorunun

çözümü ise borçlanma ve daha yakın dönemde sermaye hareketleri ile sağlanmaya çalışılmıştır.

2.2.5 Borç Stoku

Yükselme döneminde, devam eden askeri zaferler ve fetihler ile artan devlet gelirleri sayesinde, sürekli hale gelen dış ticaret açıklarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu genel ve uzun süreli mali sorun yaşamamıştır. Başta 2. Bayezid döneminde olmak üzere belirli dönemlerde yaşanan mali sorunlar kısa süreli iç borçlar ve bunların savaş ve vergi gelirleri ile ödenebilmesi sayesinde aşılabilmektedir (Yavuz, 2009).

Ancak 17. ve 18. Yüzyıllarda sıklığı ve uzunluğu artan mali bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. 1760'ların sonlarından itibaren, savaşların sıklaşması ve büyüyen orduların masraflarını artması nedeniyle mali bunalım süreklilik kazanmıştır. Devlet, bütçe açıklarını kapatabilmek için bir taraftan borçlanma yoluna giderken diğer taraftan tedavüldeki paranın değerini düşürerek ek gelir sağlamaya çalışmıştır. Bunun sonucunda ise genel fiyat düzeyinde 70 yıllık bir süre içinde 12-15 kat artış görülmüştür. 1844 yılına kadar devam eden bu para arzı artışı ve enflasyon döngüsü sonrasında düzenlenen para sistemi sayesinde Lira, Birinci Dünya Savaşına kadar İngiliz Sterlini karşısında değerini koruyabilmektedir (Pamuk, 2015: 228-229).

Bu dönemden sonra paranın değerini düşürme yönteminden vazgeçilmiş Galata Bankerleri aracılığı ile Fransa'dan kısa vadeli borçlanma yoluna gidilmiştir. Ancak bu borçlarda ilk derece alacaklının yerleşikler olması ve borçların kısa vadeli olması nedeniyle ilk dış borçlanma 1854 yılında Kırım Savaşı ile gerçekleşmiş olarak kabul edilmektedir (Yavuz, 2009).

Savaş masraflarının artması, savaşların kaybedilmesi nedeniyle ödenen tazminatlar ve azalan kamu gelirleri sonucu meydana gelen mali problemler zamanla artarak devam etmiştir.

1854 yılından itibaren 1876 yılında borçların ödenemeyeceğinin ilan edilmesine kadar geçen 21 yıllık süreçte 15 kez borçlanma yoluna gidilmiştir.(Yavuz, 2009).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan görüşmeler 1881 yılında borçların yeniden düzenlenmesi ve vergi gelirlerinin bir bölümünün borç ödemesine aktarılmasının sağlayacak Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulması ile sonuçlanmıştır (Pamuk, 2017, s:122).

Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulması bir taraftan Osmanlı İmparatorluğunun siyasi ve iktisadi bağımsızlığına indirilmiş bir darbe olarak tanımlanabilir. Bunun yanında 1. Dünya Savaşına kadar devam eden dış borçlanma Düyun-ı Umumiye garantisi taşıması nedeniyle daha elverişli şartlarda gerçekleştirilmiştir (Unluönen, 1988).

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması sonrasında da devam eden borçlanma sonucu, 1914 yılına gelindiğinde, 198 milyon Osmanlı Lirasına ulaşan toplam borcun 104 milyonu dış borçlardan oluşmuştur. Yıllık ödenmesi gereken borç miktarı ise 13 milyon lira ile 30 milyon lira olan 1914 yılı bütçesinin yaklaşık yarısına ulaşmıştır. (Yavuz, 2009).

1918 yılında ise savaşın finansmanı çabaları içinde Osmanlı Hükümeti ilk kez dış borçlanmanın kolaycı yolundan ayrılarak çok yoğun bir propaganda kampanyası açmış ve 19 milyon liralık devlet tahvili satmayı başaramıştır. Bu uygulama ulusal bir ekonominin oluşması yönünde bir adım sayılabilir (Boratav, 2005, s:31-32). Ancak bu tahvil ihracının bir tercihten değil de Birinci Dünya Savaşı sırasında dış borç bulmanın zorluklarından kaynaklandığı da savunulabilir.

2.2.5.1 İç Borç

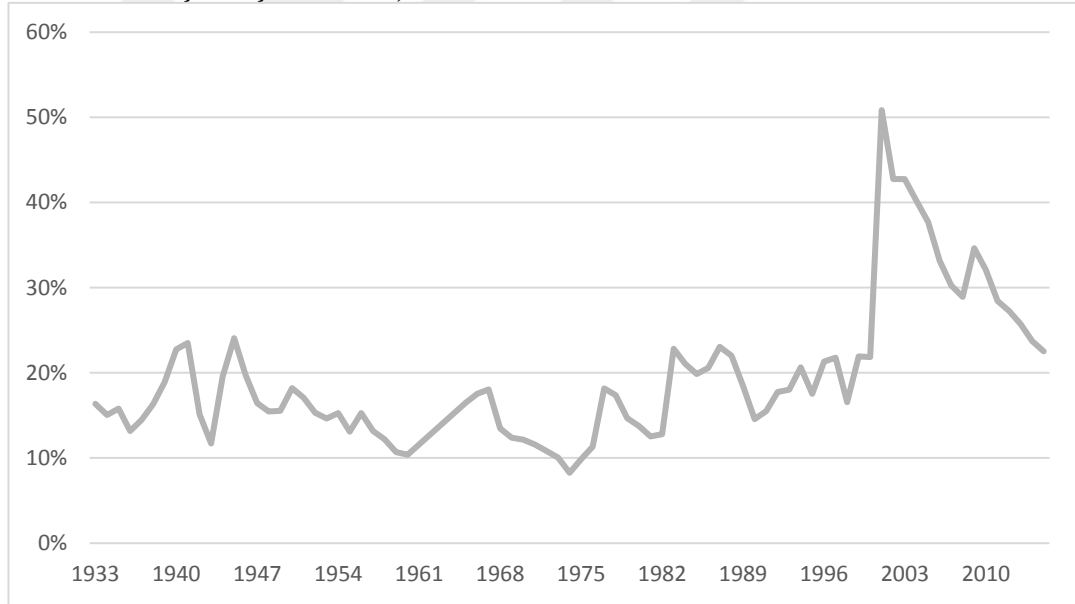
Düyun-ı Umumiye tecrübesinin de etkisiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek dış gerekse iç borçlanmaya gidilmemiştir. Ancak altyapı yatırımları için gerekli finansman kaynaklarının temini amacıyla ilk defa 1933 yılında olmak üzere, 1934, 1938, 1941 ve 1942 yıllarında borç alınmıştır. Diğer yıllardakinden farklı olarak 1938 ve 1942 yıllarında alınan borçlar 2. Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan masrafların karşılanması için kullanılmıştır (Unluönen, 1988).

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren ilk on yıl borçlanma yoluna gidilmemesi bütçe dengesine verilen önemin ve bu alanda elde edilen başarının bir yansıması olarak

yorumlanabilir. Demiryolu yapımı gibi dönemin bütçesi ile karşılanamayacak kadar büyük miktarda kaynak gerektiren yatırımların ve 2. Dünya Savaşı ile ortaya çıkan olağanüstü şartların gerektirdiği zorunluluklar dışında bütçe dengesi uzun süreli olarak korunabildiği görülmektedir.

2. Dünya Savaşı sonrası ise bütçe yönetiminde yeni bir dönem olarak tanımlanabilir. Savaşın sona ermesi ile birlikte genellikle enflasyonist bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Bu politika tercihi ile bütçe disiplini terkedilerek neredeyse her yıl borçlanma yoluna gidilmiştir (Yavuz, 2009). 1933 yılında 185,6 milyon lira olan iç borç toplamı 1960 yılına gelindiğinde %2529 oranında bir artışla 4.881,2 milyon liraya ulaşmıştır (Unluönen, 1988).

Grafik 2.7: İç Borç / GSYİH, 1933-2015

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 5-A)

1960'lı yıllar ile birlikte başlayan planlı dönemde iç ve dış finansman açıklarının karşılanması amacıyla borçlanma devam etmiştir. Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de uygulanan Keynesyen iktisat politikaları, uzun süre ekonomik canlanmayı sağlamakla birlikte kamu finansman açıkları ile sonuçlanmıştır (Akyıldız ve Ömeroğlu, 2004). Önceki dönemden farklı olarak bu dönemde borçlanmanın temel amacı yatırımların finansmanı değil, istenilen kalkınma hızının sağlanması için hızla artırılması gerektiği savunulan, kamu harcamalarının karşılanabilmesi olmuştur. 1963

yılından itibaren iç borçlanmanın tamamı bütçe açıklarının kapatılması amacıyla kullanılmıştır (Unluönen, 1988).

1930'lu yıllarda altyapı projeleri için yapılan borçlanmalar sonucunda %15 seviyelerine yükselen iç borcun milli gelire oranı, savaş yıllarında geçici olarak artış göstermiş sonrasında tekrar aynı seviyelere gerilemiştir. Planlı kalkınma dönemi ile birlikte KİT'lerin Merkez Bankası'ndan borç almalarının yolu kapatılmıştır. Ancak merkezi hükümetin bütçe açıklarının finansmanında genellikle Merkez Bankasından borçlanma yoluna gidilmiştir (Yenal, 2010, s. 121). Bu politika tercihin sonucunda, artan para arzı miktarı ile ortaya çıkan yüksek enflasyon, uzun yıllar boyunca devam etmiştir. 1979 yılına kadar devam eden bu süreç sonunda bu yöntem terkedilerek para arzı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın etkileri enflasyon oranlarında azalma ile görülmektedir.

24 Ocak kararları ile birlikte uygulamaya konulan yeni ekonomik programın temelde denk bütçe ve sıkı para politikasını hedeflemesine ve kısa süre içinde belirgin şekilde başarılı olmasına rağmen sonraki yıllarda devletin geniş çaplı ve büyük ölçekli altyapı yatırımlarına girişmesi, tekrar önemli miktarlarda bütçe açıklarına neden olmuştur. Bu döneme kadar daha çok para arzı artışı yoluyla karşılanan bütçe açıklarının artık borçlanma ile karşılanmaya başlaması sonucu iç borç miktarında büyük artışlar yaşanmıştır (Yavuz, 2009).

1983 yılından itibaren %20 seviyelerine yükselen iç borcun milli gelire oranı 2001 krizi ile birlikte %50 seviyelerine yükselmiştir. Uzun yıllar devam eden kamu açıkları ve bu açıklarının finansmanı için borçlanma döngüsü artık sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. 2001 yılı sonrasında uygulamaya konulan GEGP ile bütçe dengesinde iyileşmeler sonucu iç borcun milli gelire oranı, 2008 krizi sonrasında kısa süreli bir yükseliş dışında, düzenli olarak azalmış ve tekrar %20 seviyelerine gerilemiştir.

2.2.5.2 Dış Borç

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu borçlarının %62,5'ini devralmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan oldukça yüklü dış borcun da

etkisi ile ilk yıllarda dış borç alınmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi iç borçlanmadan önce dış borçlanma başlamıştır. İlk defa dış borçlanmaya 1928 yılında yabancıların elinde bulunan demiryollarının millileştirilmesi amacıyla başvurulmuştur. Daha sonra 1930 yılında Amerika Birleşik Devletlerinden “iktisadi cihazlanma” maksadı ile 10 milyon Dolar borç alınmıştır. 1934 yılına kadar başka uzun vadeli dış borç bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde oldukça fazla kısa vadeli dış borç bulunmaktadır (Unluöner 1988).

1934 yılında Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon Dolarlık borçla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer alan fabrikaların bir kısmı yapılmıştır. 1938 yılında İngiltere'den dış ödemeler ve askeri malzeme alımı amacıyla 16 milyon Sterlin borç alınmış ve bunun 6 milyon Sterlini kısmı askeri harcamalara ayrılmıştır. 1939 yılında tekrar İngiltere ve Fransa'dan dış borç alınmıştır. (Yavuz, 1988).

1939 yılı başlarında Türkiye'nin döviz olarak ödenecek toplam dış borcu 236 milyon Dolar iken, 1945 yılı sonu konsolide dış borç tutarı 439 milyon Dolar seviyesine yükselmiştir (Karabıçak, 2000). Dış borçların Türk Lirası olarak karşılığı ise 365 milyon kadardır (Dönek, 1995).

1946 yılında yapılan devalüasyon sonucu dış borç toplamı 707 milyon Liraya yükselmiştir. Buna karşılık 1949 yılından sonra Sterlin ve diğer dövizlerde yaşanan değer kayıpları 204 milyon Liralık bir borç azalmasına neden olmuştur. Dış borcun 1950 yılında döviz olarak değeri 277 milyon Dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Karabıçak, 2000).

Bu dönemde alınan dış borçların, genel olarak yatırım harcamalarını ve askeri harcamaları finanse etmek amacıyla alındığı görülmektedir. 1950 yılından sonra ise borçlanmada yeni bir dönem başlamıştır. Ülke ekonomisinin hızla dışa açılması sonucu dış ticaret dengesi bozulmuş ve önemli ölçüde dış borçlanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda dış borçlar çok hızlı bir şekilde artmış ve ödemeler, düzenli olarak yapılamaz hale gelmiştir. 1958 yılında ilan edilen moratoryum ile ödemelerin yeni bir plana bağlanması kabul edilmiş ve 1959 Paris Antlaşması ile mutabakat sağlanmıştır. (Unluöner 1988).

1950 yılında 775 milyon Lira olan dış borçlar %701 oranında artarak 1960 yılında 10 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir (Dönek, 1995). Döviz cinsinden ise 277 milyon Dolardan 1.138 milyon Dolar seviyesine ulaşan dış borçlarda artış dört katın üzerinde gerçekleşmiştir (Karabıçak, 2000).

1960 sonrası dönemde Türkiye'nin dış borçları TL ve döviz ile ödenecekler şeklinde ayırarak incelenmektedir. 1964 yılında 988 milyon Dolar ve 3 milyar Lira olan dış borç toplamı, 1969 yılına gelindiğinde, 17 milyar Dolar ve 3,1 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Borçların döviz cinsinden değeri ise toplamda ise 2,5 milyar Dolar civarındadır. (Dönek, 1995).

Planlı dönemin başlangıcında 1977 yılı itibari ile dış borç ihtiyacının ortadan kalkması ve ekonominin kendi kendine yeterli olması amaçlanmıştır. Ancak bu amaca ulaşamadığı gibi dış borçlar daha da hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır, vadesi gelmiş bulunan borçların ve faizlerinin ödenmesi için de yeni borçların kapısı açılmıştır (Unluönen 1988).

Bu durumun en önemli nedeni 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi sonucu karşılaşılan dış ödeme güçlüklerinin Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) ile aşılmaya çalışılmasıdır. Ödeme güçlüklerinin DÇM ile aşılması kısa vadede rahatlama sağlanmıştır. Ancak sonraki yıllarda DÇM ekonomi için çok önemli bir yük haline gelmiştir. 31 Aralık 1975 tarihinde ülkedeki döviz rezervlerinin %98'inin DÇM'lerden oluşmaktadır. Ekonomiye getirdiği faiz yükü, hazineye getirdiği kur farkı yükü, kullananlara sağladığı aşırı kazanç ve fiyat artışlarına kaynak olması nedeniyle 16 Şubat 1978 tarihinde DÇM girişi durdurulmuştur. 1972 yılında 327 milyon Dolar olan DÇM net bakiyesi, 1979'da 2,7 milyar Dolar olarak kaydedilmiştir. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, DÇM'lerin aslında özel bir borçlanma olmasına rağmen, devlet bu borçlara kefil olduğundan, sonunda bir devlet borcu haline gelmiş olmasıdır (Dönek, 1995).

1970 yılında 1,9 milyar Dolar ve 4,1 milyar Lira olan dış borç toplamı, 1979 yılında 9,2 milyar Dolar ve 4,7 milyar Lira olarak gerçekleşmiştir (Unluönen, 1988). Bu dönemde yerli para cinsinden dış borçta önemli bir artış yaşanmamasına rağmen döviz cinsinden dış borçta beş kata yakın bir artış görülmektedir. 1960 sonrasında

uygulanan planlı ekonomi modelinin de ekonomideki borçlanma gereksinimini ortadan kaldırmadığı söylenebilir.

24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketi ile ekonomi politikasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Ekonominin dışa açılması bir taraftan borçlanma gereksinimini artırmış, diğer taraftan dış borç ödemesi için gereken finansmanın sağlanmasını kolaylaştırmıştır.

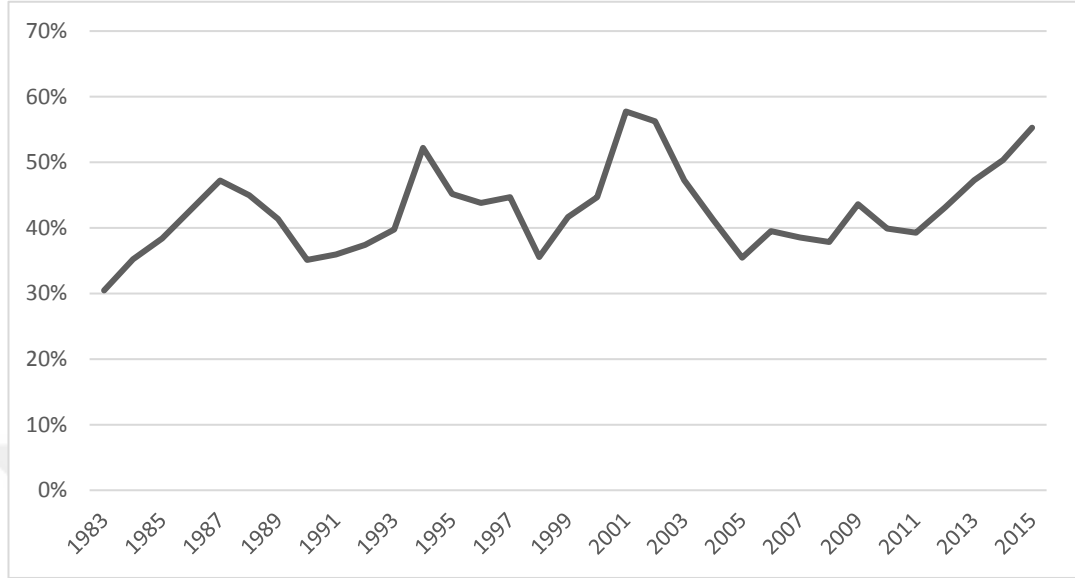
24 Ocak 1980 tarihinde alınan istikrar tedbirleri sonuçlarını vermeye başlayınca bir süre için borç ödemelerinde rahatlama olmuştur (Unluönen 1988). 1990'lı yıllarda ise dış borçlar artmaya devam etmiştir. İthal ikameci politikadan ihracata dayalı sanayileşme politikalarına geçiş ve ekonominin genelinde yaşanan liberalleşme süreci ile borç stokunun daha hızlı arttığı görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 5-A)

1980'li yıllara kadar düzenli bir dış borç stoku verisi bulunmamaktadır. Bu dönemde alınan dış borçların düzenli olmaması, alınan borçların farklı para birimleri ile alınması gibi etkenler dış borç stokunda yaşanan uzun vadeli değişimlerin izlenebilmesini zorlaştırmaktadır.

1983 yılından itibaren dış borç stokunun milli gelire oranı Grafik 2.8' de gösterilmektedir. 1987, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin aşılabilmesi için alınan dış borçların etkileri açıkça görülmektedir. Bu döneme kadar kriz yıllarında artış gösteren ancak diğer yıllarda ise %40 seviyelerinde olan dış borcun milli gelire oranı, 2009 yılı itibari ile tekrar artmaya başlamıştır. 2015 yılı itibariyle dış borcun gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı %55 olarak gerçekleşmiş ve 2001 yılı seviyesine yaklaşmıştır.

1933 yılında dönemin şartlarına göre büyük olarak nitelendirilebilecek altyapı yatırımların finansmanı ile başlayan dış borçlanma süreci 2015 yılına gelindiğinde 400 milyar doların üzerinde bir borç stoku ile sonuçlanmıştır.

Grafik 2.8: Dış Borç / GSYİH (1983-2015)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 5-A)

Bu uzun dönemde; farklı iktisat politikalarına, değişen içsel dışsal iktisadi şartlara, iç ve dış iktisadi ve siyasi etkenlere rağmen dış borç stoku genel olarak artmaya etmiştir. 1980 sonrasında dünya ekonomisi ile birlikte ülke ekonomisinde yaşanan liberalleşme ile birlikte borç stokunda artışın daha da hızlanmıştır.

Büyük ölçekli yatırım harcamaları ve askeri harcamalar gibi kısa vadeli etkiler ekonomide uzun dönemli borçlanma gereksinimini açıklamak için yetersiz kalmaktadır. Borçlanmanın temelinde hedeflenen iktisadi büyüme oranlarının sağlanması için gerekli olan tasarrufların yurtiçinden sağlanamaması yatmaktadır (Yavuz, 2009).

2.2.6. Tasarruf ve Yatırım

İktisadi büyüme için gerekli olan yatırımların karşılanması tasarruflar yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak tarihsel süreç incelendiğinde tasarrufların oluşması ve artması için öncelikli olarak tarım sektöründe elde edilen artık ürünün biriktirilebileceği bir toplumsal düzenin var olması gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise tasarrufların artması için uygun şartların oluşmadığı söylenebilir. Tasarruf eksikliğini nedenlerini Yenal (2010), aşağıdaki üç madde ile açıklamaktadır.

- Devletin İktisadi alanda geniş halk kitlelerine iktisadi hizmet, özellikle fiziki altyapı, eğitim ve teknik yardım götürmemesi,
- Zaten çok ilkel teknoloji ile yapılan tarımda, köylülere asgari yaşam sağlayacak düzeyin üstündeki artık değer, devlet ya da devlete dayanan ayan tarafından gasp edilerek askeri giderlere ve saray masraflarına harcanması,
- Şehirlerdeki az çok verimli mesleklerin yabancıların ve azınlıkların elinde toplanması (Yenal, 2010, s:26).

Bu nedenlere ilaveler yapmak mümkündür. Ayrıca bu toplum yapısının; siyasi, askeri, kültürel veya dini gerekçelerle, iradi olarak oluşturulduğu da söylenebilir. Ancak nedenleri ne olursa olsun tasarrufları yetersiz bir toplumun kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde sermaye birikimini gerçekleştirmesi oldukça zordur.

Osmanlı İmparatorluğun kırsal kesimlere ulaştırma, sulama, haberleşme, eğitim, teknik destek, hatta iç güvenlik konularındaki ilgisizliği 19. Yüzyıla kadar sürmüştür. Bu gibi hizmetler alanında Osmanlı İmparatorluğunun icraatı, değil Avrupa ile boy ölçüşmek, aynı dönemde Çin’de ve sömürge yönetimi altındaki Hindistan’da gerçekleştirilen sulama, ulaştırma ve teknik destek hizmetlerinin bile gerisindedir (Yenal, 2010, s:26).

Altyapı eksiklikleri ile birlikte batıda yaşanan teknolojik gelişmenin getirdiği verimlilik artışı sonucu maliyetler aşırı derecede farklılaşmış, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde büyük bir hububat alanı olan İç Anadolu’dan İstanbul’a buğday nakletmek, New York’tan buğday ithal etmekten %75 daha pahalı hale gelmiştir (Boratav, 2005, s:28).

Tarım ürünlerinde dahi ithalatın bu kadar kolay olması sonucu ticaret sektöründe, Osmanlı liman kentlerinde sermaye birikimi için uygun bir ortam yaratmıştır. Ancak 15. Yüzyıldan itibaren verilen kapitülasyonlar ile bu ticaret yabancı sermaye ve yereldeki temsilcilerinin denetimine geçmiş ve uzun vadede iç tasarrufların artması yönünde bir etki meydana getirmemiştir.

Tarımsal üretime dayanan ekonominin sınırlı olan altyapı gereksinimlerinin dahi karşılanamaması sonucu verimlilik artışı sağlanamamıştır. Diğer taraftan da iç talebin artmaması nedeniyle üretim artışını sağlayabilmek de mümkün olmamıştır. Önceki bölümlerde açıklandığı gibi uzun yüzyıllar boyunca aynı kişi başı üretim seviyesinde devam edilmiştir.

Tasarrufların ve dolayısıyla sermaye birikiminin oluşmamasını sadece altyapı eksikliğine bağlamak da yeterli değildir. Özel mülkiyet kavramının oluşmaması da zaten çok kısıtlı olan tasarrufların nesilden nesle aktarımının engellemiştir. 17. Ve 18. Yüzyıllarda merkezi hükümetin gücünün azalmasına ve pek çok yerde vergi toplama sürecinin denetimini yitirmesine karşın, merkezi hükümet tarımsal topraklarda özel mülkiyetin kurulmasına direnmiştir (Pamuk, 2017, s. 53).

Avrupa’da ise şartlı mülkiyet diye adlandırılabilen feodal kavram, soylular söz konusu olduğunda özel mülkiyet kavramını içermektedir ve zaman içinde feodal düzenin erimesiyle birlikte serflere de özel mülkiyet haklarını tanıyacak şekle dönüşmüştür. Bu yolla, Roma Hukuku’nun yeniden gündeme getirilmesiyle, kapitalist mülkiyet haklarına yumuşak bir geçiş yapılmıştır. Toprak mülkiyetine kavuşan kitleler tarımda yaratılan tasarruflar sermaye birikimine dönüşmeye başlamıştır. Oysa Doğu Roma ve İslam uygarlıklarına ait uygulamaların bir bileşimini devraldığı söylenebilecek Osmanlı İmparatorluğu’nda böyle bir gelişme yaşanmamıştır. Mutlak mülkiyet hakları hiçbir zaman tanınmamıştır. Padişah’ın tüm imparatorluk topraklarının sahibi olduğunu söyleyen yasal bir hüküm mevcut olduğu gibi, gerçek uygulamada da tebaanın mallarının icap ettiğinde müsadere edileceğini, bu yaptırımın hiç de uzak olmadığını göstermektedir. Son dönemlerde kısıtlı olarak da olsa toprak mülkiyeti uygulamasına geçilmiş ancak bu uygulama da yetersiz kalmıştır. Bunun en belirgin göstergesi 18. Yüzyılda ve 19. Yüzyılın ilk yarısında yaşayan hiçbir toprak sahibi ailenin modern çağa servetini korumuş olarak çıkamamış olmasıdır. (Yenal, 2010, s:27).

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yükseliş devirlerinde tasarruf açıkları savaş gelirleri ile karşılanabilmiştir. Ancak iç tasarrufların yatırımları hatta zaman zaman tüketim harcamalarını karşılamak için yeterli olmadığı durumlarda dış

tasarruflara başvurma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Savaş gelirlerinin duraklama ve gerileme dönemlerinde durması ve askeri harcamaların giderek artması dış tasarruflara olan gereksinimi arttırmış ve dış borçların sürekli olarak artmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda doğal olarak dış borçları ödeyemeyecek duruma gelinmesi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal alandan çok önce iktisadi olarak iflasını sağlamıştır.

2. Mahmut ile başlayan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda altyapı, eğitim, hukuk, iletişim, ulaştırma, askeri yapılanma gibi alanlarda iyileştirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bu iyileştirmeler devamlılık ve bütünlük içermemiş belirli kişi ve alanlarla sınırlı kalmıştır.

Osmanlı yenilik hareketlerinin ağırlık noktası askeri alanlar olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısında Ege bölgesi ile Çukurova'da bazı tarımsal gelişmeler ve İstanbul ve İzmir'de ticaret ve sanayi alanlarında bazı yatırımlar gerçekleşmiştir. 20. Yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşına kadar İstanbul'da iletişim, ulaşım ve altyapı alanlarında yatırımların yapıldığı, taşrada ise karayolu ve demiryolları yapımının hızlandırıldığı ve sulama projelerinin hazırlandıkları bilinmektedir (Yenal, 2010, s:32-35).

Bütün bu gelişmelere rağmen sanayileşme ve bunun sonucu olarak refah seviyesinde artış yaşandığını söylemek mümkün değildir. Maddison (2006), çalışmasında 1870 yılında Avrupa ülkelerinin oldukça altında ancak yine de dünya ortalamasının üzerinde olan kişi başı gelir, 1913 yılına gelindiğinde ise dünya ortalamasından da daha düşük seviyededir.

Gelişmiş ülkelerle olan farkın kapatılması amacıyla 20. yüzyılın başlarından itibaren ulusal bir girişimci sınıf oluşturma çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalar Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından da devam ettirilmiştir.

Ulusal nitelikli bir kapitalizme yönelişin karşısına çıkan belki en çetin nesnel engel, Türk burjuvazisinin cılızlığından kaynaklanmıştır. Bir Osmanlı burjuvazisi şüphesiz ki vardır; ancak bu sınıf;

- Sanayide değil ticarete (özellikle dış ticarete) gelişmiş,

- Buna bağılı olarak üretici değil aracı özelliklerine sahip,
- Büyük ölçüde gayrimüslim unsurlardan oluşmuş,

bir sınıftır. Buna karşılık iç ticarete küçük ve orta sermayeli (dolayısıyla esnaf özellikleri ağır basan) Türk ve Müslüman burjuvazi zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde ilk sınıfa bağımlı durumdadır. (Boratav, 2005,s:23-24).

Ağırlıklı olarak ulusal nitelik taşımayan ve geneli üretici olmayan bu sınıflar ile elde edilebilen kazanımlar da sınırlı olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşından Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar da bu durumun devam ettiği söylenebilir. Bu dönemde Avrupa ülkelerinde ise ilerlemenin gittikçe artan bir hızla devam etmektedir. (Yenal, 2010, s. 38).

Yerli burjuvazinin yokluğunu gelişmeyi engelleyen bir sorun olarak gören Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu bu sorunun çözümü amacıyla milli burjuvazinin yetiştirilmesine yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. Birçok mal ve hizmetin üretiminin veya ithalinin devlet tekeline alınması ve bir süre sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmesi gibi uygulamalarla hızlı bir sermaye birikimi gerçekleşmesi amaçlanmıştır (Boratav, 2005, s:40)

Tezel, bu politika tercihini ülkenin sanayileştirilebilmesi amacıyla bir Türk işadamları sınıfının ortaya çıkartılması çabası olarak değerlendirmektedir. Ülkedeki tüccarların, büyük arazi sahiplerinin ve para kazanma istidadı güçlü olan memur ve esnaf kesimlerinin, zamanla, iktisadi gelişmede dinamik bir rol oynayabilecek bir Türk burjuvazisine dönüşme potansiyeline sahip olduğu umundadır. Ancak 1920'lerin sonlarına doğru hükümetin beklentilerinin karşılanmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. (Tezel, 1982, s:422).

Ulusal bir girişimci sınıfın oluşturulması amacıyla uygulanan politikalar sonucunda sermaye birikiminin milli gelire oranı 1923-1929 yılları arasında ortalama olarak %9,1 seviyesinde gerçekleşmiştir (Boratav, 2005,s: 50).

1929 yılında yaşanan kriz sonrası, tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan gerileme, hem çiftçi gelirleri hem de ihracat ile gelen döviz kazançları azalmıştır. İhracat ile birlikte ithalatta yaşanan gerileme ise devletin gümrük vergisi gelirlerini

azaltmıştır. Vergi gelirlerinin azalması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan dış borç ödemelerinin başlaması, bütçe dengesini sağlamayı olanaksız hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 1930'lu yıllar ile birlikte, önceki bölümlerde değinildiği üzere, devletin yatırım ve sanayileşme alanlarında doğrudan ekonomiye müdahil olduğu, dış ticaret politikaları ile de yerli üreticilerin korunduğu bir dönem başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşının başlamasına kadar süren bu dönemde sermaye birikiminin milli gelire oranı ortalama olarak %10 seviyesine ulaşmıştır (Boratav, 2005 s: 70). Ancak bu artış, bütçe tasarruflarının milli gelire oranından oldukça yüksektir. Vergi politikasının hedeflenen amaçlara uygun olarak yürütülememesi sonucunda, tasarrufların yatırımlar kadar hızlı arttırılamamış, yatırımların karşılanabilmesi borç stokunda artışla mümkün olmuştur (Tezel, 1982, s: 445).

İkinci Dünya Savaşının uzun dönemli etkileri bakımından en ağır sonuçları sermaye birikiminde meydana gelen gerilemeyle ortaya çıkmaktadır. Gayri safi sermaye birikimi savaş öncesi dönemde milli gelirin ortalama %10,7'sini oluştururken bu oran 1942 yılında %6,2'ye savaş yılları boyunca ise ortalama %8,2'ye düşmüştür. Aşınma ve amortismanların çıkmasından sonra saptanan pay %3,7 seviyesindedir (Boratav, 2005, s:87).

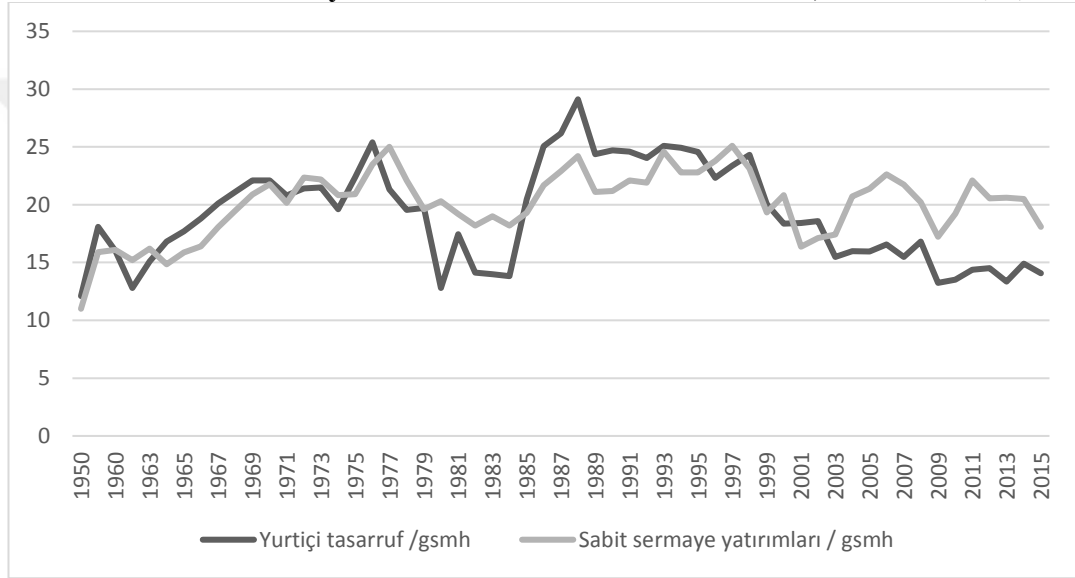
1923 yılından 1950 yılına kadar tasarruf ve yatırımların milli gelire oranlarına ilişkin sürekli veri bulunmamaktadır. Ulaşılabilir veriler belirli yılları içermektedir, yapılan tahminler ise dönem ortalamalarına dair yapılmıştır. Kesin bilgi sunmasalar da bu tahminler dönemler boyunca uygulanan iktisat politikalarının etkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu tahminlere göre, brüt sermaye birikimi ve tasarrufların milli gelire oranı, dönemler itibari ile karşılaştırıldığında, 1930-1939 dönemi bu oranın en yüksek seviyeye ulaştığı dönemdir.

1923-1929 dönemindeki gelişmelerin önemli bir kısmının var olan atıl kapasitenin kullanıma açılması ile sağlandığı düşünüldüğünde 1930-1939 döneminin başarısı daha açık hale gelmektedir. Ancak düşük tasarruf oranlarına rağmen yüksek sermaye birikiminin uzun vadede sürdürülebilirliği, ulaşılabilen dış tasarrufların miktarı ve istikrarı ile sınırlıdır. İkinci Dünya Savaşı yaşanmasa dahi iç tasarruflardan

karşılanmayan bu yüksek birikim oranının uzun süre devam edebileceği varsayılmamalıdır.

1950 yılından itibaren tasarrufların ve brüt sermaye birikiminin milli gelire oranı Grafik 2.9’ da gösterilmektedir. Grafiğe göre iç tasarrufların yatırımları karşılamakta yetersiz olmasına rağmen tasarruf açığı 2000’li yıllara kadar kontrol edilebilir düzeyde kalmıştır.

Grafik 2.9: Brüt Sermaye Birikimi ve Tasarruflar / GSMH, 1950-2015 (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 6-A)

Birinci Kalkınma Planında, önceki kırk yıllık ilerlemeye rağmen, ülkenin sanayi devrimini başaramadığı ve yüksek tasarruflu dinamik bir ekonomik yapı kazanamadığı belirtilmektedir. 1950-1960 yılları arasında brüt yatırımlar gayrisafi milli hasılanın %12’si ile %15’i arasında, iç tasarruflar ise gayrisafi milli hasılanın %9’u ile %13’ü arasında değişmektedir. Planlı dönemin temel ekonomik hedeflerinden biri yatırımların hızlanması ve bu yatırımların iç tasarruflarla karşılanan oranının artması olarak belirlenmiştir. (1. K.P.)

İkinci Kalkınma planında; gelişmenin başlangıcında olan ülkelerde, kalkınma hızını tayin eden temel faktör talep yetersizliği değil üretim kapasitesinin, dolayısıyla yatırımların, yükseltilebilme imkanı olarak tanımlanmaktadır. Yatırımların arttırılmasının, yurt içi tasarrufların hedef olarak seçilen kalkınma hızını

besleyebilecek seviyeye yükseltilmesine bağlı olduğu, kabul edilmektedir (2. K.P s:39) .

Üçüncü kalkınma planında 1977 yılında gelirin %25,4'ünün tasarruf edilmesi amaçlanmıştır. Yatırımların gelire oranının da %26 olarak hedeflenmesi tasarruf dengesinin bu dönemde de temel iktisadi hedef olarak kabul edildiğini göstermektedir. 1972 ise yılında Japonya'da %38, İspanya ve Yunanistan'da %25 seviyelerinde olan tasarruf oranı Türkiye'de ise %21 seviyesindedir. Gerekli tasarruf artışının, özel sektör tasarruf oranlarının kısa vadede değişmesinin beklenmemesi nedeniyle kamu tasarruflarındaki artış ile karşılanması hedeflenmiştir (3. K. P. s: 114). Ancak kamu kesiminin yeterli kaynak yaratamaması ve özel tüketim harcamalarının hızlanması nedeniyle bu hedefe ulaşılamamıştır.

Tasarruf ve yatırım faaliyetlerinin sağlıklı bir ekonomik ortamda yürütülebilmesini ve geliştirilmesini olumsuz yönde etkileyen enflasyonist eğilimler, iç ve dış etkenlerle planlı dönemin başlarından itibaren gittikçe yaygınlaşmış, hızlanmış ve ekonomik yapıyla bütünleşmiştir (4. K. P. s: 157).

Engelleyici içsel ve dışsal faktörlere rağmen 1960'lı yıllar, planlı kalkınma uygulamasının da etkisiyle, tasarrufların yatırımlardan yüksek tutulabildiği bir dönem olmuştur. 1979-1984 yılları arasında ise ülkede yaşanan iktisadi ve iktisadi olmayan gelişmelerin etkisi yine tasarruf açığı olarak açıkça görülmektedir.

1984 yılı itibari ile uygulanmaya başlayan iktisat politikaları tekrar tasarrufların artmasını sağlayabilmiştir. Önceki kalkınma planlarında hedeflenen, iç tasarruflarla karşılanan, %25' lik yatırım-gelir oranına 1993 yılında tekrar yaklaşmıştır.

1993 yılından itibaren ise hem yatırım hem de tasarruf oranlarında önemli miktarda azalma görülmektedir. Birlikte azalmaları tasarruf açığına ve dış borç gereksinimine yol açmasa da 2003 yılında gerçekleşen %17'lik yatırım oranı, 1960'lı yıllardan bu yıla kadar en düşük seviye olmuştur.

1990'lı yıllardan itibaren tekrar kapatılmaya çalışılan tasarruf açığının 2003 yılından itibaren sürekli olarak yüksek seviyelerde seyrettiği görülmektedir. 2003-

2015 dönemi en uzun süreli ve en yüksek tasarruf açıklarının görüldüğü dönemdir. Bu dönemde tasarruf açığının temel nedeni yatırımların azalmasından çok tasarruf oranlarında yaşanan azalmadır.

Grafik 2.9' a göre, Cumhuriyetin kurulmasından bugüne kadar düzenli bir yatırım tasarruf eşitliği sağlanamamıştır. Buna rağmen dış tasarruf gereksinimi büyük maliyetli altyapı yatırımları ve kriz ortamları dışında uzun yıllar boyunca düşük seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca tasarruf açığının yaşandığı birkaç yıldan sonra tasarruf fazlasının sağlanabildiği görülmektedir.

2000'li yıllar ile birlikte tasarruf açığının artmış ve kalıcı hale gelmiştir. Tasarruf açığının en yüksek olduğu yıl %9,4 oranı ile 2011 yılıdır. Bu yıldan sonra tasarruf açığı kademeli olarak %4 düzeyine kadar azalmıştır (Bkz. Ek Tablo 6-A).

2.3 Cumhuriyet Döneminde İktisadi Büyüme ve Gelirin Ana Sektörlere Dağılımı

Bu bölümde Cumhuriyet dönemi boyunca gayrisafi yurtiçi hasılda ve üretim yapısında meydana gelen değişim dönemler halinde incelenmektedir. Öncelikle incelenen dönemde uygulanan politikaların genel özellikleri ve önemli iktisadi gelişmeler, sonrasında iktisadi büyüme ve üretim yapısında meydana gelen değişimler ele alınmaktadır. Bu dönemin genelinde ana faaliyet kollarının üretim paylarına ilişkin veri bulunmaması nedeniyle üretim yapısındaki değişimin incelenmesi; tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin üretim paylarında meydana gelen hareketler ile sınırlı tutulmuştur.

Bu bölümde gayrisafi yurtiçi hasıla ve dağılımına ilişkin veriler Kalkınma Bakanlığı tarafından hesaplanan ve TÜİK verileri ile uyumlulaştırılmış, 1998 yılını temel alan veri seti kullanılmıştır. TÜİK tarafından yayımlanan sabit fiyatlarla hesaplanmış ulusal hesaplar, Kalkınma Bakanlığı verilerinden, temel alınan yıllara göre değişen miktarlarda, farklılık göstermektedir.

2.3.1 1923 - 1929 Dönemi

Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrolarının iktisadi alanda öncelikleri 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşması'nda görülmektedir. Anlaşmaya sonucunda kapitülasyonlar kaldırılmış, serbest ticaret anlaşmaları 1929 yılına kadar geçerli olmak kaydıyla iptal edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar hüküm sürdüğü ülkelere paylaştırılıp yeniden yapılandırılmıştır.

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar tam olarak uygulanamamış olsa da dönemin iktisat politikaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kongrede alınan kararlara göre dönemin ekonomisi liberal yanı ağır basan karma bir ekonomi olarak tanımlanabilir (Akyıldız ve Eroğlu, 2004). Ancak dönem içinde uygulanan politikaların niteliği hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır.

Boratav (2006), 1923-1931 yıllarını, özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayan devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönem olarak kabul etmektedir. Bu yılları “liberal dönem” olarak adlandırmak bu yüzden yaygındır. Ne var ki, liberalizm, devletin yalnızca özel teşebbüs aleyhindeki müdahalelerinin değil, her türlü iktisadi müdahalesinin asgariye indiği, jandarma devletin giderlerinin finansmanı dışında sadece rekabet şartlarını sağlamak ve eşitleştirmek için iktisadi hayata karıştığı bir rejimi ifade ederse, bu döneme “liberal” demek güçleşecektir.

1923-1931 yılları arasında devlet, Teşviki Sanayi Kanunu ile olduğu gibi genel olarak özel teşebbüs lehine sayısız müdahaleler yapmıştır. Daha da önemlisi, müdahalelerin bir kısmı, bazı inhisarların sözleşmelerle imtiyazlı özel ve yabancı şirketlere devredilmesi yoluyla veya demiryolu inşaatında görüldüğü gibi ihaleler mekanizması kullanılarak belli sermaye çevrelerinin lehine, eşit rekabet şartlarının ortadan kaldırılması anlamına gelmiş ve bu yüzden hiç de liberal olmayan nitelikler taşımıştır (Boratav, 2006, s:29-30).

Pamuk (2017), 1920'li yıllarda Ankara hükümetinin temel iktisadi amacını; yeni sınırlar içinde milli bir ekonomi oluşturmak, milli bir müteşebbis sınıfı

oluşturmak ve bu sınıf vasıtasıyla sanayileşme olarak tanımlamaktadır. Bu tanım Boratav' ın görüşlerine daha yakındır. Hazinesinin gelirinde önemli paya sahip olmasına rağmen küçük üreticilere destek olmak amacıyla Aşar Vergisi kaldırılmıştır. Kamu gelirinde yaşanan bu azalışa rağmen büyük miktarda kaynak gerektiren, başta demiryolları olmak üzere fiziksel ve kurumsal altyapı çalışmalarına önem verilmiştir (Pamuk, 2017, s:175-183).

Bu dönemde uygulanan iktisat politikaları bir taraftan Lozan Anlaşmasının ticaret ile ilgili hükümleri nedeniyle liberal diğer taraftan Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi özel sektörü teşvik edici politikalar nedeniyle müdahaleci olarak tanımlanabilmektedir. Ancak müdahaleci politikaların iradi olarak uygulamasına karşın liberal politikaların ise daha çok zorunluluklar nedeniyle uygulandığı söylenebilir.

1923-1929 dönemi, daha çok savaş yıllarının yaralarının sarılmaya ve asayiş sorunlarının çözülmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bununla birlikte ciddi altyapı harcamalarına rağmen bütçe dengesinin korunabilmiştir. Dış ticarete uygulanan liberal dış ticaret politikaları ile dış ticaret dengesinin sağlanabilmesi ise mümkün olmamıştır.

1923-1929 döneminde ortalama %10,2 düzeyinde bir büyüme oranı sağlanmıştır. Bu oran Cumhuriyet tarihinde en yüksek uzun dönemli büyüme oranıdır. Ancak bu dönemde sermaye birikiminin gelire oranında anlamlı bir değişim yaşanmamış ve dış ticaret açığı toplam yatırımların %40'ından daha yüksek bir değere ulaşmıştır. Bu derece düşük bir birikim oranı, sağlanan büyüme hızını açıklayamayacağına göre, bu dönemdeki iktisadi büyümenin atıl kapasitenin kullanıma geçmesi ile gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır (Boratav,2006, s.50)

Tablo 2.5'e göre tarımsal üretimde atıl kapasitenin kullanımının artışı açıkça görülmektedir. Önceki dönemde yaşanan savaşlar ve nüfusun azalması sonucu işlenemeyen toprakların tekrar üretime açılması sonucunda tarım sektörünün toplam üretim içindeki payı %6,7 kadar artmıştır. Diğer sektörlerde de üretim artışı olmasına rağmen tarım sektörünün üretim payının bu kadar yüksek miktarda artması, Boratav (2006) tarafından ifade edilen atıl kapasitenin büyüklüğünü göstermektedir.

Tablo 2.5: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1923-1929

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM (%)	SANAYİ (%)	HİZMET (%)
1923	1.947.934	-	43,1	10,6	46,3
1924	2.232.982	14,6	47,8	8,5	43,7
1925	2.512.763	12,5	44,7	8,9	46,4
1926	2.970.287	18,2	49,9	8,7	41,5
1927	2.591.760	-12,7	39,5	11,9	48,6
1928	2.871.541	10,8	42,4	10,6	46,9
1929	3.489.692	21,5	49,8	9,1	41,2

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.2 1930-1939 Dönemi

1929 yılı Osmanlı Devletinden kalan dış borçların ödenmesinin ve Dünya ekonomisinde yaşanan krizin başlangıç yılı olmuştur. Bu gelişmelerin ekonomiye getirdiği yük Lozan Anlaşmasının ticari hükümlerinin sona ermesi ile birlikte daha korumacı bir dış ticaret politikası ile aşılmaya çalışılmıştır (Yenal, 2010, s:71-72).

Tarım ve sanayi ürünlerindeki fiyat düşüşlerine kısa süre içinde finansal krizin de eklenmesi sonucu liberalizmi en katı şekilde uygulayan ülkelerde bile krizin serbest piyasa ekonomisi ile çözülemeyeceği endişesi hakim olmuştur. Sonuçta, dünya genelinde ekonomik hayata müdahaleler ve kendi kendine yeterlilik için tedbirler uygulanmaya başlamıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016).

Bu dönemde Türkiye’de de devletin ekonomik hayata müdahalelerinin artması yönünde belirgin bir değişim meydana gelmiştir. Meydana gelen politika değişimleri nedeniyle bu dönem devletçi dönem olarak adlandırılmaktadır (Boratav, 2006, s:136).

Sanayi ürünlerinde meydana gelen fiyat düşüşlerinin tarım ürünlerine göre oldukça sınırlı olması, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi ile sonuçlanmıştır. Fiyatlarda meydana gelen azalma üretim artışını da engellemiş, 1923-1929 arasında %115’ lik bir artış gösteren tarım üretim hacmi, 1930’ların ortalarına kadar aynı seviyelerde kalmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016). Hem dış ticaret dengesinde hem de üretim miktarında meydana gelen bu olumsuzluklar sanayi sektörüne yapılan yatırımlar ile giderilmeye çalışılmıştır.

1934-1938 yılları arasında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi planı ile birlikte yapılan yatırımların yanında mevcut bulunan bazı şirketler kamuya devredilmiştir. Bu yolla önceki dönemde özel sektörün teşviki ile elde edilemeyen kazanımlara devlet yatırımları ile ulaşılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemin önemli gelişmelerinden bir tanesi de Merkez Bankasının kurulmasıdır.

Dönemin ilk yıllarında yaşanan daralma sonrasında uygulanan politikaların etkisi ile ekonomide belirgin bir toparlanma yaşanmıştır. Dönem ortalamasında iktisadi büyüme ortalaması %5,8 olarak gerçekleşmiştir. Uygulanan korumacı dış ticaret politikalarının ve devlet tarafından yapılan sanayi yatırımlarının sonucu gayrisafi yurtiçi hasıla içinde sanayi sektörünün payı dönem sonunda %14 seviyesine yükselmiştir.

Tablo 2.6: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1930-1938

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1930	3.575.272	2,5	46,8	10	43,2
1931	3.868.878	8,2	49,2	10,5	40,3
1932	3.458.093	-10,6	39,3	13,9	46,9
1933	3.992.640	15,5	41,4	14,2	44,4
1934	4.244.113	6,3	40,1	15,3	44,6
1935	4.115.743	-3,0	38,8	15,7	45,4
1936	5.065.024	23,1	48,6	12,3	39,1
1937	5.142.046	1,5	46,2	13,4	40,4
1938	5.628.536	9,5	44,4	14,2	41,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.3 1939-1950 Dönemi

İkinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen Türkiye, cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır. 1930'lu yılların politikaları sonucu esasen bir hayli daralmış bulunan ithalat iki yıl içerisinde yarıya düşmüş, yetişkin nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük azalmalara yol açmıştır. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Bunlar, savaş yıllarının bir iktisadi gerileme dönemi olmasına yol açan

nesnel etkenlerdir ve 1940-1945 dönemini bu anlamda, yani iktisadi gelişme sürecinin durması anlamında, "bir kesinti" olarak nitelendirilmektedir (Boratav, 2005, s:81).

Savaş döneminde zorunlu olarak uygulanmaya devam eden devletçi politikalar savaş sonrasında terkedilmiş ve siyasal alanda yaşanan değişimlere paralel olarak iktisadi hayatta da değişimler yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler, İMF ve Dünya Bankasına üyelikler ile birlikte başlayan siyasal bütünleşmeyi iktisadi bütünleşme takip etmiştir. Bu bütünleşmelerin etkisi yalnızca savaş sonrası ile sınırlı kalmamış, artarak günümüze kadar devam etmiştir.

Savaş sonrası yaşanan yüksek oranlı iktisadi büyümenin önemli bir kısmı savaş yıllarında yaşanan gerilemenin telafisi olarak görülebilir. Özellikle 1946 ve 1948 yıllarında gerçekleşen büyüme oranları genel ortalamanın oldukça üzerindedir. Buna rağmen 1939 yılının GSYH seviyesine ulaşmak ancak 1948 yılında mümkün olabilmıştır.

Bu dönemde tarım sektörünün üretimdeki payı azalmaya başlamış ve 1950 yılında %40 seviyesine inmiştir. Sanayi sektöründe de bir miktar üretim payı azalışı görülmektedir. Buna karşını hizmetler sektörünün payında %5' e yakın oranda artış yaşanmıştır.

Tablo 2.7: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1939-1950

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1939	6.016.279	6,9	43,2	15,5	41,4
1940	5.728.599	-4,8	44,8	14,6	40,6
1941	5.134.804	-10,4	41,8	15,9	42,3
1942	5.417.877	5,5	47,2	14,7	38,1
1943	4.887.281	-9,8	45,8	16	38,2
1944	4.639.098	-5,1	43,1	15,9	41,1
1945	3.930.100	-15,3	39	15,6	45,4
1946	5.190.761	32,1	45,5	14,9	39,5
1947	5.406.027	4,1	38,6	15,2	46,2
1948	6.290.650	16,4	44,3	12,8	42,8
1949	5.977.075	-5,0	40,4	13,1	46,5
1950	6.538.834	9,4	40,9	13,1	45,9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.4 1951-1960 Dönemi

Bu dönemin ilk yıllarında %10 seviyelerinde seyreden iktisadi büyüme oranı son yıllarda ise oldukça düşük seviyelere gerilemiştir. Bu durum ilk yıllardaki hızlı büyüme döneminin uzun vadeli büyüme ortalamasına yaklaşması olarak değerlendirilebilir. İlk yıllardaki yüksek büyümenin finansmanı için kullanılan yüksek miktarda dış kaynak, sonraki yıllarda da devam edecek dış borçlanma gereksiniminin temelini oluşturmaktadır.

Dış finansmana dayalı tarımda makineleşme ve altyapı yatırımları dönemin iktisat politikalarının sonucunda artan refah seviyesi aynı zamanda iç ve dış açık problemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1954 yılına gelindiğinde dış finansmanın sağlanamaması sonucu ithal ikameci politikalara dönme çabaları sonuç vermemiş ve 1958 yılında tekrar iktisadi kriz ve devalüasyon yaşanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004).

1954 yılında ortaya çıkan dış açık sorununun en önemli nedenlerinden birisi ihraç edilen tarım ürünlerinin üretim miktarları ve fiyatlarında meydana gelen düşüş olmuştur. Dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine dönmesi ile birlikte hava koşulları nedeniyle üretim miktarının da azalması, ödemeler dengesi sorunlarına büyüme sorununu da eklemiştir (Pamuk, 2017, s. 231-232).

1958 yılında uygulanan devalüasyon ve diğer politikalar sonucunda ödemeler dengesi ve enflasyonda iyileşme yaşanmıştır. Tablo 2.8' göre, 1954 yılındaki gibi bir üretim azalışı yaşanmadığı, aksine sabit fiyatlarla %4,6 oranında bir büyüme gerçekleştiği görülmektedir. Ancak ekonomi, 1961 yılı sonuna kadar sürecektir genel bir durgunluğa sürüklenmiştir.

Tarım sektörünün GSYİH içindeki payında bir önceki dönemde başlayan azalma ve sanayi ve hizmet sektörlerinin paylarında yaşanan artış bu dönemde de devam etmiştir. Tarım sektörünün üretim payı kalıcı olarak %40 seviyesinin altında gerçekleşmiş, sanayi sektörünün payı ise %15 seviyesini aşmıştır.

Tablo 2.8: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1951-1960

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1951	7.375.374	12,8	43,4	11,9	44,6
1952	8.256.807	12,0	42,5	11,8	45,7
1953	9.183.641	11,2	41,5	12,7	45,8
1954	8.920.211	-2,9	36,8	14,3	48,9
1955	9.641.383	8,1	37,5	14,7	47,8
1956	9.954.959	3,3	38,2	15,6	46,2
1957	10.743.386	7,9	37,7	16	46,3
1958	11.233.147	4,6	39,3	16,2	44,4
1959	11.752.384	4,6	37,9	16,1	45,9
1960	12.094.251	2,9	37,5	15,7	46,8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.5 1961-1980 Dönemi

1960 Anayasasında belirtilen sosyal devlet ilkesi gereği bu dönem, devletin tekrar ekonomiye müdahil olduğu ve kalkınma planlarının tekrar uygulanmaya başlandığı dönem olmuştur.

Önceki dönemlerden farklı olarak 1962 sonrasında iktisat politikaları planlama tabanına oturtulmuştur. 1963 yılından başlayarak üç beş yıllık plan, planlama yöntemleri ve plan uygulaması üzerine yapılan tüm haklı eleştirilere rağmen, yatırım politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Kamu yatırımları beş yıllık planların çerçevesince hazırlanan yıllık programlara uyum göstermek zorundaydı. Özel yatırımlar ise, çeşitli özendirici ve desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın veya yatırım projelerinin plan hedeflerine uygunluğunu denetleyen diğer kamu kuruluşlarının onayına muhtaçtılar. Böylece ekonominin yatırım politikaları ile belirlenen uzun dönemli kaynak tahsisleri büyük ölçüde plan hedeflerince belirleniyordu. Buna karşılık, kısa dönemli makro-ekonomik yönetim ile planlama arasında gerekli uyum hiçbir zaman sağlanamamış; para-kredi-kambiyo ve zaman zaman maliye politikaları planlama sürecinden dışlanmış; onunla eklemlenmemiştir. Bu eksikliğine rağmen 1962 sonrası planlamasının 1930' lu yılların sanayi planları deneyiminin bir tekrarı olmanın ötesine geçebilmiştir (Boratav, 2005, s: 118).

1974 yılında yaşanan petrol krizi bu dönemin en etkili ekonomik gelişmesi olmuştur. Tüketime yakın ithalat ile karşılanana petrol fiyatlarında yaşanan hızlı artış cari açığı önemli ölçüde arttırmıştır. Avrupa'da yaşanan iktisadi sorunlar ve dönemin en önemli dış finansman kalemlerinden olan işçi dövizlerinde yaşanan azalma ile birlikte ekonomi kapatılmayan finansman açığı ile karşı karşıya kalmıştır (Yenal, 2010, s:124-126).

Petrol krizine rağmen 1978 yılına kadar üretim artışının sağlandığı görülmektedir. Ancak sonraki iki yılda iktisadi büyüme negatif olarak gerçekleşmiştir. Dışsal etkilerin 1974 yılına göre daha az olmasına rağmen üç yıl boyunca devam eden negatif büyüme ekonomide temel yapısal sorunların varlığına işaret etmektedir.

Bu uzun dönemli kriz döneminin içsel etkenleri aşağıdaki şekilde maddeler halinde sıralanmaktadır.

- İthal ikameci sanayileşme politikalarının içsel çelişkileri,
- Cari işlemler bilançosu açıkları ve döviz darboğazı,
- Bankalar ve şirketlerin kısa vadeli dış borçları,
- Makro iktisadi ve siyasal istikrarsızlık (Yılmaz, 2006).

Bu dönemde, uzun süreli içsel ve dışsal etkiler nedeniyle, istikrarlı bir iktisadi büyüme sağlanamamıştır. 1980 yılına gelindiğinde, negatif büyümeye yüksek enflasyon ve bütçe açığı da eklenmiş, artan bunalım 24 Ocak kararları ile aşılmaya çalışılmıştır (Yenal, 2010, s:124-126).

Yaşanan sorunlara rağmen üretim yapısında değişim, daha yavaş olsa da, devam etmiştir. Dönem sonunda tarım sektörünün üretim payı düzenli olarak azalarak %24 seviyesine gerilemiştir. İlk defa bu dönemde sanayi sektörü %20' nin, hizmet sektörü ise %50'nin üzerinde bir üretim payına ulaşmıştır.

Tablo 2.9: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1961-1980

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1961	12.302.284	1,7	35	17,2	47,8
1962	13.049.546	6,1	34,6	16,7	48,7
1963	14.279.622	9,4	34,6	17,1	48,3
1964	14.871.027	4,1	33,1	18,2	48,6
1965	15.259.989	2,6	30,9	19,4	49,8
1966	17.047.420	11,7	30,5	19,9	49,6
1967	17.814.841	4,5	29,3	20,7	50
1968	18.999.817	6,7	33	17,1	49,8
1969	19.775.226	4,1	31,2	18,4	50,4
1970	20.414.649	3,2	30,7	17,5	51,7
1971	21.551.049	5,6	30,2	17,8	52
1972	23.151.408	7,4	27,9	18,1	54
1973	23.906.648	3,3	24,5	19,3	56,2
1974	25.244.098	5,6	25,2	20	54,8
1975	27.055.134	7,2	24,5	20,6	55
1976	29.885.443	10,5	24	20,5	55,5
1977	30.903.510	3,4	22,8	21,3	56
1978	31.367.990	1,5	23,1	21,7	55,2
1979	31.172.207	-0,6	23,2	20,7	56,1
1980	30.409.328	-2,4	24,2	20,5	55,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.6 1981-2000 Dönemi

24 Ocak kararlarının hedefleri enflasyonun azaltılması, piyasa ekonomisinin harekete geçirilmesi ve ekonominin dışa açılması olarak sıralanabilir. Devletin ekonomiye doğrudan müdahalesinin azaltılması, ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarından vazgeçilmesi ve para politikalarının buna uyumlu hale getirilmesi ile birlikte tekrar ve daha öncekilerden daha güçlü bir liberalleşme süreci başlamıştır (Akyıldız ve Eroğlu, 2004).

Bu dönemde ithal ikameci politikalara son verilmesi ve sonrasında döviz ve sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi, dünya genelinde yaşanan küreselleşme ile birlikte değerlendirilmelidir. Ancak bu serbestleşmenin getirdiği dış ticaret açığı sorunu ve artan bütçe açıkları, ekonomide sürdürülebilirlikten uzak ve krizlere açık bir yapı oluşturmuştur.

Dünya genelinde artan sermaye hareketliliği ile birlikte esnek döviz kuru ve faiz politikaları kısa aralıklarla meydana gelen krizlerin önceki dönemlere göre daha ertelenebilir olmasını sağlamıştır. Yine de 1994 yılına gelindiğinde artan enflasyon, bütçe açığı, dış borç, döviz kuru ve faiz oranları tekrar eylem planı zorunluluğu getirmiştir.

1980'li yılların başında itibaren artan küreselleşme ile birlikte sermaye piyasalarında meydana gelen serbestleşme, finansal krizlerin etkilerinin de hızlı ve kolay şekilde yayılmasını sağlamıştır. 1997 yılında yaşanan Güney Doğu Asya krizi ve 1998 yılında yaşanan Rusya krizinin etkileri bu konuda önemli örnek teşkil etmektedir. Artan sermaye akımları ve küreselleşmenin sonucu bu dönemde 1994 ve 2001 'de ağır, 1998-1999'da ise hafif olmak üzere toplamda üç krizin ekonomiyi sarsması olmuştur. Her üç krizin de belirleyici nedeni, sermaye hareketlerinden kaynaklanan bir çevrimin (dalgalanmanın) sert bir "iniş" aşaması içermesidir (Boratav, 2006, s:180).

Boratav tarafından ifade edilen ortak dışsal nedeninin yanında bu krizlerin içsel nedenleri de bulunmaktadır. Kamu kesimi toplam borç stoku ve cari işlemler açığı bu krizlerin ortak içsel nedeni olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2006).

2000'li yılların başında, geçmişten bu zamana kadar birikmiş olan sorunlar ve uygulanan para politikaları ile aşırı değerlendirilen yerli paranın getirdiği ek maliyetler sonucu, tekrar ve ağır bir kriz yaşanmıştır. Krizin sonunda İMF ile yapılan yeni anlaşma sonucu alınan dış finansman ve ciddi yapısal reformların uygulamaya konulmuştur (Yenal, 2010, s:156-159).

Bu dönemde tarım sektörünün üretim payı 1997 yılında %12,7 seviyesine kadar gerilemiş sonrasında bir miktar artarak %13,6 olarak gerçekleşmiştir. Dönem sonunda sanayi sektörü %28,8 hizmet sektörü ise %57,6 üretim payına ulaşmıştır.

Tablo 2.10: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 1981-2002

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
1981	31.886.191	4,9	22,6	21,5	55,9
1982	33.022.409	3,6	22,7	21,9	55,4
1983	34.663.955	5,0	21,6	22,4	56
1984	36.990.584	6,7	20,3	23,1	56,6
1985	38.559.523	4,2	19,4	23,6	57
1986	41.263.307	7,0	18,8	25	56,2
1987	45.177.429	9,5	17,2	24,9	57,9
1988	46.135.349	2,1	18,3	25,1	56,7
1989	46.251.445	0,3	16,6	25,9	57,5
1990	50.532.158	9,3	16,3	25,9	57,9
1991	51.000.345	0,9	16,1	26,5	57,4
1992	54.052.352	6,0	15,8	26,5	57,8
1993	58.399.252	8,0	14,5	26,5	59
1994	55.213.184	-5,5	15,3	26,6	58,1
1995	59.183.688	7,2	14,4	27,7	57,9
1996	63.329.692	7,0	14	27,7	58,3
1997	68.097.659	7,5	12,7	28,1	59,2
1998	70.203.147	3,1	13,4	27,6	59
1999	67.840.570	-3,4	13,4	27,9	58,7
2000	72.436.399	6,8	13,1	27,8	59
2001	68.309.352	-5,7	13,6	28,5	57,9
2002	72.519.831	6,2	13,6	28,8	57,6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

2.3.7 2003 - 2015 Dönemi

İMF ile yapılan anlaşmanın sonrasında uygulanan yapısal reformlar ve buna uygun para politikalarının sonucunda, enflasyon ve bütçe açığının uzun süreden sonra tekrar kontrol altına alınabildiği bir dönem yaşanmıştır.

İç mali disiplinin sağlanması bu dönemde meydana gelen önemli bir gelişmedir. İç tasarruflarda yaşanan azalmaya rağmen iktisadi büyümenin 2008 krizine kadar dış kaynak ile finanse edilebilmesi ile dünyada eş zamanlı olarak yaşanan hızlı büyüme sürecine uyum sağlanabilmiştir.

2008 krizinin etkisi 2009 yılında negatif büyüme gerçekleşmiş sonraki iki yıl bu etkinin telafi edildiği dönem olmuştur. 2012 yılından itibaren ekonominin tekrar düşük büyüme trendine girdiği görülmektedir.

Tablo 2.11: GSYİH İktisadi Büyüme ve Üretim Dağılımı, 2003-2015

YIL	GSYİH (1998 Fiyatlarıyla)	İktisadi Büyüme (%)	TARIM	SANAYİ	HİZMET
2003	76.338.193	5,3	12,5	29,3	58,2
2004	83.485.591	9,4	11,6	29,2	59,2
2005	90.499.731	8,4	11,4	28,9	59,7
2006	96.738.320	6,9	11,1	29,3	59,6
2007	101.254.625	4,7	8,9	33,1	55,6
2008	101.921.730	0,7	9,3	32,5	56,5
2009	97.003.114	-4,8	10,1	31,2	58,3
2010	105.885.644	9,2	9,4	32,5	57,5
2011	115.174.724	8,8	9,2	32,9	57,4
2012	117.625.021	2,1	9,3	32,8	57,7
2013	122.556.461	4,2	9,2	32,7	58,4
2014	126.069.789	2,9	8,8	32,9	59,1
2015	131.272.703	4,0	9	32,7	59,7

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK (Bkz. Ek Tablo 7)

Bu dönemde tarım sektörünün gelir içindeki payı kalıcı olarak %10 seviyesinin altına düşmüş ve sanayi sektörünün payı %30 un üzerinde gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörünün ise daha dengeli bir üretim payına sahip olduğu görülmektedir.

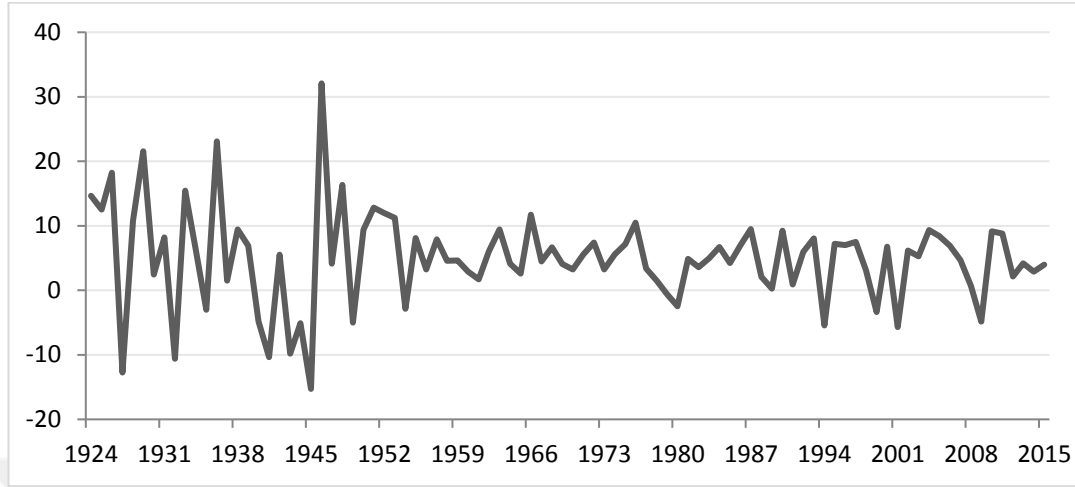
2.3.8 Cumhuriyet Döneminde İktisadi Büyüme ve Üretim Yapısı

Cumhuriyet döneminde iktisadi büyümenin, kriz ve savaş yılları dışında genel olarak sağlanabildiği görülmektedir. 92 yıllık ortalama büyüme oranının %4,5'in üzerinde gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları hesaba katılmadığı takdirde bu oran %5'i aşmaktadır.

İncelenen dönemler arasında en yüksek büyüme oranı 1930-1939 yılları arasında gerçekleşmiştir. Önceki dönemdeki yüksek büyümede etkili olan atıl kapasitenin kullanıma açılmasının yerine bu dönemdeki büyümede temel etken kapasite artırımı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı en uzun süreli negatif iktisadi büyümenin gerçekleştiği dönemdir. Sonraki yıllarda 1949, 1954 ve 1980 yıllarında tekrar görülen negatif büyüme 1980 yılından sonra daha az aralıklarla yaşanmıştır. Bu yıldan sonra 1994, 1999, 2001 ve 2008 yılları kişi başı gayrisafi hasılanın azaldığı yıllar olmuştur.

Grafik 2.10: İktisadi Büyüme, 1923-2015. (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 7)

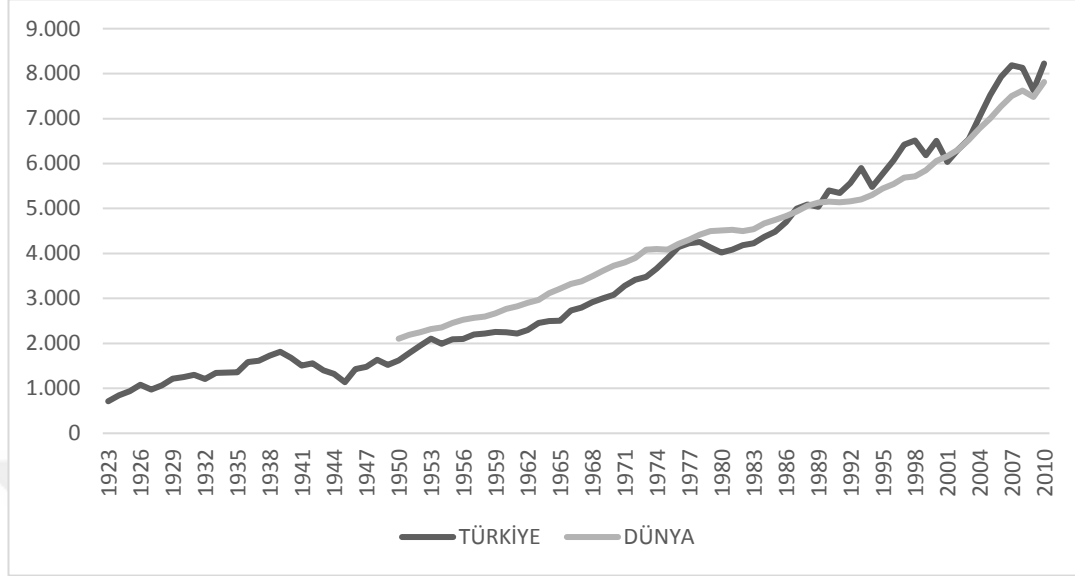
Bu büyüme ortalamasına rağmen nüfus artış hızının da yüksek olması nedeniyle, kişi başı gelirden yaşanan gelişme daha yavaş olmuştur. Maddison' un hesaplamalarına göre kişi başı gelirden dünya ortalamasına uzun yıllar sonra ancak 1970'lerde ulaşılmıştır. Kalıcı olarak dünya ortalamasının üzerinde kişi başı gelir elde edilebilmesi ise ancak 1990'lı yıllarda mümkün olmuştur.

Değişen hükümet sistemleri, para politikaları, maliye politikaları, dış ve iç kaynaklı ekonomik krizler ve savaşlar gibi pek çok değişkenin varlığına rağmen iktisadi büyümenin devamlılığı sağlanabilmiştir.

İktisadi büyümenin sürekli olmasına rağmen istikrarlı bir şekilde devam ettiği söylenemez. Maddison' un verileri üzerinden yapılan hesaplamalara göre 1950-2015 yılları arasında kişi başı gelir artış oranlarının standart sapması dünya genelinde 1,4 iken Türkiye için bu oran 4 seviyesindedir.

1974 ve 2008 krizleri gibi dünya genelini etkileyen krizler, Türkiye ekonomisini de kişi başı gelirden meydana gelen azalmalardan görüldüğü üzere etkilemiştir. Bu krizlerin etkilerinin yanında, ülkenin kendi dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar nedeniyle, dünya ekonomisinin genel trendinden zaman zaman ayrıştığı görülmektedir.

Grafik 2.11: Kişi Başı GSYİH, Sabit Fiyatlarla, 1923 – 2010

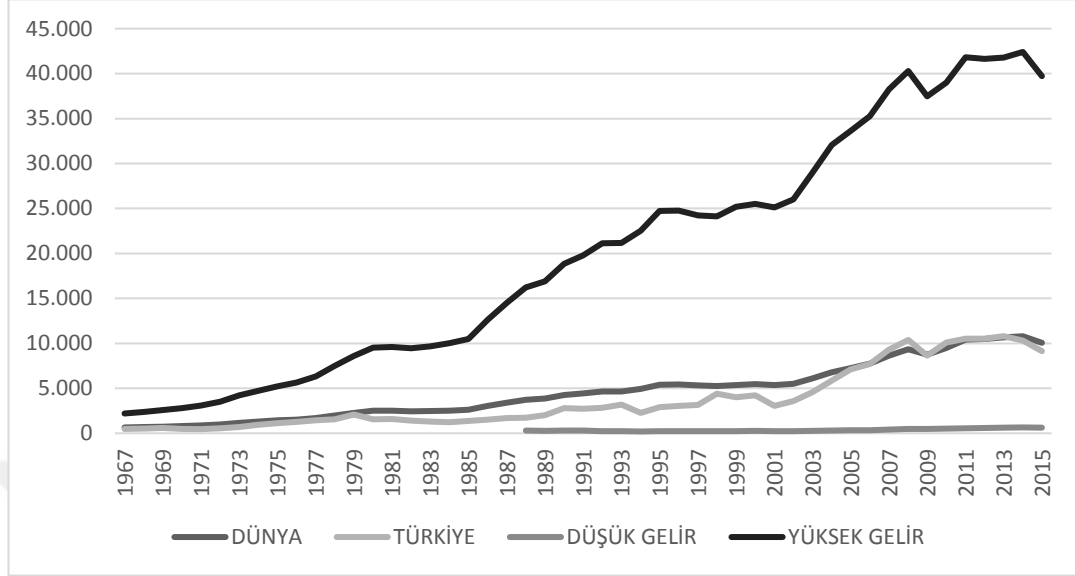
Kaynak: Maddison (2013), tarafından hesaplanan verilerden derlemiştir.

Dünya Bankası veri tabanından derlenen Grafik 2.12’ de cari fiyatlarla Amerikan Doları cinsinden aşağıda yapılan karşılaştırmaya göre ise kişi başı gayrisafi hasılanın dünya ortalamasına 2000’li yıllarda ulaştığı görülmektedir. 1967 – 2015 yılları arasında, kişi başı gayrisafi hasılanın dünya ortalamasına ulaşmasına rağmen yüksek gelirli ülkelerin ortalamasının giderek daha fazla altında kaldığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğundan bugüne bakıldığında oldukça başarılı görünen iktisadi büyüme sürecinin, uluslararası karşılaştırma yapıldığında yeterli olmadığı, görülmektedir.

Geçmiş yıllara ilişkin farklı sonuçlar verse de günümüz itibari ile hem Maddison’ un hem de Dünya Bankasının verilerine göre, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hedeflenen gelişmiş ülkeler seviyesinin gerisinde kalınmış, dünya ortalamasına yakın kişi başı gelire ancak ulaşılabilmiştir.

Grafik 2.12: Kişi başı gayrisafi hasıla (1967 – 2015) Cari Fiyatlarla (\$)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

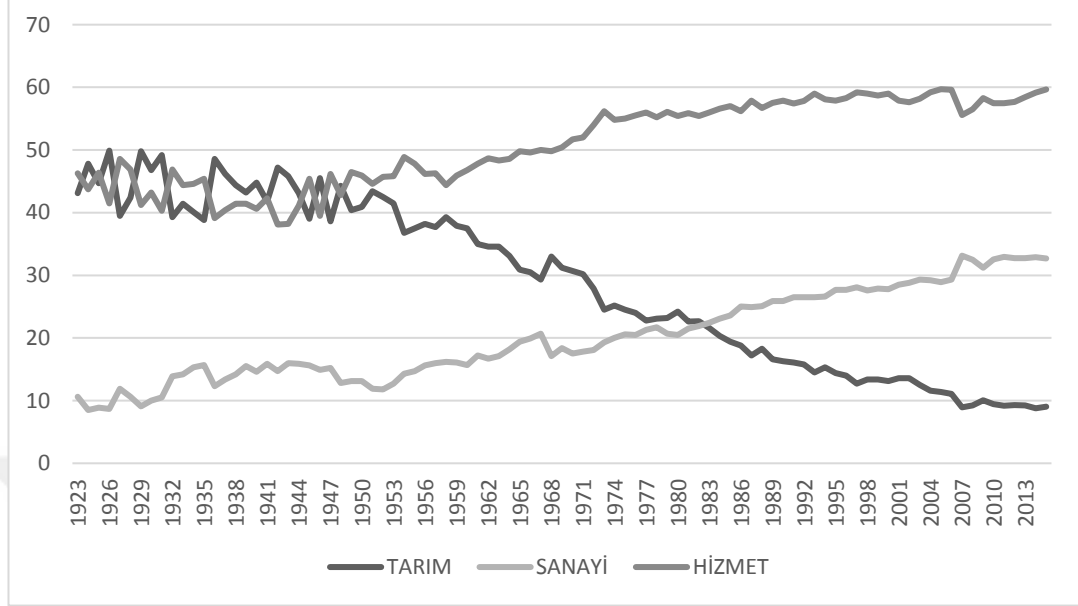
Cumhuriyet döneminde üretimin yapısında kalıcı ve köklü değişimler gerçekleşmiştir. Grafik 2.13’de 1923-2015 yılları arasında gelirin ana sektörlerle yüzdesel dağılımı gösterilmektedir. Grafiğe göre hizmet sektörünün üretim payında bir miktar artış gerçekleşmiş, en önemli değişim ise tarım ve sanayi sektörlerinde yaşanmıştır.

%1923 yılında %43 olan tarım sektörünün üretim payı, 1929 yılında %49,2’ye yükselmiş, kısa süreli artışlar dışında düzenli olarak azalarak 2015 yılında %9 seviyesine gerilemiştir.

Ana sektörlerin yıllık büyüme oranları incelendiğinde tarım sektörünün büyüme oranlarının standart sapmasının diğer sanayi ve hizmet sektörlerinkinden oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Bkz. Ek Tablo 7). Bunun en önemli nedeni tarımın mevsimsel şartlardan en fazla etkilenen sektör olmasıdır.

Tarım sektörünün milli gelire oranında gerçekleşen %40’lık azalma büyük oranda sanayi sektörünün payında gerçekleşen artış ile karşılanmıştır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında %10,6 olan sanayi sektörünün toplam gelire oranı 2015 yılında %32,7 seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde hizmet sektörünün payı ise %46’dan %59 seviyesine yükselmiştir.

Grafik 2.13: Gayrisafi Yurtiçi Hasılının Ana Sektörlere Dağılımı, 1923-2015, (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 7)

Ana sektörlerde gerçekleşen büyüme oranlarına bakıldığında sanayi sektörünün, tarım sektörüne göre daha istikrarlı bir görünüm sergilediği görülmektedir. Tarım sektörünün yıllık büyüme oranlarının standart sapması 13,5 iken sanayi sektöründe 7,5 seviyesindedir. Bu değer ana sektörler içinde gayrisafi yurt içi hasıladaki değişim oranlarının standart sapması olan 7,3'e en yakın standart sapmadır. Hizmet sektörü ise 5,3'lük standart sapma ile en istikrarlı büyüyen sektör olmuştur (Bkz. Ek Tablo 7).

Dünya bankası verilerinden derlenen ana sektörlerde yaratılan katma değerlerin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranları ise bu verilerden tarım ve hizmet sektörlerinde %5 kadar farklı sonuçlar sunmaktadır. Ancak uzun vadeli trend ve sanayi sektörünün gelir ağırlığında yakın sonuçlar elde edilmiştir. 1997 ve 2014 yılları arası için elde edilebilen verilere göre ana sektörlerde yaratılan katma değerlerin karşılaştırılması Tablo 2.13'de gösterilmektedir.

Tablo 2.12: Sektör Katma Değerleri, Ülke Grupları ve Türkiye 1997-2014, (%)

YIL	TARIM				SANAYİ				HİZMET			
	DÜŞÜK GELİR	YÜKSEK GELİR	TÜRKİYE	DÜNYA	DÜŞÜK GELİR	YÜKSEK GELİR	TÜRKİYE	DÜNYA	DÜŞÜK GELİR	YÜKSEK GELİR	TÜRKİYE	DÜNYA
1997	41,6	2,2	15	6,0	18	28,2	31,9	31	40,4	69,6	53,2	63
2014	31,0	1,48	8,0	3,9	21,2	24,7	27,1	27,7	47,5	73,8	64,9	68,3

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Tabloya göre Türkiye’de tarım sektöründe yaratılan katma değerın gayrisafi milli hasılaya oranı dünya ve yüksek gelir grubu ortalamalarının üzerinde, hizmet sektöründe yaratılan katma değerın gayrisafi milli hasılaya oranı ise dünya ve yüksek gelir grubu ortalamalarının altındadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1998-2015 DÖNEMİNDE İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINDA MEYDANA GELEN ÜRETİM ARTIŞI VE İKTİSADİ BÜYÜME

Bu bölümde 1998-2015 yılları arasında iktisadi büyüme ve iktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim değişimleri incelenmektedir. Bölümün asıl amacı iktisadi faaliyet kollarının üretim paylarında meydana gelen değişimler ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri araştırmaktır. Ancak, bu dönemde bir önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de iktisadi büyüme teorilerinde büyümenin kaynağı olarak kabul edilen temel değişkenlerde meydana gelen değişimlere de yer verilmektedir.

Bu döneme ait ulaşılabilir verilerin daha kapsamlı olması nedeniyle bir önceki bölümde genel olarak ele alınan temel değişkenler bu bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir. Önceki bölümden farklı olarak bu dönemde yaşanan gelişmeler gelir seviyelerine göre ülke grupları ve dünya ortalamaları ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıca incelenen değişkenlerin iktisadi büyüme ile olan ilişkilerini sınavan çalışmalara da yer verilmiştir.

Temel iktisadi değişkenlerin incelenmesinin ardından iktisadi faaliyet kollarının üretim miktarlar ve toplam üretimdeki paylarında meydana gelen değişimler ele alınmaktadır. İktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim değişimi üçer aylık, toplam üretimdeki payları ise yıllık ortalama değerler ile gösterilmektedir.

Her iktisadi faaliyet kolunun, öncelikle içeriği açıklanmakta, üretim miktarında ve toplam üretim içindeki payında meydana gelen değişimler incelenmekte ve bunların iktisadi büyüme ile olan ilişkilerini inceleyen çalışmaların sonuçları paylaşılmaktadır.

3.1. 1998 Sonrası Temel İktisadi Değişkenlerde Yaşanan Gelişmeler

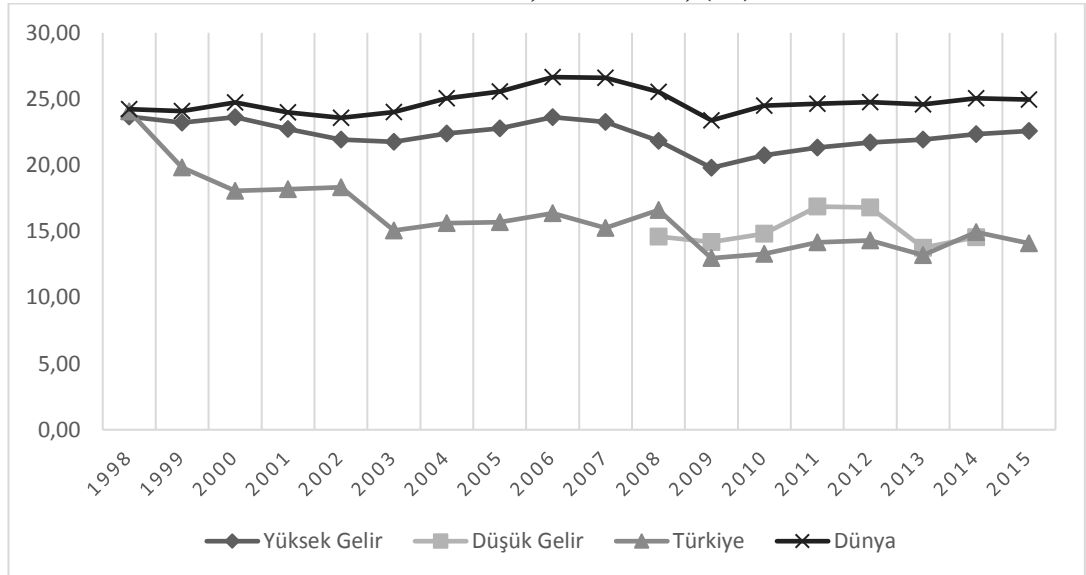
Enflasyon, nüfus ve iç borç büyüklüklerindeki gelişmeler için önceki bölümde yapılan inceleme, 1998 yılı sonrasını da kapsamaktadır. Bu nedenle bu bölümde tekrar yer verilmemiştir.

Bu bölümde öncelikle tasarruf ve dış ticaret açıkları ile bu açıkların karşılandığı dış borç ve sermaye hareketlerinde yaşanan gelişmeler incelenmektedir. Önceki bölümden farklı olarak toplam büyüklüklerdeki gelişmeler ile birlikte yapısal değişiklikler de ele alınmaktadır.

3.1.1 Tasarruf - Yatırım

Tasarruf oranlarının artırılması, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne temel iktisadi hedeflerden bir tanesi olduğu ve kuruluştan itibaren bu alanda önemli ilerleme kaydedildiği önceki bölümlerde açıklanmıştır. Ancak 1998 yılından 2015 yılına kadar olan süreçte tasarruf oranlarında meydana gelen gelişmeler bu hedef ile uyumluluk göstermemektedir.

Grafik 3.1: Brüt Tasarruflar / GSYİH, 1998-2015, (%)

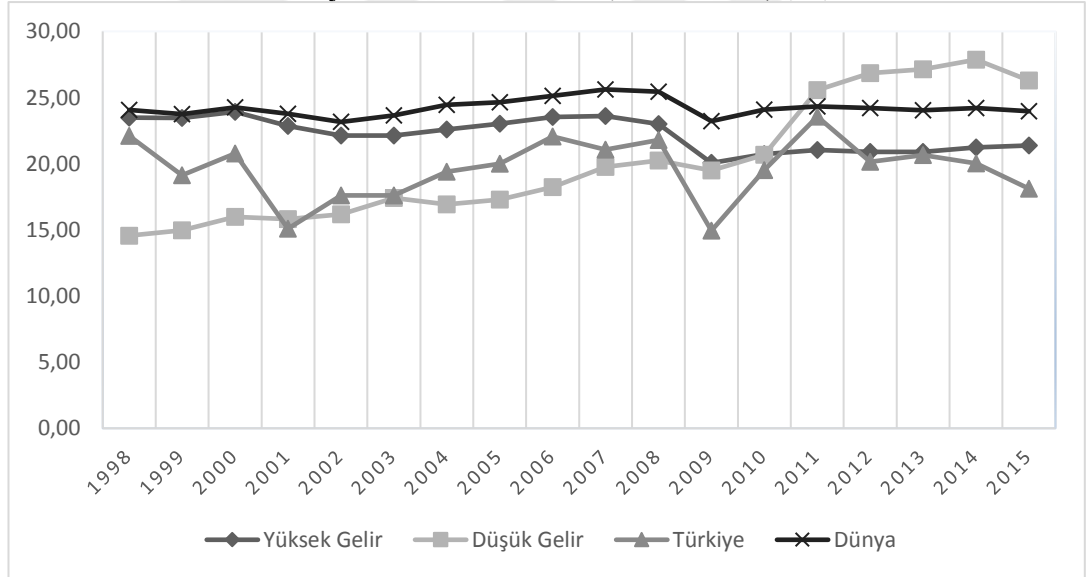
Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 6-B)

Grafik 3.1' de toplam tasarrufların gayrisafi yurtiçi hasılaya oranının dünya ve ülke grupları ile karşılaştırılması yer almaktadır. 1998 yılında Türkiye'de bu oran

dünya ve yüksek gelir grubu ortalamalarına yakın değerdedir. Ancak 2015 yılına gelindiğinde %10'un üzerinde bir azalma yaşanmıştır. Bu azalma ile toplam tasarrufların gelire oranı, düşük gelir grubu ülkelerine yakın, yüksek gelir grubu ortalamasına göre oldukça düşük seviyededir.

Tasarruf oranından meydana gelen bu azama daha az miktarda olsa da yatırım oranlarına da yansımaktadır. 1998 yılında gelirin yaklaşık %22'yi yatırımlara ayrılırken bu oran 2015 yılında %18 seviyesindedir. Tasarrufların gelire oranı ise aynı dönemde %21'den %14'e düşmüştür. Bu durum ekonomide hem üretim hem de tüketim ile ilgili iki temel yapısal soruna işaret etmektedir. Yatırımların azalması üretim artışın engellerken tasarrufların azalması tüketimin artmasına ve yatırımların finansmanı için dış kaynak ihtiyacına yol açmaktadır.

Grafik 3.2: Brüt Sermaye Birikimi / GSYİH, 1998-2015, (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 6-B)

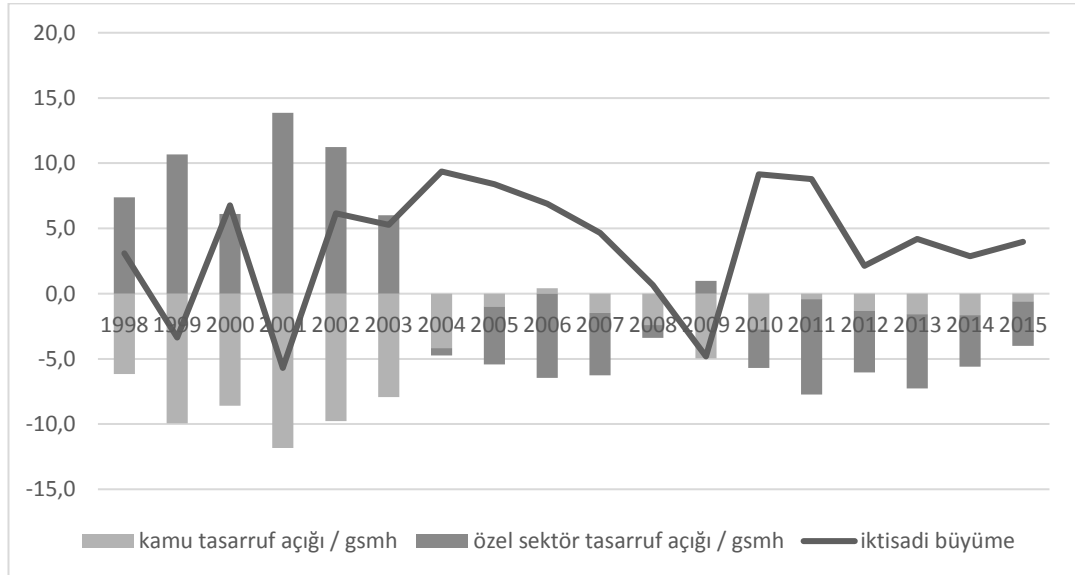
Grafik 3.2' de Türkiye'de brüt sermaye birikim oranının milli gelire oranının ülke grupları ve dünya ortalaması ile karşılaştırılması gösterilmektedir. Grafığe göre; Türkiye'de, 1998 yılında, yatırımların gayrisafi yurtiçi gelire oranı, dünya ortalamasına ve yüksek gelirli ülkelerin ortalamasına yakın seviyede gerçekleşmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise bu oran hem düşük gelirli hem de yüksek gelirli ülkelerin ortalamalarının gerisinde kalmıştır.

2014 – 2018 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planında tasarruf oranlarındaki bu azalmaya dikkat çekilmekte ve istikrarlı ve sürdürülebilir iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için tasarruf oranlarının artırılarak, yatırımların ve büyümenin finansmanında dış kaynaklara olan bağımlılığın azaltılmasının önemi vurgulanmaktadır (10. K. P. s: 7) .

Tasarruf açığının milli gelire oranı ile birlikte yapısı da değişmektedir. Grafik 3.2' ye göre, 1998-2003 yılları arasında kamuda tasarruf açığı yüksek seviyelerde seyretmiş, GEGP ile birlikte azalmaya başlamış ve 2009 yılı dışında % 5'in altında tutulabilmiştir.

Kamu kesimi tasarruf açığının azaltılmasına rağmen özel sektörde pozitif olan net tasarruflar, 2004 yılından itibaren negatife dönmüştür. Tasarruf fazlasından tasarruf açığına geçiş anlamına gelen bu gelişme ile birlikte azaltılmış olarak da olsa devam eden kamu tasarruf açığı sonucu, toplam tasarruf dengesinden kalıcı olarak uzaklaşmıştır. 2002 yılından 2015 yılına kadar toplam tasarruflar toplam yatırımları karşılamakta oldukça yetersiz kalmıştır.

Grafik 3.3: Tasarruf Açığı - Fazlası / GSYİH, İktisadi Büyüme, 1998-2015 (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 6-A)

Yatırımların milli gelire oranında meydana gelen azalmaya rağmen tasarrufların yatırımları karşılamakta yetersiz kalması, bir taraftan hedeflenen üretim

miktarlarına ulaşılmasını zorlaştırmakta diğer taraftan ise dış kaynak ihtiyacını arttırmaktadır.

Küreselleşme ile artan sermaye hareketliliği sayesinde dış kaynak kullanımını eskiye göre daha kolay olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Ancak sermaye hareketliliğinin kendi içerisinde yaşadığı çevrimler ve uluslararası etkilerin ülke ekonomisini etkileme potansiyelinin artması gelişmekte olan ülke ekonomilerini dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirmektedir.

2017-2019 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Programda da hem kamu kesiminde hem de özel kesimde tasarrufların arttırılması ve yatırımların finansmanı için yeterli düzeye ulaşması hedeflenmektedir.

Tasarruf oranlarında artışın genel ekonomik hedef olarak kabul edilmesine rağmen tasarruf oranlarının son yıllardaki seyri bir başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Ancak tasarruf oranlarının arttırılmasının iktisadi büyümeyi hedeflenen seviyeye getireceği beklentisinin genel olarak kabul edildiği de söylenemez. Bu iki değişkenin arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığı hakkında tartışmalar devam etmektedir.

Solow (1956)'a göre tasarruf oranlarındaki bir artış kısa dönemde iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ancak modele göre uzun dönemde iktisadi büyüme nüfus artış hızı ve teknik ilerleme tarafından belirlendiğinden, tasarrufları arttırmak için uygulanan politikalar etkisiz olarak kabul edilmektedir.

Romer (1990)'e göre ise tasarruf oranının artması kişi başı hasılayı arttırmaktadır. Bu görüş Lucas (1988) ve Barro (1996) tarafından da kabul edilmektedir. Bu görüşe göre tasarruf artışının etkisi uzun dönemlidir ve bu yönde uygulanan politikalar iktisadi büyüme için faydalı olarak kabul edilmektedir. Aghion (2009) ise gelişmiş ülkelerde olmasa da gelişen ülkelerde iktisadi büyüme için tasarruf artışının önemli olduğunu savunmaktadır.

Tasarruf oranları ve iktisadi büyüme ilişkisi hakkında bu iki görüşlere çok sayıda ilave yapılabilir. Ancak, bu örnekler bu ilişki hakkında teorik temelde bir görüş birliğinin bulunmadığını söyleyebilmek için yeterlidir.

Yapılan ampirik çalışmalar tasarruf oranları ve iktisadi büyüme ile ilgili iki farklı teorik görüşü de destekler niteliktedir. Çetin (2012), orta ve yüksek gelir sınıfında bulunan Türkiye dahil 8 ülke için yaptığı çalışmasında, Johansen - Juselius eş bütünleme ve Granger hata düzeltme modelini kullanmış ve yalnızca Malezya için uzun dönemde sabit yatırımlardan iktisadi büyümeye pozitif bir etki tespit etmiştir.

Agrawal (2000) VAR modeli ile Güney Asya ülkelerinde tasarruf oranları ve iktisadi büyüme oranlarını incelemiş ve beş ülke içinde Bangladeş ve Pakistan'da tasarruflardan iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmanın sonuçlarına göre, Sri Lanka ve Hindistan için bu nedensellik ilişkisinin tersi geçerlidir, Nepal için ise bu iki değişken arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Göçer, Alataş ve Peker (2013), 1980-2012 döneminde 20 OECD ülkesi için, yurtiçi tasarruf ve yurtiçi yatırımlar arasındaki ilişkiyi, yapay kesit bağımlılığı altında çoklu yapısal kırılmalı panel eş bütünleme yöntemi ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, son yıllarda artan sermaye hareketleri ile birlikte, yatırımların yurtiçi tasarruflara daha az bağımlıdır ve yatırımların büyük çoğunluğu uluslararası kaynaklarla karşılanmaktadır.

Hem gelişmiş hem de gelişen ülkelerde elde edilen farklı sonuçlar, Türkiye için yapılan araştırmalarda karşılaşılmaktadır. Yentürk vd. (2009), 1989-2003 dönemi için Türkiye'de iktisadi büyüme ve tasarruflar arasındaki ilişkiyi araştırmış, iktisadi büyümeden yatırım ve tasarruflara doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre tasarruflardan iktisadi büyümeye doğru bir ilişki bulunmamaktadır.

Barış ve Uzay (2015), Türkiye'de 1960-2012 dönemi verilerini kullanarak yurtiçi tasarruflar, büyüme ve cari açık ilişkisini dört farklı yöntemle analiz etmiş ve aşağıda maddeler halinde sıralanan sonuçlara ulaşmışlardır.

- Eşbütünleme testinin sonuçlarına göre, uzun dönemde, tasarruflar ve iktisadi büyüme arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

- Granger nedensellik testine göre tasarruflar ile iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.
- Toda – Yamamoto testinde tasarruflar ve iktisadi büyüme arasında bir ilişki bulunmamaktadır.
- Varyans ayrıştırma testinin sonuçlarına göre, tasarruflarda meydana gelen bir değişim, büyük ölçüde, kendisi ve iktisadi büyümeden kaynaklanmaktadır.

Bir ülkede üretim artışı sağlanabilmesi için, yatırımların ve yatırım-tasarruf eşitliği gereği, tasarrufların da artması gerekmektedir. Ancak küreselleşme ile birlikte uzun dönemli tasarruf açıkları eskiye göre daha sık karşılaşılan bir durum haline gelmiştir.

1980 öncesini kapsayan çalışmaların da benzer sonuçlar vermesi, tasarruf artışının iktisadi büyüme için gerekli olsa bile yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. İktisadi büyüme, finansal kaynak sağlayan tasarrufların yanında, insan kaynağı, teknolojik altyapı, hukuki altyapı, pazarlama olanakları, rekabet şartları gibi yatırımların etkinliğini belirleyen pek çok faktöre bağlıdır. Yatırımların en etkin oldukları alanlarda yapılması, her şeyden önce, bir kaynak tahsisi sorunudur.

3.1.2 Dış Ticaret

Önceki bölümlerde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranında meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu bölümde ihracat ve ithalattaki gelişmeler ayrı olarak ele alınmakta ve dünya genelinde yaşanan gelişmeler ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıntılı ve uzun dönemli veri bulunmaması nedeniyle uluslararası karşılaştırma yapabilmek ancak yakın dönem için mümkün olmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ekonomilerin dışa açılması sonucu dünya genelinde ihracat ve ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranları artmaktadır. Tablo 3.1’ de 1998 ve 2015 yıllarında, Türkiye, gelir grupları ve dünya genelinde, toplam dış ticaretin gayrisafi yurt içi hasılaya oranı gösterilmektedir.

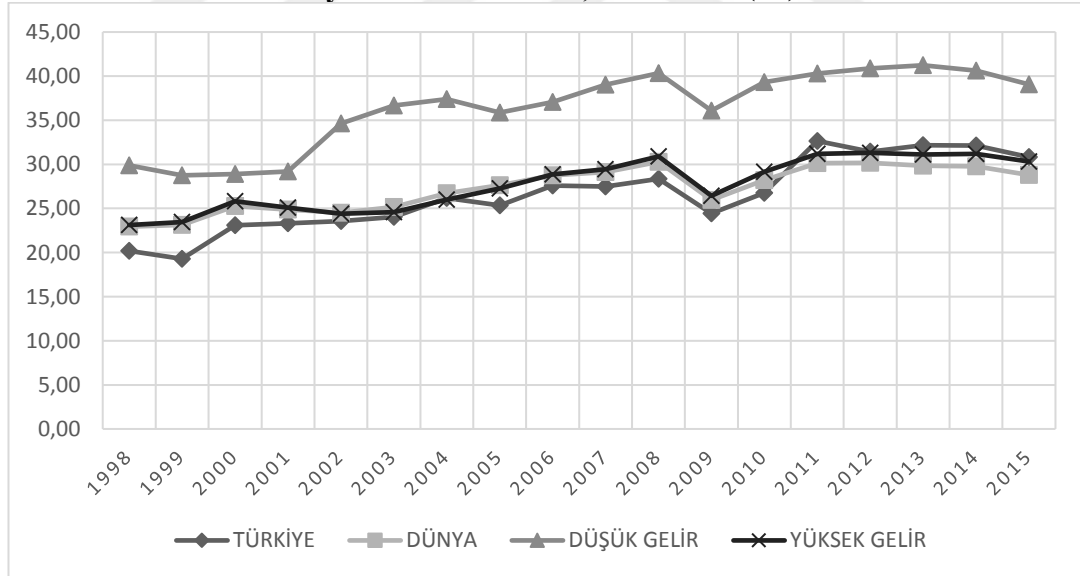
Tablo 3.1: Dış Ticaretin Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı, 1998-2015 (%)

YIL	DÜŞÜK GELİR	YÜKSEK GELİR	TÜRKİYE	DÜNYA
1998	49,2	46,9	41,5	46,6
2015	59,7	61,6	58,8	58,3

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 4-B)

Tabloya göre toplam dış ticaretin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı, dünya genelinde, yüksek ve düşük gelir gruplarında ve Türkiye’de artmıştır. Ülkeler arasında 1998 yılında var olan dışa açıklık oranı farkının 2015 yılında neredeyse kapandığı görülmektedir. Dünya geneli ve Türkiye ile birlikte yüksek ve düşük gelirli ülkelerin ortalamaları da birbirine yakın ve %60 seviyelerindedir. Tabloya göre ekonomilerin dışa açıklığı zaman içinde artmakta ve günümüzde dışa açıklık oranı, gelir seviyelerine göre ülke grupları arasında kayda değer farklılık göstermemektedir.

Grafik 3.4: İthalat / Gayrisafi Milli Hasıla, 1998-2015 (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 4-B)

Toplam dış ticaret yerine ihracat ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranları ayrı olarak incelendiğinde ülkelerarası farklılıklar daha belirgin hale gelmektedir. İthalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı dünya genelinde istikrarsız bir şekilde olsa da artmaktadır ancak bu artış eşit şekilde gerçekleşmemektedir. Gelir seviyelerine göre ülke grupları incelendiğinde, genel olarak gelir seviyesi yükseldikçe ithalatın gayrisafi

yurtiçi gelire oranı azaldığı görülmektedir. Grafikte gösterilen süre boyunca ithalatın milli gelire oranı düşük gelir grubunda en yüksek seviyede seyretmektedir.

2008 krizi sonrasında dünya mal ve hizmet ticaretinde meydana gelen azalmanın etkileri oldukça belirgindir. 2010 yılında tekrar kriz önceki seviyelere ulaşılmış ancak 2013 yılından itibaren dünya genelinde ithalatın gelire oranında tekrar azalma görülmektedir. Gelir seviyelerinden bağımsız olarak, artış ve azalış yönündeki hareketler, 2000’li yıllardan bu yana aynı yönde gerçekleşmektedir.

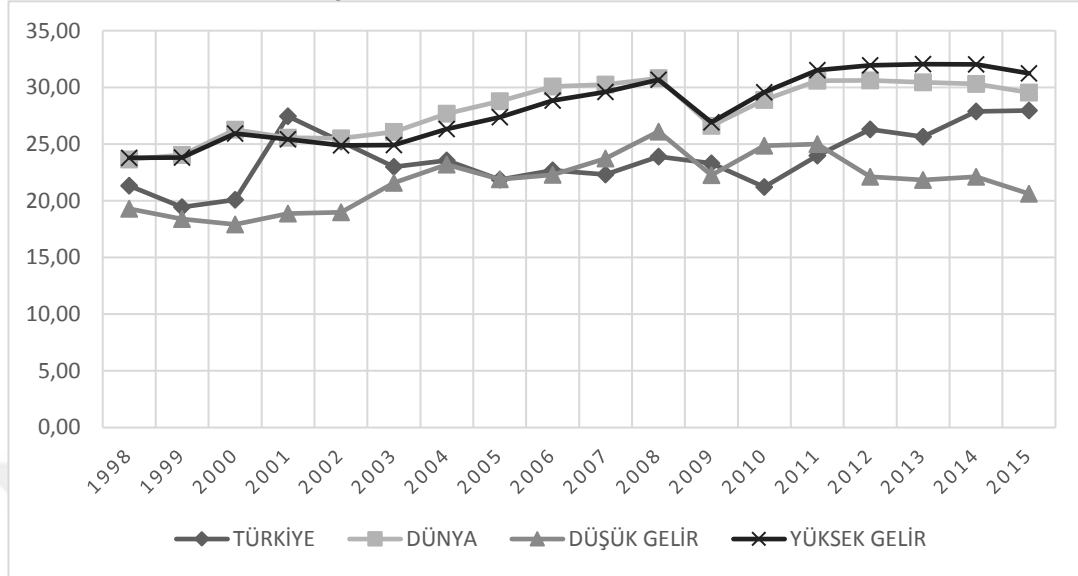
Türkiye’de ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı, 1998 yılında %20 ile dünya ortalamasının altında, 2015 yılında ise %30 ile dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 1998 yılından itibaren dünya ortalamasına göre belirgin bir değişim göstermeyen kişi başı gelire rağmen ithalat oranında meydana gelen bu değişim, iktisadi yapıda uzun dönemli yapısal dönüşümlerin yaşandığını göstermektedir. Bu değişimin bir kısmı önceki bölümde açıklanan tasarruf oranlarında yaşanan değişimler ile açıklanabilir.

Aynı dönemde ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranında meydana gelen değişimler Grafik 3.5’ te gösterilmektedir. Türkiye’de 1998 yılında dünya %21 ile dünya ortalamasının altında olan bu oran, 2015 yılında %28 ile yine dünya ortalamasının altındadır. İthalat oranında meydana gelen artışın ihracat oranında sağlanamamıştır ve bu durum dış ticaret açığını arttırmaktadır.

Düşük gelirli ülkeler ile yüksek gelirli ülkeler arasındaki farkın 1998 yılından itibaren arttığı görülmektedir. 2008 krizinin dünya ticaretinde meydana getirdiği etki ile bir miktar azalan fark sonrasında tekrar artmaya devam etmiştir.

Yüksek gelir grubundaki ülkelerin, gelirlerine göre daha fazla ihracat yapabilmesine rağmen düşük gelirli ülkelerde ihracatın gelire oranı neredeyse değişmemiştir. Bu ülkelerde tasarruf açığı ile birlikte dış ticaret açığını karşılamak dış kaynak gereksinimi arttırmaktadır. Bu açıkları karşılamak, geçmişten bugüne devam eden dış borç ve 20. Yüzyılın sonlarından itibaren hızlanan uluslararası sermaye hareketleri ile mümkün olmaktadır.

Grafik 3.5: İhracat / Gayrisafi Milli Hasıla, 1998-2015 (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 4-B)

Dış ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri Merkantilizmden itibaren tartışılmaktadır. Klasik iktisat akımından itibaren, dış ticaretin her iki tarafın da refahını arttırdığı uzun süre boyunca kabul edilmiştir. Kriz dönemlerinde kesintiye uğrasa da, 1980'li yıllardan itibaren, Neo-klasik iktisadi model çerçevesinde, dış ticaret ile birlikte dünya genelinde üretim ve refah seviyesinin de artacağı yönünde genel bir beklenti bulunmaktadır.

Ancak, 1980 sonrasında dünya genelinde geçmişe göre daha hızlı artan dış ticarete rağmen, iktisadi büyüme oranlarındaki değişimin aynı hızda gerçekleşmemesi, dış ticaret ve iktisadi büyüme arasında genel olarak geçerli kabul edilen ilişkinin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu dönemden itibaren, ihracat ve ithalatın iktisadi büyüme ile olan ilişkileri hakkında yapılan çalışmalar bu ilişkinin varlığı ve yönü hakkında farklı sonuçlar sunmaktadır.

Anwar ve Sampath (2000), ihracat ve iktisadi büyüme ilişkisini, 97 ülkeyi kapsayan Johansen eşbütünleme ve Granger nedensellik testleri ile incelemiştir. Sonuçlara göre; 35 ülke için ihracat ve gayrisafi yurt içi hasıla durağandır, 31 ülke için değişkenler arasında eşbütünleme ilişkisi bulunmamaktadır, 20 ülke için en az bir yönde nedensellik bulunmaktadır, yalnızca 6 ülkede ihracattan iktisadi büyümeye doğru, 2 ülkede ise çift taraflı bir nedensellikten bahsedilebilir. Sonuçlara göre, 97 ülke

arasında yalnızca 8 tanesinde ihracatta iktisadi büyüme doğru bir nedensellik bulunmaktadır.

Ahmet, Butt, ve Alam (2000) tarafından Asya ülkeleri için yapılan çalışmada, Bangladeş ve Hindistan dışında incelenen diğer 6 ülke için ihracat ile iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Konya (2004), tarafından 25 OECD ülkesini kapsayan, ihracat ve iktisadi büyümeyi Granger nedensellik testi aracılığıyla analiz edilen çalışmada; İsveç ve İngiltere için çift yönlü, Avusturya, Avustralya, İrlanda ve İzlanda için ise ihracattan iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur.

Ağayev (2011), 12 eski Sovyetler Birliği üyesi geçiş ekonomisi örneğinde ihracat ve iktisadi büyüme ilişkisini incelemiş ve bu ülkelerde ihracat artışının iktisadi büyümeye neden olmadığı, ancak iktisadi büyümenin, kısa ve uzun dönemde, ihracat artışına neden olduğunu tespit etmiştir.

Korkmaz ve Aydın (2015), 2002-2014 dönemi için üçer aylık ihracat, ithalat ve iktisadi büyüme verilerini kullanarak bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Granger nedensellik testinin sonuçlarına göre, ihracat ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki bulunamamış, ithalat ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Aktaş (2009), Türkiye için 1996-2006 dönemini kapsayan analizinde, uzun dönemde, ihracat ithalat ve iktisadi büyüme arasında uzun dönem denge ilişkisinin bulunduğu ve ihracat ve ithalattan iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Hata düzeltme modeline göre, ihracattan ithalata, ithalattan ihracata ve iktisadi büyümeden ithalat ve ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

İhracat ve ithalatın iktisadi büyüme üzerindeki etkileri hakkında, hem uluslararası çalışmalar hem de Türkiye için yapılan çalışmalarda, farklı sonuçlar elde edilmiştir. Literatüre göre, gelişmiş ve gelişen ülkeler için ayrı olarak geçerli bir genelleme yapma imkanı da bulunmamaktadır.

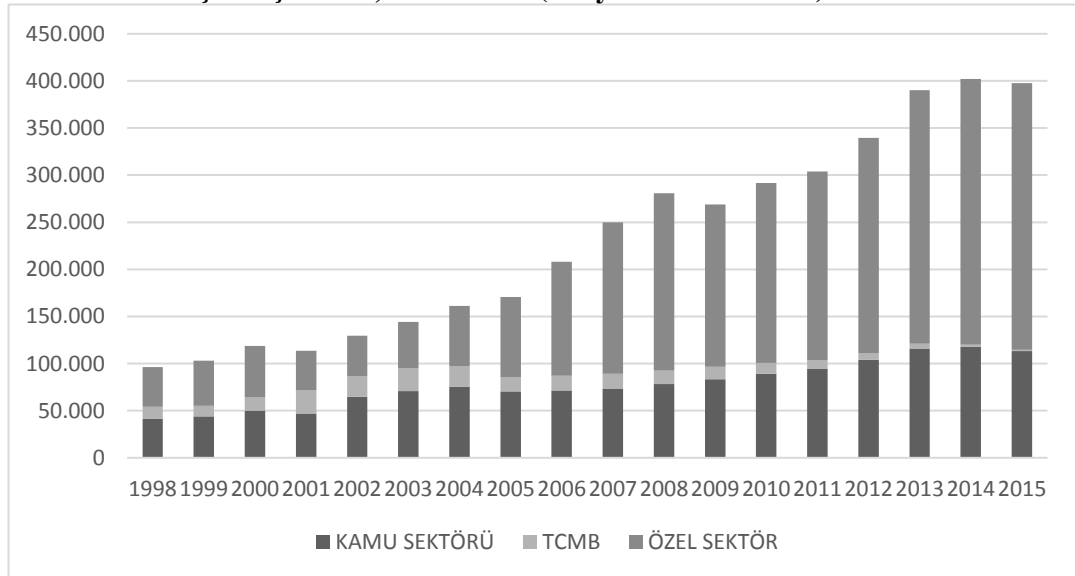
3.1.3 Dış Borç

Gelişmekte olan ülkelerin mevcut tasarruf ve dış ticaret açıklarını kapatmak amacıyla, 1980’li yıllara kadar başvurdukları en temel yöntem dış borçlanma olmuştur. Önceki bölümlerde dış borçlanmanın nedenleri, sonuçları ve gayrisafi yurtiçi hasılaya oranında meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu bölümde 1998-2015 dönemi için, borç stokunun dünya geneli ile karşılaştırması, borcun dağılımı ve iktisadi büyüme ile olan ilişkisi incelenmektedir.

Grafik 3.6’ da 1998-2015 yılları arasında toplam dış borç stoku ve borcun kamu, merkez bankası ve özel sektöre dağılımı gösterilmektedir. Grafiğe göre toplam dış borç stoku bu süreçte 100 milyar dolardan 400 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

Bu dönemde dış borcun miktarın ile birlikte yapısında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1998 yılında 13 milyar \$ olan TCMB’nin dış borcu 2015 yılında 1,3 milyar \$ seviyesine düşmüştür. Aynı süreçte kamu sektörünün toplam borcu ise 41,3 milyar \$’dan 113,3 milyar \$ seviyesine yükselmiştir.

Grafik 3.6: Dış Borç Stoku, 1998-2015 (Milyon ABD Doları)

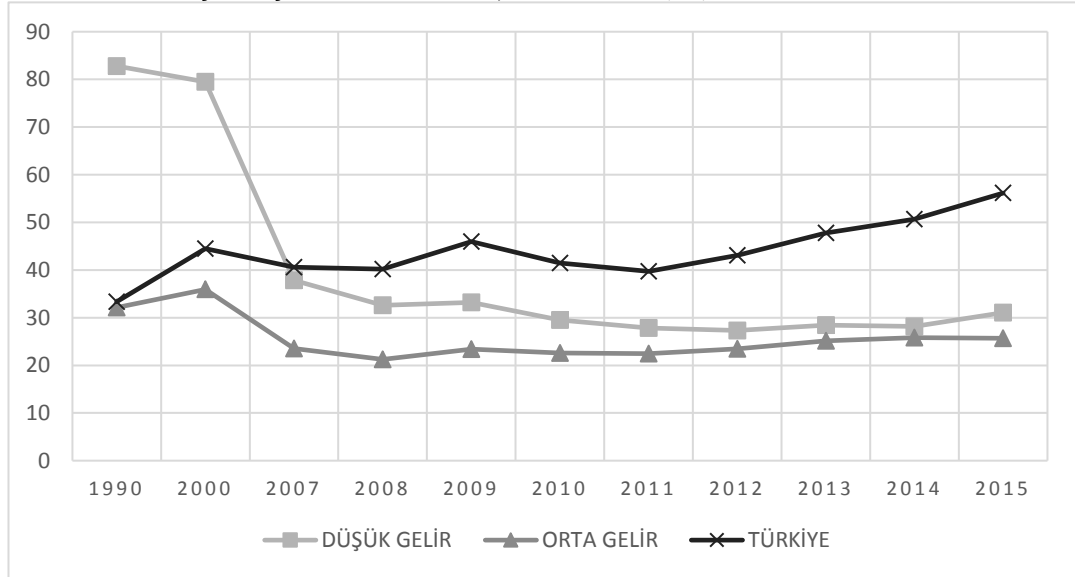
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 5-A)

Dış borcun yapısında en hızlı artış özel sektörün dış borç toplamındaki ağırlığında meydana gelmiştir. 1998 yılında 42 milyar Dolar ile toplam dış borcun %43'ünü oluşturan özel sektörü dış borcu 2015 yılında 283 milyar Dolarlık büyüklükle toplam dış borcun % 71'i seviyesine yükselmiştir.

Dış borcun milli gelire oranı üzerinden uluslararası karşılaştırma grafik 3.7' de gösterilmektedir. Dünya geneli ve gelişmiş ülkeler ortalamasına dair sürekli veri bulunmaması nedeniyle, bu karşılaştırmada düşük gelir ve orta gelir seviyelerindeki ülkelerin ortalaması kullanılmaktadır. Dünya Bankası verilerinden elde edilebilen karşılaştırılabilir veriler, gayrisafi yurtiçi hasıla yerine gayrisafi milli hasıla büyüklüklerini içermektedir.

Grafiğe göre düşük gelirli ülkelerin dış borçlarının milli gelire oranında 1990'lı yıllardan itibaren hızlı bir azalma meydana gelmiştir. Sonraki yıllarda bu oran aynı hızla olmasa da azalmaya devam etmektedir. Orta gelir seviyesindeki ülkelerde ise %25 seviyelerinde daha istikrarlı bir borç-gelir oranı görülmektedir.

Grafik 3.7: Dış Borç Stoku / GSMH, 1998-2015 (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 5-B)

Türkiye orta gelir seviyesinde olmasına rağmen dış borcun milli gelire oranında bu sınıftan ayrılmaktadır. Bu ayrışma 2000 yılında başlamakta, sonraki yıllarda ise giderek artmaktadır. 2015 yılı için %56 olan dış borç-gelir oranı hem

düşük gelir grubu hem de orta gelir grubu ortalamalarının yaklaşık iki katı seviyesindedir.

Literatürde dış borç ile iktisadi büyüme için farklı sonuçlar içeren çalışmalar bulunmaktadır. Lin ve Sosin (2001), kamu dış borcu ile kişi başı gayrisafi milli hasıla arasındaki ilişkiyi kesit veri analizi ile incelemiştir. 1970-1996 dönemini ve 77 ülkeyi kapsayan bu araştırmada; Afrika ülkeleri için negatif ve anlamlı, sanayileşmiş Latin Amerika ülkeleri için negatif ancak anlamsız, Asya ve diğer ülkeler için pozitif ancak anlamsız bir ilişki bulunmuştur.

Deshpande (1997), Latin Amerika, Asya ve Afrika'da bulunan 13 ülkenin 1971-1991 dönemini panel veri analizi ile incelediği çalışmasında dış borçlar ile yatırım oranı arasında 1971-1983 arası pozitif, 1984-1991 arası negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Yukarıda sıralanan çalışmaların sonuçlarına göre, dış borçların iktisadi büyümeye üzerindeki etkisi, ülke ve döneme göre değişmektedir. Kara (2001), ise bu etkiyi alınan borçların kullanıldığı alanlara bağlı olduğunu öne sürmektedir. Kara, iktisadi büyümeye olumlu etki yapabilmesi için dış borçların, sermaye-hasıla katsayısı düşük, döviz getirisi yüksek olan üretken alanlarda kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak her ülkede her dönem geçerli alanların varlığını kabul etmek, gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Bu alanların her ülkenin kendi şartlarına ve sürekli olarak değişen dış şartlara göre belirlenmeye çalışılması en makul tercih olarak görülmektedir.

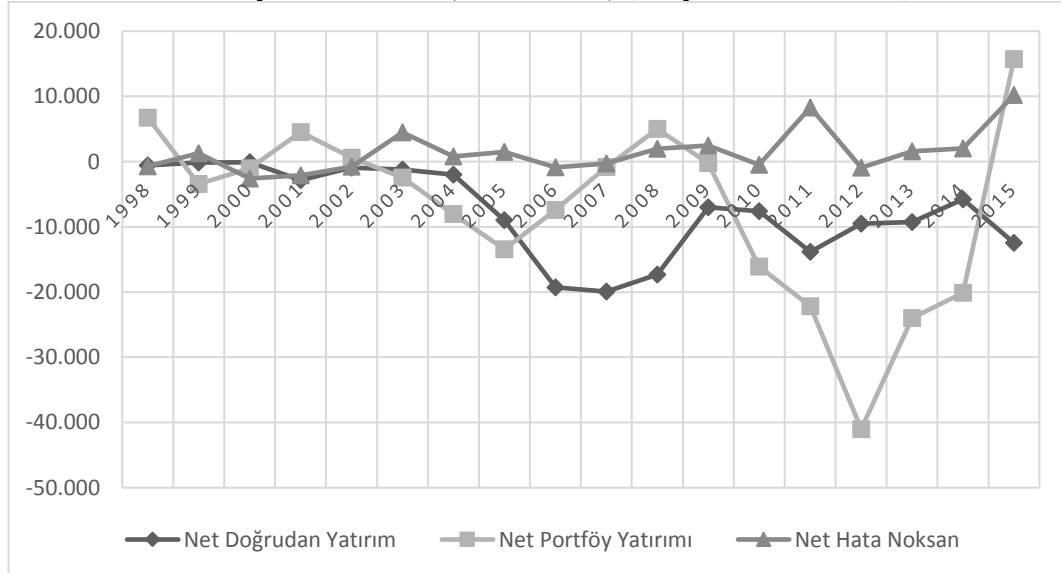
Bilginoğlu ve Aysu (2008), Türkiye için 1968-2005 dönemini incelemiş ve dış borçların iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkisinin olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'nin dış borç fazlası sorunu ile karşı karşıya bulunduğu belirtilen çalışmada bu durumun düzeltilmesi için politika uygulamaları tavsiye edilmektedir. Bu sonuçlara göre dış borçların sürdürülebilir olmasının yanında iktisadi büyümeye olan etkisi de ekonomi yönetimi tarafından dikkate alınmalıdır.

3.1.4 Sermaye Hareketleri

Küreselleşmenin en önemli yansıması finansal piyasalarda ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmenin de katkısıyla, hızla bütünleşen finans piyasaları uluslararası sermaye hareketlerinin kaynak ve kanallarının yanı sıra hacminin de değiştirmiştir. 1980’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkeler tasarruf ve ticaret açıklarını karşılamak için geleneksel yöntem olan dış borç yerine alternatif yöntemlere yönelmişlerdir.

Bu alternatif yöntemler doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımları olarak sınıflandırılmaktadır. Bu iki yatırım türüne dahil edilemeyen kayıt dışı sermaye hareketleri ise net hata ve noksan hesabında izlenmektedir. Toplam sermaye hareketlerinin tamamına yakını bu üç sınıfa girmektedir ve 1998-2015 yılları arasındaki yıllık değişim ve büyüklükleri Grafik 3.8’ de gösterilmektedir. Kalkınma kredileri, uluslararası yardımlar gibi toplam sermaye hareketleri içinde oldukça küçük paya sahip resmi sermaye hareketleri, bu bölümde inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır.

Grafik 3.8: Sermaye Hareketleri, 1998-2015, (Milyon ABD Doları)

Kaynak: IMF verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 8)

Net yatırımların negatif olması oluşan yükümlülüklerin edinilen varlıklardan daha yüksek miktarda gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Buna göre değişken

büyükliklerde olsa da net doğrudan yatırımların devamlı olarak sağlanabildiği söylenebilir. Portföy yatırımları ise daha istikrarsız bir seyir izlemektedir. 1998, 2001, 2008 gibi kriz dönemlerinde net portföy yatırımları pozitiftir. Kısa vadeli sermaye çıkışı olarak tanımlanabilen bu durum 2015 yılında tekrar gerçekleşmiştir.

Doğrudan yatırımların uzun vadeli, portföy yatırımlarının ise daha hareketli ve kısa vadeli olduğu kabul edilmektedir. Grafik 3.8' ye göre, kriz dönemleri dışında sermaye hareketleri ile tasarruf açığı ve ticaret açığının bir kısmı karşılanabilmiştir. Ancak portföy yatırımlarının doğrudan yatırımlara göre daha yüksek miktarda gerçekleşmesi, reel sektör yatırımlarını, dolayısıyla da ekonominin genelini, daha istikrarsız hale getirmektedir.

Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarından sonra en büyük sermaye hareketleri net hata ve noksan hesabında meydana gelmektedir. Net hata ve noksan hesabı 2011 ve 2015 yıllarında incelenen sürecin en yüksek iki değerine ulaşmıştır. Net hata ve noksan büyüklüğünün 10 milyar Dolar seviyesine kadar ulaşması, kayıt dışı döviz hareketlerinin cari açığın finansmanında önemli bir pay sahibi yapmaktadır.

Sermaye hareketleri, dış borçlanma ile birlikte, tasarruf açığı veya dış ticaret açığı bulunan ülkelerde bu açıkları kapatmak için kullanılmaktadır. Bu açıkların oluşmasındaki temel neden ise hedeflenen iktisadi büyüme oranlarına mevcut tasarruf oranları ve üretim yapısı ile ulaşmanın mümkün olmamasıdır.

Bu etkinin yanında doğrudan yabancı yatırımların dışsalıklar ve yayılma etkisi yoluyla iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği öne sürülmektedir. Romer (1993), doğrudan yabancı yatırımların teknoloji transferi ve bilgi birikimi edinilmesini kolaylaştırdığını savunmaktadır. Bu etkilerin, zamanla yayılarak, yalnızca yabancı yatırımın yapıldığı firmalarda değil, ekonominin genelinde verimliliğin artmasını sağlayacağı beklenmektedir. Ancak yapılan ampirik çalışmalar sermaye hareketlerinden iktisadi büyümeye doğru bir nedenselliğin varlığı hakkında farklı sonuçlar vermektedir.

Chowdhury ve Mavrotas (2006), Toda-Yamamoto testini kullanarak, iktisadi büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında, üç farklı özelliğe sahip ülkede,

1969-2000 döneminde, nedensellik ilişkilerini araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; Şili için, iktisadi büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru belirgin bir ilişki bulunmaktadır ancak bu ilişkinin tersi geçerli değildir. Malezya ve Tayland için ise değişkenler arasında iki taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Carkovic ve Levine (2002), 72 ülkede 1960-1995 dönemi için, panel ve genelleştirilmiş bekleme yöntemini kullanarak yaptıkları araştırmada, doğrudan yabancı yatırımların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyümeye herhangi bir etkisinin bulunmadığını sonucuna ulaşmıştır.

Lyrودي, Papanastasiou ve Vamvakidis (2004), tarafından yapılan, 17 geçiş ekonomisinin Bayesian bağlaşım analizi ile incelendiği çalışmada ülkeler yavaş ve hızlı büyüyen olarak iki sınıfa ayrılmış, iki sınıf için de doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Alagöz, Savaş ve Topallı (2008) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye de 1992-2007 dönemi için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi büyüme ilişkileri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Bu çalışmaların yanında yabancı sermaye ile iktisadi büyüme arasında pozitif önde ilişki olduğu sonucuna ulaşılan çok sayıda çalışma da mevcuttur. Çalışmaların farklı sonuçlar vermesinin nedeni hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır.

Borensztein vd. (1998), doğrudan yabancı sermayenin etkisini yatırım yapılan ülkedeki eğitim seviyesine bağlamaktadır. Bu görüşe göre, yalnızca yatırımın yapıldığı ülkede gelişmiş teknolojilere uyum sağlamayı mümkün kılacak kadar beşeri sermaye stoku bulunduğunda, doğrudan yabancı yatırımlar iktisadi büyümeye katkı sağlayacaktır.

Nair-Reichert ve Weinhold (2001) ise gelişmekte olan 24 ülke için 1971-1995 yıllarını kapsayan çalışmasında ülkelere göre farklı sonuçlar elde edilmesini, bu ülkelerin dışa açıklığı ile ilişkilendirmekte ve açık ekonomilerde yabancı yatırımların iktisadi büyümeye etkisinin daha fazla olduğunu belirtmektedir.

Zhang (2001), Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye ve iktisadi büyüme ilişkilerini koentegrasyon ile araştırdığı çalışmasında, beş ülkede doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sonuçlara göre bu etki, serbest ticaret olanakları, beşeri sermaye birikimi ve makroekonomik istikrar ile yakından ilişkilidir. Bu ilişkinin tersi yedi ülke için geçerlidir ve Arjantin için herhangi bir ilişki bulunmamaktadır.

Mencinger (2003), geçiş ekonomileri için 1994-2000 dönemini kapsayan çalışmasında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile sabit sermaye yatırımları arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığını tespit etmiştir. Mencinger, bu sonucu doğrudan yabancı yatırımların mevcut yatırımları devralma ve özelleştirme yoluyla yapılması ile ilişkilendirmektedir.

Bu çalışmaların dışında, uluslararası sermaye hareketleri ile iktisadi büyüme arasında pozitif ve negatif ilişki olduğunu savunan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Verilen örnekler bu konuda genel bir görüş birliğinin olmadığını göstermektedir. İki değişken arasında pozitif ilişki kuran yaklaşımlara göre, dış borçlanma gibi uluslararası sermaye hareketleri iktisadi büyümenin finansmanı için gerekli olarak kabul edilmektedir. Ancak iktisadi büyümenin sağlanması, doğrudan yabancı yatırımlar ile birlikte, iktisadi ve iktisadi olmayan pek çok şarta bağlanmaktadır.

3.1.5 Ar-ge Harcamaları

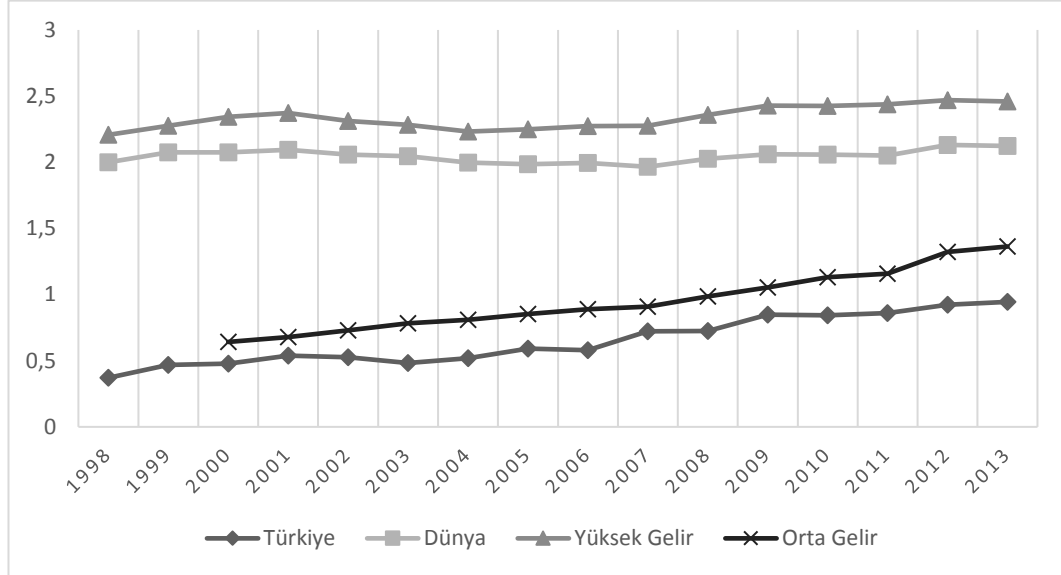
Klasik iktisatçılardan itibaren 1980'li yıllara kadar ar-ge ve teknoloji farklı şekillerde tanımlanmış olsa da iktisadi büyüme üzerinde etkili olarak kabul edilmiştir. Öncelikle dışsal olarak kabul edilen teknolojik gelişme daha sonra, birinci bölümde içsel büyüme modelleri adı altında incelenen; Romer, Lucas, Barro, Grossman ve Helpman, Aghion ve Howitt büyüme modellerinde, içsel bir değişken olarak ele alınmakta ve büyümenin temel belirleyicisi olarak kabul edilmektedir.

Araştırma ve geliştirme, OECD tarafından, bir insanın, kültürün veya toplumun bilgi stokunu artırmak ve bu bilgi stokunu yeni uygulamalar geliştirmede kullanmak amacıyla sistematik olarak yapılan yaratıcı iş olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2002).

Bu tanımlama, ar-ge faaliyetlerinin nitelenmesi ve sınıflandırılması için genel bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrı bir ar-ge sektörü olabileceği gibi her sektörün kendi içinde ar-ge faaliyetleri bulunabilir ve bu faaliyetleri nesnel olarak tanımlamak oldukça zordur. Bu nedenle, ar-ge harcamalarına ilişkin veriler aracılığı ile kesin bilgilere ulaşabilmek mümkün değildir, ancak bu veriler karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılabilir.

Grafik 3.9' da, Dünya Bankasından elde edilen verilere göre, 1998-2013 yılları arasında, Türkiye'de ar-ge harcamalarının gayrisafi milli hasıla oranının ülke grupları ve dünya geneli ile karşılaştırması gösterilmektedir.

Grafik 3.9: Ar-ge Harcamaları / GSYİH, 1998-2013 (%)

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 9)

Grafiğe göre, ar-ge harcamalarının gelire oranında, dünya genelinde, %0,1 seviyesinde bir artış yaşanmıştır. Bu artış büyük oranda orta gelir grubundaki ülkelerde meydana gelen değişimden kaynaklanmaktadır. Yüksek gelir grubundaki ülkelerde ar-ge harcamalarının gelire oranı yatay bir seyir izlemektedir. Türkiye'de bu oran 2000'li yıllardan itibaren orta gelir seviyesindeki ülkelerin ortalamasının altındadır ve aradaki fark günümüze yaklaştıkça artmaktadır.

İçsel büyüme modellerinin ortaya konmasından sonra, bu teorileri sınamak amacıyla, iktisadi büyüme ve ar-ge harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen

çalışmalar, bu harcamaların iktisadi büyüme üzerinde etkisinin mutlak olmadığını göstermektedir.

Lichtenberg (1992), 1964-1989 döneminde 74 ülkede özel sektör ve kamu sektöründe ar-ge harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde etkisini analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre özel sektör ar-ge harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etkisi mevcuttur ancak kamu sektöründeki ar-ge harcamaları için aynı durum söz konusu değildir. Kamu sektörü ar-ge çalışmaları, iktisadi büyüme üzerinde çoğu zaman etkisiz, hatta bazı ülkelerde negatif etkilidir.

Goel ve Ram (1994), 54 ülke için 1960-1985 döneminde, ar-ge harcamaları ve iktisadi büyüme ilişkisini, çoklu regresyon analizi ile test etmiş ve yalnızca yüksek gelirli ülkelerde ar-ge harcamaları ile iktisadi büyüme arasında bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir.

Gittleman ve Wolff (1995) tarafından 1960-1988 dönemini konu alan çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Ar-ge faaliyetleri, gelişmiş ülkeler arasındaki iktisadi büyüme farklarını açıklamaktadır ancak orta gelir ve daha düşük seviyedeki ülkeler arasındaki farkların oluşumundaki etkileri önemsizdir.

Jones (1995 a ve b), Romer' in modelini geliştirerek ar-ge harcamalarında kalıcı bir artışın iktisadi büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İçsel büyüme modelleri ar-ge harcamalarında meydana gelen bir artış sonucu iktisadi büyüme oranları artmaya devam etmelidir. Ancak son 40 yılda ar-ge harcamalarında meydana gelen büyük miktardaki artışlara rağmen iktisadi büyüme oranlarında benzer bir değişim gözlenmemektedir.

Jones tarafından yarı içsel ar-ge tabanlı büyüme modeli olarak adlandırılan modele göre, ekonomide üretim artışı verimlilik artışına ve dışsal olarak belirlenen işgücü miktarına bağlıdır. Ar-ge sektörüne ve sermaye birikimine verilen destekler uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde etkisizdir.

3.1.6 Türkiye’de Temel İktisadi Değişkenler ve İktisadi Büyüme

Birinci bölümde incelenen iktisadi büyüme teorilerinde büyümenin kaynağı olarak belirtilen değişkenlerin farklı olması, teorik çerçevede iktisadi büyümenin kaynakları hakkında bir görüş birliği bulunmadığını göstermektedir. Yapılan ampirik çalışmalara göre ise iktisadi büyüme modellerinde büyümenin kaynağı olarak kabul edilen değişkenler, ne Türkiye ne de diğer ülkeler için mutlak olarak iktisadi büyümenin belirleyicisi sayılamamaktadır. Bu bölümde bu durumun olası nedenleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Keynesyen modelden itibaren kabul edilen, tasarruf artışı sonucu yatırımların artacağı varsayımı, geçerli kabul edilse dahi ek yatırımların, verimliliği yüksek alanlarda kullanılacağı kesin değildir. Ek yatırımların hangi alanlara yapılacağı piyasa mekanizması tarafından belirlendiğinde, üretimde gecikmelerden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkacak ayrıca yatırımlarda temel amaç üretim artışı değil kar maksimizasyonu olacaktır. Merkezi planlama seçeneği ise planlayıcıların kaynakların en etkin şekilde dağılımını sağlayacağı varsayımına dayanmaktadır. Geçmişten bugüne merkezi planlama deneyimlerine göre bu etkinliğin sağlanabildiği söylenemez.

Her ek yatırım mevcut kaynakların bir kısmının bu alana yönlendirilmesini gerektirmektedir. Bir miktar atıl kapasite olması durumunda dahi ek yatırımlar, tüm üretim faktörlerine olan talebi artıracığından bu faktörlerin fiyatlarını ve bu yolla mevcut yatırımların üretim miktarlarını etkileyecektir.

İktisadi faaliyet kolları arasında üretim ilişkileri oldukça karmaşıktır. Genel olarak girdi-çıktı tabloları aracılığı ile izlenen bu ilişkiler zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Bir faaliyet kolunda meydana gelen ek yatırım birçok faaliyet kolunda talep artışı ile sonuçlanacaktır. Ancak bu talep artışlarının miktarının doğru tespit edilmesi girdi-çıktı tablolarının doğruluğu ve güncelliğine bağlıdır.

Neo-klasik büyüme modelleri ile başlayan ve içsel büyüme modelleri ile devam eden ve teknolojik gelişmeyi iktisadi büyümenin merkezine koyan yaklaşım da kendi içerisinde sorunlar barındırmaktadır. Öncelikle ar-ge faaliyetinin tanımlanması oldukça karmaşık bir işlemdir. Ar-ge faaliyetlerini ayrı bir faaliyet kolu olarak kabul

etmek ise her faaliyet kolunda yapılan ar-ge faaliyetlerinin hesaba katılmaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Daha az verimli bir sektörde ar-ge faaliyeti yerine daha verimli bir sektörde mevcut teknoloji ile üretim yapmak iktisadi büyümeye daha fazla katkı sağlayabilecektir. Bu durumda ar-ge faaliyetlerinin miktarı ile üretim miktarı arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkün değildir. Yapılan literatür taramasında da bu yönde bulgular elde edilmiştir.

Neo-Keynesyen modelde yatırım artışı ile ortaya çıkan kapasite artışı ekonominin talep yönünün de dikkate alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ek yatırımların verimli alanlarda kullanılması durumunda üretim artışı sağlanabilir, ancak üretilen malların satılabilmesi, verimlilikten çok iç ve dış talebe uygun mal ve hizmet üretimi ile ilgilidir. Ayrıca iç ve dış talep zaman içinde değişkenlik göstermektedir. İç talebe uygun olmayan üretim dış ticarete kullanılabilir ancak zamanla değişen dış ticaret hadleri, piyasanın veya merkezi planlamanın beklentilerinden farklı yönde değişebilir.

Nüfus artışı genel olarak iç talebin artması ile ilişkilendirilmektedir. Temel yaşam ürünleri için geçerli olabilecek bu önerme, ülkelerin gelişme seviyesi ile birlikte ürün ve hizmet seçenekleri arttıkça, daha az geçerli olacaktır. Temel yaşam ürünleri dışındaki mal ve hizmetlere olan talep öncelikle gelir seviyesi tarafından belirlenmektedir. Gelir seviyesi yükseldikçe nüfusun sabit kalması hatta azalması durumunda dahi toplam talepte bir artış meydana gelebilir. Gelirin dağılımı da mal ve hizmetlere olan talebin miktarı ve yapısında önemli değişimlere neden olabilmektedir.

Yukarıda sayılan ve bunlara eklenebilecek çok sayıda nedenden dolayı, iktisadi büyümenin kaynakları olarak kabul edilen değişkenlerin etkileri, ülkeden ülkeye, hatta aynı ülkede dönemler arasında farklılık göstermektedir. Her ülkenin kendine özgü ve değişen şartları, iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için farklı gereklilikler ortaya koymaktadır.

Ülkelerin farklılıklarının en önemlisi faktör donanımlarında görülmektedir. Özellikle doğal kaynaklara ve beşeri sermayeye bağlı faaliyet kollarında üretim artışının etkisi, bu üretim faktörlerinin miktarına göre değişecektir. Beşeri sermayenin artırılması ise ancak uzun vadede mümkündür. Tarım ve turizm gibi faaliyetlerde

Üretim kapasitesi de doğal kaynaklar gibi dışsal etkenler tarafından belirlenmekte ve ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

Bir faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı, diğer faaliyet kollarından bir miktar üretim faktörünün transferini gerektirir. Bu miktar, faktör bazında tespit edilemese de diğer faaliyet kollarındaki üretim miktarında değişimlere neden olacaktır.

Üretim artışının karşılığında gerekli olan talep artışı i ve dış ticaret olanaklarına bağlıdır. İç ticaret imkanları büyük lde ülke tarafından iyileştirilebilir. Ancak serbest dış ticaret politikasının uygulanması durumunda dahi taşıma maliyetleri, coğrafı konum, ulaşım olanakları gibi özelliklerine göre, ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir.

Bu etkilere birçok ilave yapmak mümkündür. Sonuç olarak literatür taramasından verilen örneklerde görüldüğü zere, makroekonomik değişkenlerde meydana gelen bir değişimin faaliyet kollarına ve genel iktisadi büyümeye etkisini, her ülke için geçerli bir neden sonuç ilişkisine bağlayabilmek mümkün değildir.

3.2. 1998 Sonrası İktisadi Faaliyet Kollarında Meydana Gelen retim ve İktisadi Büyüme

Bu bölümde iktisadi faaliyet kollarının tanımlanmasına, üretim miktarlarında ve toplam üretimdeki paylarında meydana gelen değişimin incelenmesine ayrılmıştır. İktisadi faaliyet kollarının tanımlanması sınıflandırılması, OECD tarafından yapılan ve TÜİK tarafından da kullanılan Nace Rev. 2. sistemine göre yapılmıştır. Üretim miktarları meydana gelen değişim üçer aylık dönem değerler, toplam üretimdeki paylar ise yıllık ortalama değer olarak elde edilmiştir.

Tanımlama ve üretim miktarı ile paylarında meydana gelen değişimden sonra, iktisadi faaliyet kollarının iktisadi büyüme ile olan ilişkileri hakkında yapılmış olan çalışmalara yer verilmektedir.

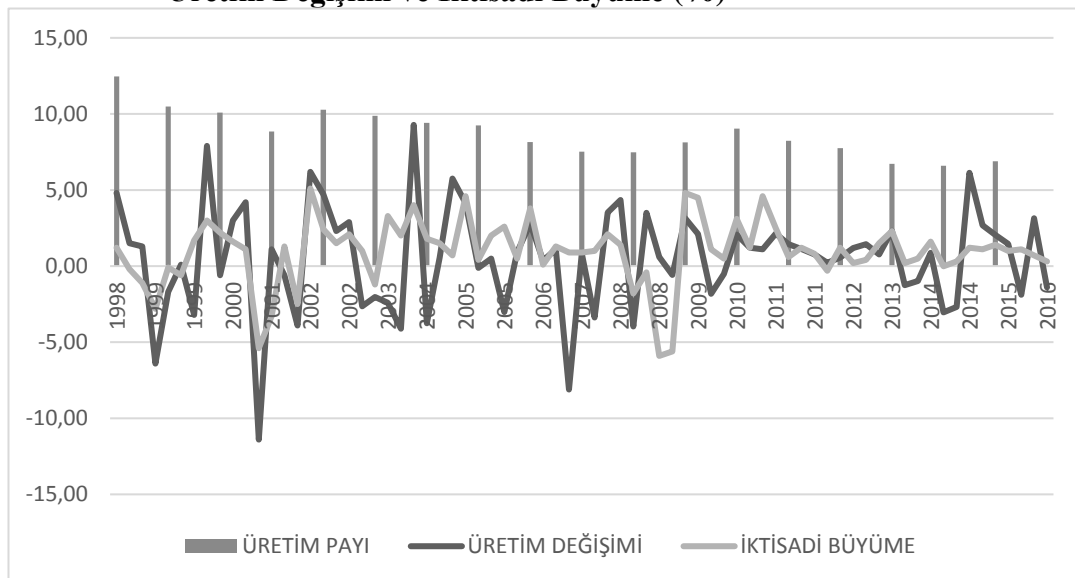
3.2.1 Tarım Ormancılık ve Balıkçılık (A)

Bu sınıf; tek yıllık ve çok yıllık bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi, gıda temini ve taşımacılık gibi amaçlar için hayvanların büyütülmesi ve beslenmesi, ağaç kesimi ve tomruk üretimi, bitkisel ve hayvansal gıda ürünlerinin elde edilmesi içi yapılan destekleyici gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri de bu faaliyet koluna dahildir. Elde edilen hayvansal ve bitkisel ürünlerin işlenmesi imalat faaliyeti olarak tanımlanmakta ve bu kapsamın dışında değerlendirilmektedir.

Bir faaliyetin bu kolda yer almasındaki temel şart faaliyetin amacıdır. Sportif faaliyet, yarışma, hobi, deri ve kürk elde etmek gibi amaçlarla yapılan balıkçılık, avcılık ve yetiştiricilik faaliyetleri, bu faaliyet kolunun kapsamı dışında kalmaktadır.

Tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolu ile gayrisafi yurtiçi hasılda meydana gelen artış grafik 3.10' da gösterilmektedir. İklim koşulları, doğal afetler gibi dışsal etkenlere hassas olan bu faaliyet kolu üretim artışının en düzensiz olduğu faaliyet koludur. Bu faaliyet kolunun toplam üretim içindeki payı 1998 yılında %12,4 seviyesinde iken düzensiz olarak da olsa azalarak 2015 yılında %7'nin altına gerilemiştir.

Grafik 3.10: Tarım Ormancılık ve Balıkçılık Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Tarım sektöründe meydana gelen üretim artışının iktisadi büyümeye etkisi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Nurkse (1953, s:52-53), sanayi devriminin, öncesinde gerçekleşen tarım devrimi olmadan gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını savunmaktadır. Rostow (1960) da tarımsal üretim artışının, artan nüfusu ve sanayi bölgelerinin gıda ihtiyacını karşılamanın yanında sermaye gelişimini sağlamak için oluşan dış ticaret açığını kapatma işlevinden dolayı “kalkışa geçiş” aşaması için zorunlu olduğunu savunmaktadır. Nurkse ve Rostow’un görüşleri, tarımda meydana gelen verimlilik artışı nedeniyle daha az işgücü ile daha fazla üretim yapma olanağının, diğer sektörlerde işgücü hareketi sağlayacağı varsayımına dayanmaktadır. Aynı zamanda verimlilik artışı ile geliri ve kar oranı artan tarım sektörü, diğer sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep oluşmasını sağlayacaktır.

Bu görüşlerin aksine, Mokyr (1976) ve Field (1978) gibi, tarım sektörü daha az verimli olan bazı ülkelerin diğerlerinden daha erken sanayileşmesinden yola çıkan ve bu sektör ile iktisadi büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre sanayi sektörü işgücü için tarım sektörü ile rekabet etmek durumundadır ve tarımda düşük verimlilik sanayi sektörü için ucuz emek anlamına gelmektedir.

Matsuyama (1992), çalışmasında tarım sektöründe meydana gelen verimlilik artışının iktisadi büyümeye etkisinin ekonominin dışa açıklığına göre değiştiğini savunmaktadır. Kapalı bir ekonomide tarımsal üretimde meydana gelen dışsal bir artış imalat sektörüne doğru işgücü hareketine neden olmaktadır. İmalat sektöründe ortaya çıkan işgücü artışı ücretlerin azalmasını ve üretimin artmasını sağlamaktadır. Modele göre açık bir ekonomide tarımsal verimlilik artışı iktisadi büyümeyi negatif yönde etkilemektedir. Tarım ürünlerinin fiyatları dünya pazarlarında dışsal olarak belirlendiğinden, tarımsal üretim artışı, fiyatları düşmesi ile değil imalat sektöründen tarım sektörüne kaynak aktarımı ile sonuçlanacaktır. Zamanla ekonominin sanayileşme oranının azalması ile uzun vadede daha düşük gelir seviyesine ulaşılacaktır. Tarım yapılabılır arazisi yeterli olmayan küçük ülkeler ise mutlak olmasa da mukayeseli olarak imalat sektöründe bulunan üstünlüklerini kullanarak dış ticaret yoluyla sanayileşmelerini tamamlayabilirler.

Gollin (2010), çalışmasında uluslararası pazarlara kısıtlı erişimi olan büyük nüfuslu ülkelerde tarımsal üretimin artmasının iktisadi büyüme için zorunlu olduğunu savunmaktadır. Diğer ülkeler için tarımsal üretim artışının önemi, sektörlerin karşılıklı üretim imkanları ve ithalat maliyetlerine göre değişmektedir.

Türkiye için tarımsal üretim artışı ve iktisadi büyümenin uzun dönemli ilişkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Grafiğe göre, Türkiye’de tarım sektöründe meydana gelen üretim artışının iktisadi büyüme ile genel olarak aynı yönde hareket etmekte ancak üretim artışı ortalaması, iktisadi büyüme ortalamasından daha düşük seviyededir ve daha istikrarsız bir görünüm sergilemektedir. Tarım sektöründe yaşanan üretim artışı iktisadi büyümeden; 1999, 2001 ve 2007 yıllarında negatif, 2000, 2004 ve 2014 yıllarında ise pozitif olarak ayrılmaktadır.

3.2.2 Madencilik ve Taş Ocakçılığı (B)

Bu faaliyet kolu yer altı ve yer üstü madenciliği yoluyla katı, sıvı veya gaz olarak tabiatta doğal halde bulunan maddelerin çıkarılması ile ezme, öğütme, kurutma, sınıflandırma, sıvılaştırma gibi hammaddelerin pazarlamasını amaçlayan destekleyici faaliyetleri içermektedir.

Numune almak, sondaj yapmak, jeolojik gözlemde bulunmak gibi araştırma faaliyetleri de başarılı veya başarısız olmasından bağımsız olarak bu faaliyet kolu içinde değerlendirilmektedir. Elde edilen madenlerin işlenmesi, zenginleştirilmesi ve bir dönüştürme yapılmaksızın da olsa inşaat amaçlı kullanımı bu faaliyet kolu kapsamı dışındadır.

Yeraltı zenginliklerin çıkarılmasının iktisadi büyüme ve refah üzerinde pozitif etki etmesi beklenebilir. Ancak bu beklentinin aksine, günümüzde zengin yeraltı kaynaklara sahip ülkelerin uzun dönemde iktisadi büyüme performansları ve yaşam koşulları yeraltı zenginliği olmayan ülkelere göre daha düşüktür. Yeraltı zenginliklerinin ülkenin üretimi ve refahı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu durum “kaynak talihsizliği” olarak adlandırılmaktadır (Lederman ve Maloney, 2007).

Rybczynski (1955), üretim faktörlerinden birinin arzında veya donanımında meydana gelen bir değişimin, bu faktörü yoğun olarak kullanan sektörlerde üretimi aydı yönde değiştirirken, diğer sektörlerdeki üretimin ters yönde değiştireceğini öne sürmektedir. Bu durumun ilk örneği; 1960'li yıllarda, Hollanda'da keşfedilen doğal gaz yataklarının bulunmasının ardından, imalat sanayii başta olmak üzere, diğer sektörlerde üretim azalışı şeklinde yaşanmış ve bu nedenle "Dutch disease" (Hollanda hastalığı) olarak tanımlanmıştır (Corden, 1986). Bu durum daha sonra Sachs ve Warner (1995), tarafından içsel büyüme modeli çerçevesinde açıklanmıştır.

Greenspan (2007, s: 257-259), yeraltı kaynaklarının bulunmasından önce gelişimini tamamlayan ekonomilerde uzun dönemli olumsuz etkiler olmayacağını, ancak gelişmekte olan ülkelerde yeraltı zenginliklerinin, kısa dönemde olmasa da uzun dönemde, ekonominin genel performansını olumsuz yönde etkileyeceğini savunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde diğer sektörler bu kısa süreli rekabet dezavantajına dayanabilecek durumdadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kontrolsüz olarak ekonomiye kazandırılan yeraltı zenginlikleri diğer sektörlerin gelişmemesine ve üretimlerinin azalmasına neden olmaktadır.

Akça vd. (2015) ve doğal kaynak zenginliği ve iktisadi büyüme ilişkisinin kurumsal yapıların etkinliğine göre değişmekte olduğunu ifade etmektedir. Bu görüş Acemoğlu ve Robinson (2012), tarafından, kurumsal yapının ekonomik performansın temel belirleyicilerinden olduğu tezi ile örtüşmektedir.

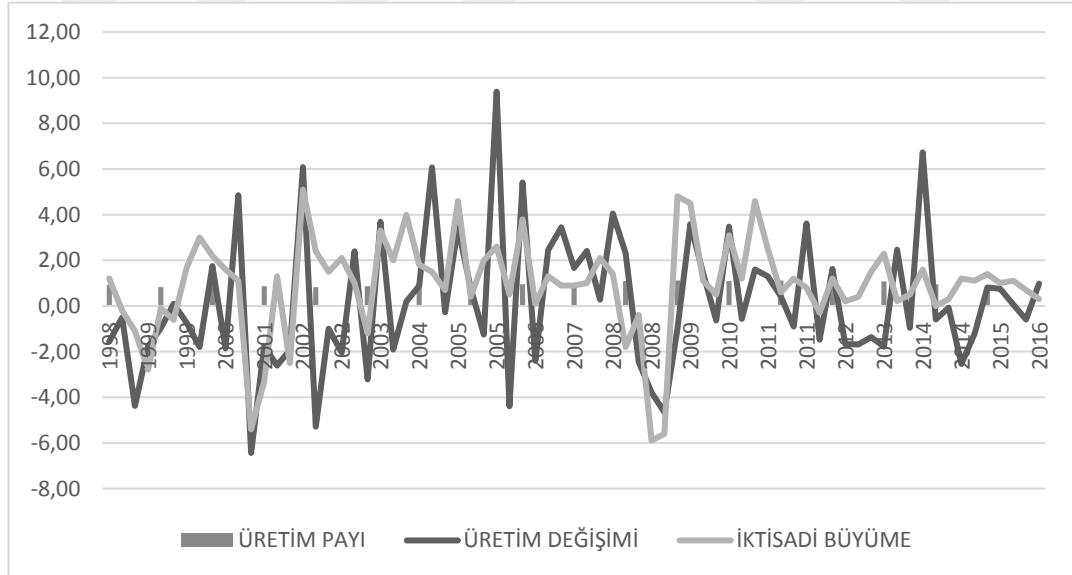
Türkiye'de bu faaliyet kolunun iktisadi büyüme ile olan uzun dönemli neden-sonuç ilişkisini inceleyen bir araştırma bulunmamaktadır. Farklı ülkeler için yapılan araştırmalar ise genelde Greenspan (2007) tarafından öne sürülen görüşler ile uyumlu sonuçlar sunmaktadır. Mahonye ve Mandishara (2015) tarafından yapılan araştırmada Zimbabwe ekonomisi için 1970-2008 yılları arasını inceleyen araştırmaya göre mineral kaynaklar iktisadi büyümeye negatif yönde etki etmektedir. Bal (2011), geçiş ekonomileri için, Akça vd. (2015), Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Hazar bölgesi için ve Onyeukwu (2006) Nijerya için yaptıkları araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşmıştır.

Yeraltı zenginliklerinin iktisadi büyümenin istikrarına olumlu bir etkisi olduğunu söylemek oldukça zordur. Çıkarma maliyetleri kısa vadede sabit ancak satış

fiyatı dünya piyasalarında belirlenen bir mala dayalı ekonomik yapıların bu malın fiyatında meydana gelen değişimlerden etkilenmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu görüşlerden hareketle, madencilik sektöründe meydana gelen bir üretim artışının iktisadi büyüme oranına etkisi farklılık gösterse de iktisadi büyümenin istikrarına etkisinin olumsuz olacağı söylenebilir.

Grafik 3.11’ de madencilik ve taş ocakçılığı faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı, bu faaliyet kolunun toplam üretimdeki payı ve iktisadi büyümenin seyri gösterilmektedir. Türkiye’ de bu faaliyet kolunun toplam üretim içindeki payı son yıllarda artsa da genel olarak %1 seviyesindedir. Türkiye’de gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaması nedeniyle Hollanda hastalığı gibi bir risk barındırmamaktadır. Dönemsel olarak bakıldığında, madencilik kolunda meydana gelen üretim artışı iktisadi büyümeye göre daha az istikrarlı ancak genel olarak aynı yönde seyretmektedir.

Grafik 3.11: Madencilik ve Taş Ocakçılığı Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

3.2.3 İmalat Sanayii (C)

Bu sınıf, maddelerin, malzemelerin veya bileşenlerin fiziksel ve/veya kimyasal işlemler sonucunda yapısının değiştirilerek yeni ürünlere dönüşümünü kapsamaktadır.

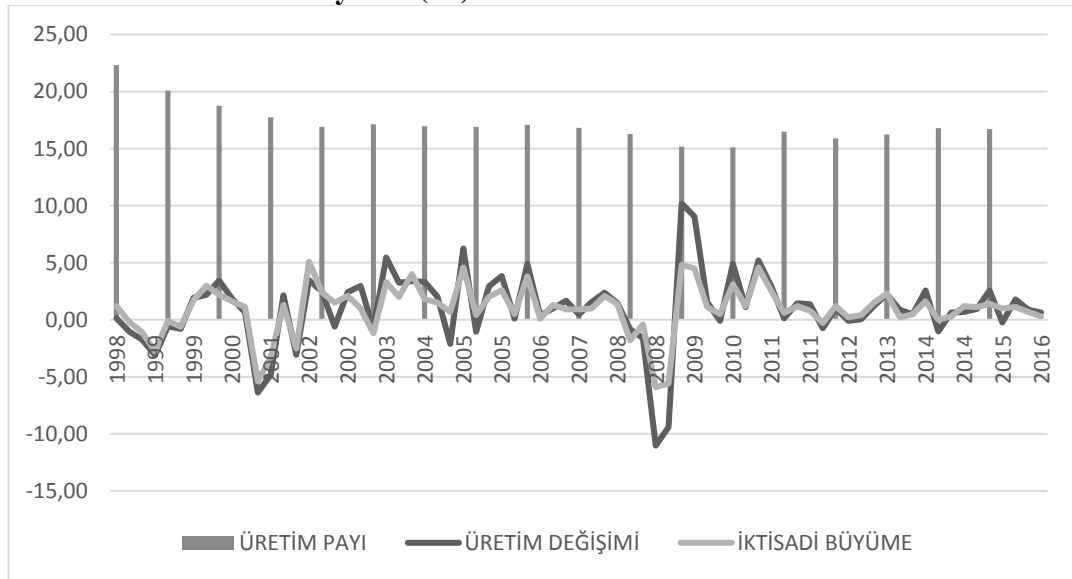
İmalat sanayii; gıda, içecek, tütün, giyecek, kimyasal maddeler, metal, elektrikli ve elektriksiz makineler, taşıtlar, mobilya gibi çok çeşitli alt sınıflandırmalara sahiptir.

İmalat faaliyetinin çıktısı olan yeni ürünler, nihai mal olabildiği gibi, ara mal olarak adlandırılan, başka bir üretim sürecinde kullanılacak ürünler de olabilir. İmalat için kullanılan makinelerin kurulumu, onarımı da bu faaliyet kolu kapsamındadır. Ayrıca, atık malzemelerin yeniden değerlendirilmesi, ara malı veya hammadde üretimi ile sonuçlandığında imalat faaliyeti olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de imalat sanayiinde meydana gelen üretim artışı ve iktisadi büyümenin gösterildiği Grafik 3.12’ ye göre bu iki değişkenin aynı yönde hareket ettiği söylenebilir. 2001 ve 2008 krizleri ve sonrasındaki toparlanma yıllarının dışında, bu faaliyet kolundaki üretimde meydana gelen değişim ile iktisadi büyüme benzer bir seyir izlemektedir.

Toplam üretim içindeki payı %22 seviyesinden %16 seviyesine kadar azalmasına rağmen, imalat sanayii, 1998-2015 arasında sürekli olarak en fazla üretim payına sahip iktisadi faaliyet kolu olmuştur.

Grafik 3.12: İmalat Sanayii Faaliyet Kolu Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi tarihsel süreçte sanayi sektörü iktisadi büyümenin en önemli bileşeni olarak kabul edilmektedir. Yakın zaman kadar olan çalışmalar imalat sanayiini ayrı olarak incelememekte genel olarak sanayi sektörünü ele almaktadır. Hirschman (1958), diğer sektörlerle olan bağlantılarından dolayı, Rosenstein-Rodan (1965), ise ölçek ekonomileri nedeniyle sanayi sektörünün iktisadi büyümenin itici gücü olduğunu savunmaktadır. Ancak yakın tarihte imalat sanayinin gelişmiş ülkelerin ekonomisindeki payının azalması ve başta finans olmak üzere diğer hizmet sektörü kollarının paylarının artması, imalat sanayiinin iktisadi büyüme için önemini tekrar tartışmaya açmıştır.

Szirmai ve Verspagen (2010), 1950-2005 yılları arasında, farklı dönem ve ülke gruplarında, toplam üretimin sektörlere dağılımı ve iktisadi büyüme hızı ilişkilerini inceleyen çalışmalarında, imalat sanayiinin iktisadi büyümenin itici gücü olduğu hipotezini genel olarak geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sonuçlara göre, etkiler, Latin Amerika ve Asya ülkelerinde daha belirgindir. İmalat sanayii, gelişmiş ülkelerde halen önemlidir ancak, Amerika Birleşik Devletleri gelir seviyesine yakınlaştıkça, daha az önemli hale gelmektedir. Aynı yazarlar tarafından 2011 yılında yapılan çalışmada ise gelişmekte olan ülkeler genelinde, yalnızca 1970-1990 döneminde, sanayi sektöründen iktisadi büyümeye doğrudan bir etki tespit edilmiştir.

Arısoy (2008), Türkiye’de 1963-2005 yılları arasında sanayi sektörünün iktisadi büyüme ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, sanayi sektöründen iktisadi büyümeye değil, ancak iktisadi büyümeden sanayi sektörüne doğru tek yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Bununla birlikte çalışmada, sanayi sektöründe ortaya çıkan istihdam artışından iktisadi büyümeye doğru pozitif bir nedensellik tespit edilmiştir.

Terzi ve Oltulular (2004)’ in, Türkiye’ de sanayileşme ve iktisadi büyüme ilişkisini inceledikleri çalışmanın sonuçlarına göre ise iktisadi büyüme ve sanayileşme arasında çift yönlü pozitif ilişki bulunmaktadır.

Çetin (2009), Türkiye ve AB ülkelerinde, 1981-2007 dönemi için, sanayi sektörünün iktisadi büyümenin motoru olduğunu ileri süren Kaldor yasasının geçerliliğini araştırmıştır. Sonuçlara göre, 15 ülkenin Türkiye dahil 10 tanesinde

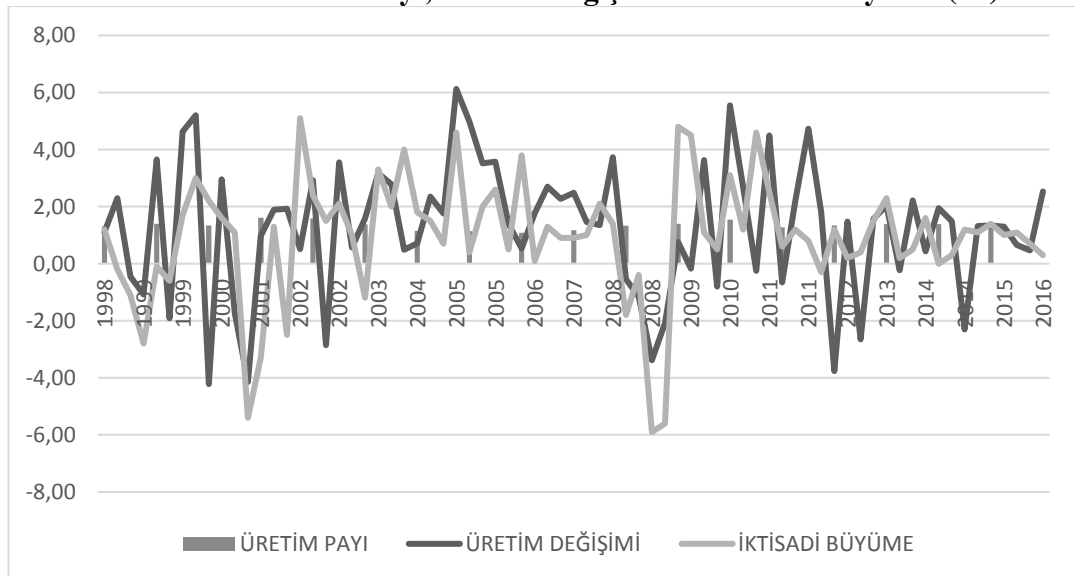
Kaldor yasasını destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda da Arısoy'un çalışması gibi imalat sanayii değil genel olarak sanayi sektörü araştırma konusu yapılmıştır.

İmalat sanayii ve iktisadi büyüme ilişkisini araştıran ampirik çalışmalar, genel olarak, Kaldor tarafından ifade edilen olguların geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkinin belirginliği ülkelerin gelir seviyelerine göre değişmekte ve genel olarak 1960'lı yıllara göre daha düşük seviyededir.

3.2.4 Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı (D)

Elektrik enerjisinin üretimi iletimi dağıtımı ve ticareti ile doğal veya sentetik gaz imalatı, dağıtımı ve ticareti faaliyetlerini kapsamaktadır. Bununla birlikte ısınma, güç ve diğer amaçlar için sıcak suların toplanması ve dağıtımı, soğutulmuş havanın üretimi ve dağıtımı ve her türlü buz üretimi bu faaliyet kolu içinde değerlendirilmektedir. Uzun mesafeli boru hatların inşaatı ve yüksek gerilim hatlarının kurulması gibi faaliyetler bu kolun kapsamı dışında tutulmaktadır.

Grafik 3.13: Elektrik Gaz Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtımı Faaliyet Kolu Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı ve iktisadi büyümenin seyri Grafik 3.13' de gösterilmektedir. Grafiğe göre bu faaliyet kolunda üretim oldukça

istikrarsız bir yapıya sahiptir. Ayrıca bazı dönemlerde bu faaliyet kolundaki üretimde iktisadi büyüme ile ters yönde üretim artışı ve azalışları bulunmaktadır. Ancak toplam üretim içindeki pay ortalama %1,5 seviyelerinde olduğundan iktisadi büyümenin seviyesi ve istikrarı üzerindeki etkiler sınırlı olması beklenebilir.

Yapılan literatür taramasında, Dünyada ve Türkiye’de enerji üretimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak, faaliyet kolunun en önemli çıktılarında biri olan elektrik tüketimi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye ait çok sayıda araştırma bulunmaktadır.

Kraft ve Kraft (1978), ABD’de 1947-1974 yılları için yaptığı araştırmasında, iktisadi büyümeden enerji tüketimine tek yönlü bir pozitif nedensellik tespit etmiştir. Cheng ve Lai (1997), tarafından Tayvan için, 1953-1993 yılları için benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Hossain (2011), 1971-2007 yılları arasında aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 9 ülke için yaptığı çalışmada karbondioksit emisyonu, enerji tüketimi, iktisadi büyüme, ticari açıklık ve şehirleşme oranı arasındaki ilişkileri incelemiştir. Sonuçlara göre, kısa dönemde iktisadi büyüme ve ticari dışa açıklıktan karbondioksit emisyonu ve enerji tüketimine doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Bu ilişki uzun dönemde geçerli değildir.

Aslan (2013), 22 OECD ülkesinde enerji tüketimi ve iktisadi büyüme ilişkisini araştırdığı çalışmada, genel olarak iktisadi büyümeden enerji tüketimine doğru güçlü bir ilişkinin olduğu ve enerji tüketiminden iktisadi büyümeye doğru en güçlü ilişkinin Portekiz ve İzlanda için geçerli olduğu sonucuna varmıştır.

Terzi (1998), Türkiye için elektrik tüketimi ve iktisadi büyüme arasında iki yönlü pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Polat, Uslu ve San (2011), tarafından 1950-2006 dönemi üzerinde yapılan araştırmanın sonuçlarına göre ise, istihdam ve elektrik tüketiminden gayrisafi milli hasılaya yönelik bir nedensellik yalnızca uzun dönemde bulunmaktadır.

Yapılan literatür taramasından enerji tüketiminden iktisadi büyümeye doğru ilişki hakkında görüş birliği olmadığı anlaşılmaktadır. İktisadi büyümeden enerji

tüketimine doğru pozitif yönlü bir ilişki ise genel olarak kabul edilmektedir. Ancak bu araştırmaların tamamı tüketim miktarları üzerinden yapılmış araştırmalardır. Enerjinin ülkelerarası ticareti yapılmaktadır ve ülkelerin üretim ile tüketim miktarları farklılık göstermektedir. Bu nedenle daha güvenilir sonuçlar için enerji üretimi ile iktisadi büyümeyi inceleyen çalışmalara gerek duyulmaktadır. Ayrıca elektrik veya genel olarak enerji üretimi bu faaliyet kolundaki üretiminin tamamını kapsamamaktadır.

Mevcut araştırmalardan yola çıkarak, bu faaliyet kolundaki üretim ve iktisadi büyüme ilişkisi hakkında çıkarım yapabilmek için, tüketilen elektrik miktarının ülke içi üretimden karşılanan oranının ve faaliyet kolunda üretilen diğer çıktılarının üretim miktarlarının tespiti gerekmektedir.

3.2.5 Su Temini Kanalizasyon Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri (E)

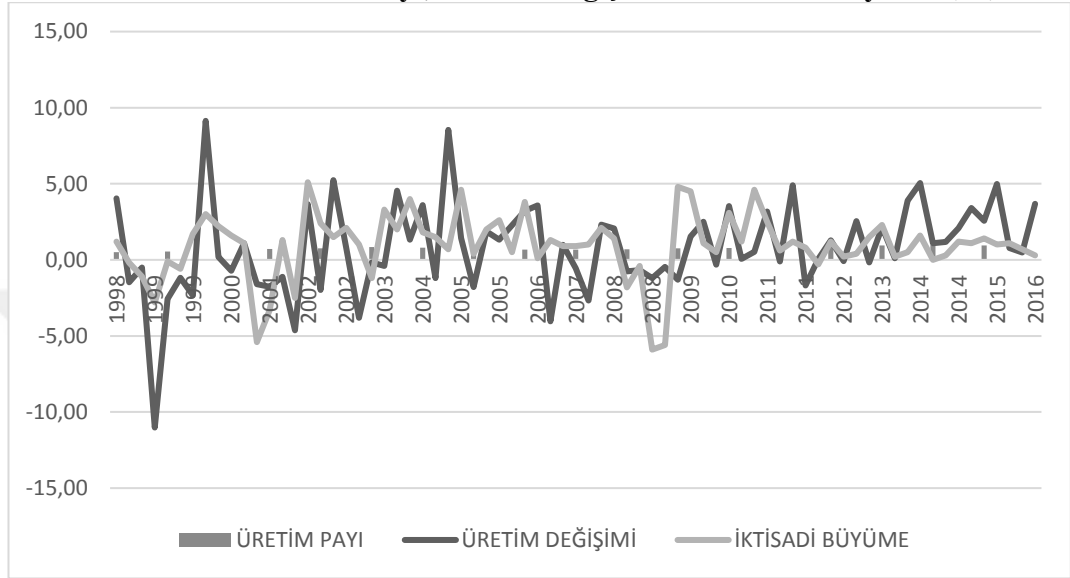
Su temini suyun çeşitli kaynaklardan toplanmasından başlayarak arıtma, arındırma ve dağıtımına kadar olan sürecin tamamıdır. Bu faaliyet kolu, sadece hane halkı tüketimi değil aynı zamanda sanayi ve tarımda kullanılan suyun teminini de içermektedir.

Atık suların toplandığı, arıtıldığı ve bertaraf edildiği sistemlerin işletimi, bakım ve onarımı bu faaliyet kolu kapsamındadır. Tehlikeli ve tehlikesiz olarak tanımlanan katı atıkların toplanması ve bertaraf edilmesi için yapılan işlemler de bu gruba dahildir. Materyallerin geri kazanıma uygun hale getirilmesi için yapılan; parçalara ayırma, ezme, ufaltılma, ayrıştırma gibi işlemler bu sınıflamada yer alır. Kirletilmiş toprak, yeraltı suları, sanayi alanı, deniz yüzeyi gibi alanların temizlenmesi ile nükleer ve kimyasal kirliliğin kontrolü de bu faaliyet kolu içinde kabul edilmektedir.

Grafik 3.14' te bu faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı ile iktisadi büyümenin seyri gösterilmektedir. Grafiğe göre birçok dönemde iktisadi büyüme ile ters yönde üretim artışı ve azalışı gerçekleşmiştir. 2013 yılından itibaren ise sürekli olarak iktisadi büyümenin üzerinde bir üretim artışı olduğu görülmektedir. Buna rağmen toplam üretim içindeki payı itibari ile bu faaliyet kolu ile iktisadi büyüme

arasında güçlü bir ilişki olduğunu öne sürmek zordur. Toplam üretim içindeki pay son yıllarda artsa da %1 seviyesinin altında seyretmektedir.

Grafik 3.14: Su Temini Kanalizasyon Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyet Kolu Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Bu faaliyet kolundaki üretim daha çok diğer faaliyet kollarındaki üretimi desteklemek, çevre ve toplum sağlığını iyileştirmek gibi amaçlarla yapılmaktadır. Bu sebeple, fiziksel ve beşeri sermayenin gelişmesini sağlayacak bu faaliyetlerden iktisadi büyümeye doğru, dönemsel olmasa da, gecikmeli bir etki olması beklenebilir. Ancak yapılan literatür taramasında da bu konuda bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3.2.6 İnşaat (F)

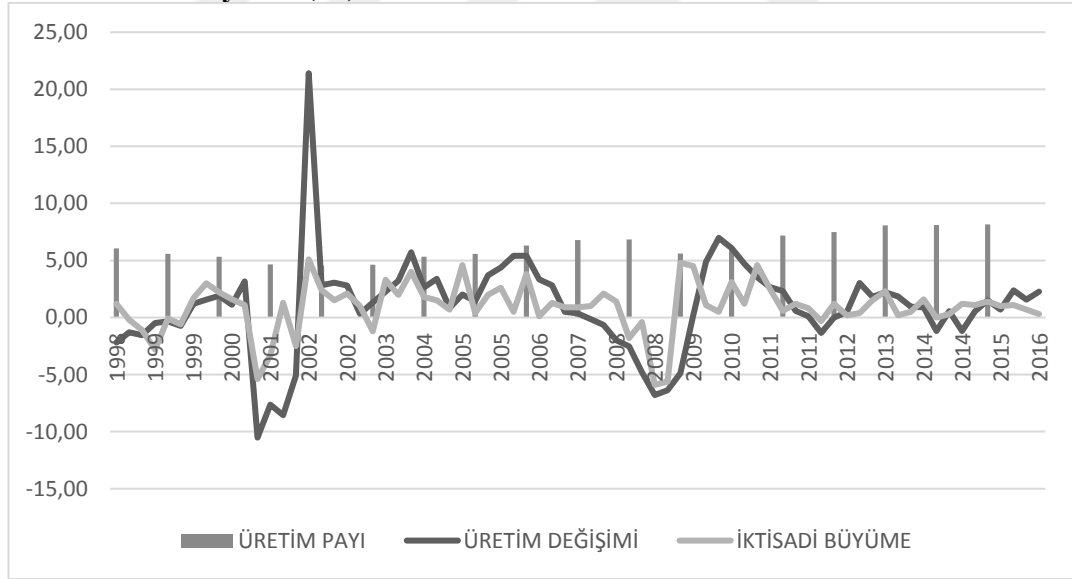
Bina ve bina dışı inşaat projelerinin geliştirilmesi, bu projelerin gerçekleştirilmesi, kara ve demir yolları ile bunlar için gerekli köprü ve tünellerin yapımı, trafik işaret ve levhalarının kurulumu, yol kaplaması gibi işlemler bu faaliyet kolu kapsamındadır.

Uzun mesafeli ve şehirlerarası boru hatları, ana su boruları ve sulama kanallarının yapımı, atık toplama ve bertaraf etme için tesislerin kurulması ile uzun mesafeli haberleşme ve elektrik iletim hatları ve elektrik santrallerinin kurulması da inşaat faaliyeti olarak sınıflandırılmaktadır.

Liman, kıyı düzenleme, baraj, kimyasal tesisler, rafineriler, spor tesisleri gibi yapıların işletilmesi, ilgili faaliyet koluna dahil edilmekte ancak proje aşamasından işletmeye hazır hale getirilmesine kadar olan süreç inşaat faaliyeti olarak kabul edilmektedir.

Grafik 3.15’ te inşaat faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı ile iktisadi büyümenin seyri gösterilmektedir. 2002 yılı sonrasında bu iki değişkenin genel olarak aynı yönde seyrettikleri görülmektedir. Ancak inşaat faaliyet kolundaki üretimin standart sapması, 4,13 ile GSYH’nin standart sapması olan 2,11 seviyesinden oldukça yüksektir (Bkz. Ek Tablo 10). Bu faaliyet kolundaki üretim tüm faaliyet kolları içinde standart sapması en yüksek faaliyet koludur. Toplam üretimdeki pay ise 2002 yılından itibaren 2009 yılı haricinde sürekli artarak 2015 yılında %8’i aşmıştır.

Grafik 3.15: İnşaat Faaliyet Kolu Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

İnşaat faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki için farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler genel olarak ülkenin gelişmiş seviyesinde ve etkilerin uzun veya kısa vadeli olmasında farklılaşmaktadır. Ayrıca inşaat faaliyetinin konut, işyeri gibi özel kullanım amaçlı olması veya ulaşım, enerji gibi temel altyapı faaliyeti olması durumunda farklı ilişkilerin varlığı savunulmaktadır.

Khan (2008), Pakistan ekonomisinde, 1950-2005 yılları arasında inşaat sektörü ve GSYİH ilişkisini incelemiş ve aralarında iki taraflı güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Chang ve Nieh (2004), dört değişkenli VAR modeli yardımıyla, Tayvan için 1979-1999 dönemini incelemiş ve reel yatırım, reel GSYİH, reel inşaat yatırımları ve reel kamu harcamaları arasında eş bütünlemenin olduğunu tespit etmiştir. Vektör hata düzeltme modeline (ECM) dayalı Granger nedensellik testi ise açıkça inşaat faaliyetlerinden iktisadi büyümeye tek yönlü bir nedenselliğe işaret etmektedir.

Tiwari, (2011) Hindistan için İktisadi büyüme ve inşaat sektörü ilişkisini incelemiş ve kısa ve uzun dönemli olarak iki ayrı etkinin varlığı sonucuna ulaşmıştır. Statik nedensellik testi sonuçlarına göre, iki yönlü bir ilişki ortaya çıkarken, dinamik nedensellik testi sonuçlarına göre ilk on yıl pozitif bir ilişki, uzun vadede ise negatif bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

Tse ve Ganesan (1997), Hong Kong için Granger nedensellik testini kullanarak GSYİH' den inşaat sektörüne doğru bir nedenselliğin olduğu ancak bu ilişkinin tersinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Lopes (1998) Sahra Altı Afrika ülkeleri için yaptığı çalışmasında Tse ve Ganesan tarafından ulaşılanlara benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Lopes, daha sonra Ruddock ve Riberio ile 2002 yılında aynı ülkeler için yaptığı uzun dönemli analizde; inşaat sektörü katma değerinin gayrisafi yurtiçi hasılanın %4 ile %5 seviyesinin altında olduğu ülkelerde, bu sektörde meydana gelen bir üretim azalışının kişi başı gayrisafi hasılayı azalttığı, ancak bu durumun tersinin geçerli olmadığını tespit etmiştir (Lopes vd, 2002).

Kaya, Yalçınkaya ve Hüseyini (2013), Türkiye'nin 1987-2010 dönemi verilerini kullanarak kamu ve özel sektör inşaat yatırımları ile iktisadi büyüme arasında sistematik bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. Granger nedensellik testinin kullanıldığı bu çalışmanın sonucunda; hem kamu kesimi inşaat yatırımlarından GSYİH' ye doğru hem de GSYİH ile kamu kesimi inşaat yatırımlarından özel sektör inşaat yatırımlarına doğru işleyen tek yönlü bir nedensellik belirlenmiştir. Bu durumdan

inşaat yatırımları ve iktisadi büyüme arasında iki yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucu çıkarılabilir.

Şenesen ve Şenesen (2015) Türkiye ekonomisi için 1999-2013 yıllarını kapsayan analizinde inşaat faaliyet kolunun iktisadi büyüme üzerinde etkisini incelemiş ve üretim ve istihdam yapısı içindeki konumunu tartışmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre bir yatırım faaliyeti olarak beklentilere duyarlı olan bu sektörün iktisadi büyümeye katkısı hem çok değişkenlik göstermekte hem de diğer sektörlerin önüne geçmemektedir.

Ulaştırma yatırımları belirli bir sınıra kadar, ülke ekonomisinin ticaret kapasitesini artırma, daha güvenli ve daha ucuz ulaşım imkanı gibi etkilerinden dolayı iktisadi büyüme için gerekli olarak kabul edilebilir. Ancak etkin sınırın aşılması durumunda ise bu sefer atıl kapasite ve kaynakların verimsiz dağılımı sorunu ile karşılaşılması kaçınılmazdır. Diğer taraftan gelir seviyesi artışı ile birlikte ulaştırma altyapısı için daha fazla kaynak aktarımı imkanı, bu yatırımların ihtiyaç olmamasına rağmen yapılmasını gerektirmeyecektir. Bu nedenle bu faaliyet kolunda meydana gelen üretim ile iktisadi büyüme arasında belirli bir sınıra kadar gecikmeli pozitif bir ilişki, bu sınır aşıldıktan sonra ise negatif bir ilişki olması beklenebilir ancak bu ilişkinin tersi daha az olasıdır.

Ülkelerin mevcut altyapı durumu, topolojik ve coğrafi yapı, nüfus dağılımı, üretim bölgeleri arasındaki mesafeler gibi özelliklerinin farklı olması nedeniyle bu faaliyet kolundaki üretim artışının iktisadi büyümeye olan etkisi hakkında çalışmalar da farklı sonuçlar sunmaktadır.

Aschauer (1989), Munnell (1992), Garcia-Mila ve McGuire (1992) gibi, altyapı yatırımlarının iktisadi büyüme üzerinde önemli derecede etkili olduğunu belirten çalışmalar, sonraki araştırmacılar (Gramlich, 1994) (Hulten, 1996) tarafından gerçekçi olmadığı eleştirilerine maruz kalmıştır. Hulten (1996) ve Canning ve Pedroni (2008), iktisadi büyümeyi maksimize eden optimal bir altyapı yatırımı miktarının olduğunu savunmaktadır. Bu görüşe göre ilk altyapı yatırımlarının şiddetli bir etkiye sahip olabilir ancak temel altyapı tamamlandıktan sonraki yatırımlarda bu etkinin giderek azalacaktır.

Qian ve Noboru (2010), Çin ekonomisinde altyapı yatırımları ile iktisadi büyüme ilişkisini VAR yöntemi ile incelediği çalışmasında, altyapı yatırımlarının iktisadi büyüme önemli bir katkısının olduğunu ve bu faaliyet kolunda meydana gelen bir üretim azalışının kısa vadede önemli ancak uzun vadede önemsiz sayılabilecek bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre nedensellik güçlü değildir ve altyapı yatırımlarından iktisadi büyüme doğru tek taraflıdır.

Değer ve Doğanay (2015), 136 ülke için 1994-2013 yıllarını kapsayan fiziksel altyapı yatırımları ile iktisadi büyüme ilişkisini Panel Veri Analizi ile araştırmıştır. Çalışmada, enerji altyapısı ve ulaşım altyapı ayrı olarak ele alınmış ve enerji altyapısı yatırımlarının yüksek gelire sahip ülkeler için, ulaşım altyapısı yatırımlarının ise düşük gelirli ülkeler için, iktisadi büyüme pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.7. Toptan ve Perakende Ticaret: Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Onarımı (G)

Bu faaliyet kolu her çeşit malın toptan ve perakende olarak satışını ve ticari malların satışı ile sınıflandırma, derecelendirme, montaj, paketlenme gibi satış ile ilgili olan hizmetlerin verilmesini kapsamaktadır.

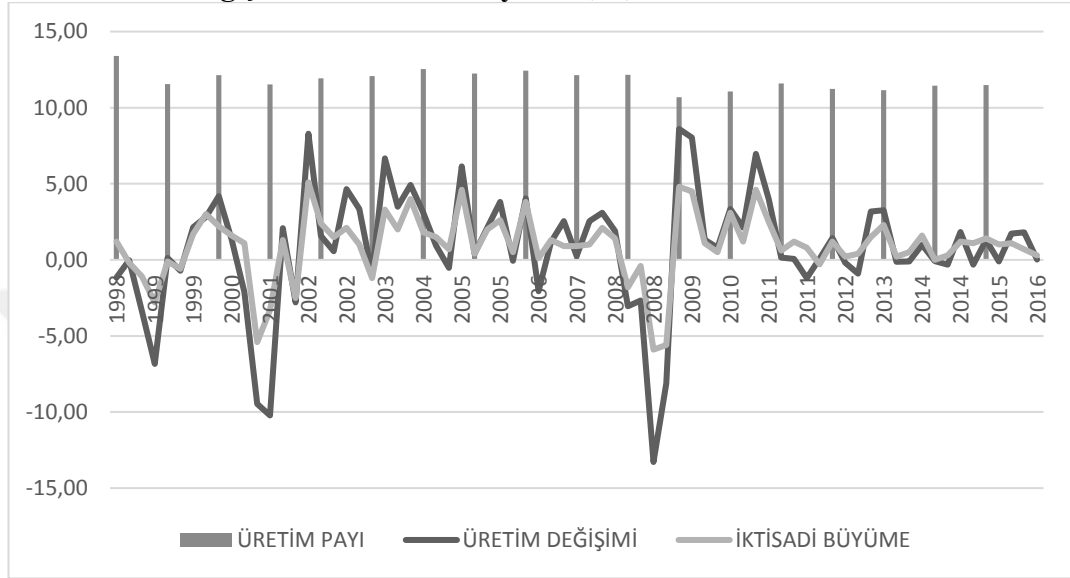
Ticaret faaliyetleri sınıflandırması, ürün sınıfı, ticaretin yapıldığı ortamdan bağımsız olarak yapılmaktadır. Sınıflandırmada temel ölçüt, ticareti yapılan malın herhangi bir dönüşüm veya işlemeye tabi tutulmamasıdır.

Tüm toptan ve perakende ticaret ile birlikte motorlu taşıtların, motosikletlerin ve bunlara ait parçaların ticareti ile onarımına ilişkin tüm faaliyetler de bu faaliyet koluna dahil edilmektedir.

Bu faaliyet kolu, inşaat faaliyet kolundan sonra 3,84 ile ikinci yüksek standart sapmaya sahiptir. 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan değişimlerin büyüklüğü bu faaliyet kolunun iktisadi krizlere karşı oldukça hassas olduğunu göstermektedir. Bu durum, iktisadi büyümenin istikrarı ile bu faaliyet kolunda meydana gelen artışın, pozitif ilişkili olduğunu söylemeyi zorlaştırmaktadır. İncelenen dönemde bu faaliyet kolunun

toplam üretimdeki payı, kriz yıllarında azalarak %10 seviyelerinde, diğer yıllarda ise bir miktar artış gösterse de %13 seviyesinin altında seyretmektedir (Bkz. Ek Tablo 10).

Grafik 3.16: Toptan ve Perakende Ticaret Faaliyet Kolu Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Gelir artışı sonucu tüketimin artması ile birlikte ticaret faaliyetlerinde bir artışın meydana gelmesi genel olarak kabul edilen bir ilişkidir. Ancak bu faaliyet kolundan iktisadi büyümeye olan ilişki hakkında yapılan az sayıda çalışmada farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Ruhiiga (2011), araştırmasında toptan ve perakende ticaretin Güney Afrika'nın kırsal bölgelerindeki yerel ekonomiler için itici bir güç olmadığını ve uzun dönemde iktisadi büyümeyi kısıtladığını tespit etmiştir. Reynolds ve Cuthbertson (2014) ise bu faaliyet kolunun istihdam, iktisadi büyüme ve Avrupa ekonomisinin geleceği için kritik derecede önemli olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşler arasındaki farklılık, genel olarak ülkenin iktisadi gelişmişlik düzeyinden kaynaklanmaktadır.

3.2.8. Ulaştırma ve Depolama (H)

Bu faaliyet kolu tarifeli olsun veya olmasın, şehir içi, şehirlerarası veya uluslararası demiryolu, boru hattı, karayolu, su yolu veya havayolu ile yolcu ve yük taşımacılığını ve taşımacılık için yapılan depolama, bekletme, yükleme ve boşaltma

gibi destek hizmetlerini kapsamaktadır. Sürücü, operatör veya mürettebat ile birlikte taşıma araçlarının kiralanması ile posta ve kurye hizmetleri de bu faaliyet koluna dahil edilmektedir.

Yapılan literatür araştırmasına göre ulaşım ve depolama faaliyet kolundaki üretim artışı ile iktisadi büyüme ilişkisinde temel belirleyici etken ülkenin mevcut altyapı durumu olarak kabul edilmektedir. Ulaştırma ve depolama faaliyetlerinde üretim artışı, öncelikle bu alandaki altyapının bu artış için uygun olmasına bağlıdır. Ulaştırma altyapısı ile ilgili yatırım faaliyetleri inşaat faaliyet koluna dahil edildiğinden bu bölümde sadece ulaşım faaliyetleri ile ilgili literatür taramasına yer verilmektedir.

Owen (1987), hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde, milli gelir ile yük ve yolcu hacmi arasında güçlü bir korelasyonun olduğunu ifade etmektedir.. Gelir seviyesinin artması ile birlikte tüketim artışı yoluyla yük ulaşımının, araç sahipliği, seyahat süresi ve sayısının artması yoluyla da yolcu artışının olağan olması, bu iki değişkenin arasındaki korelasyonun temel nedenleri olarak sıralanabilir. Ancak iki değişken arasındaki ilişkinin yönü hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

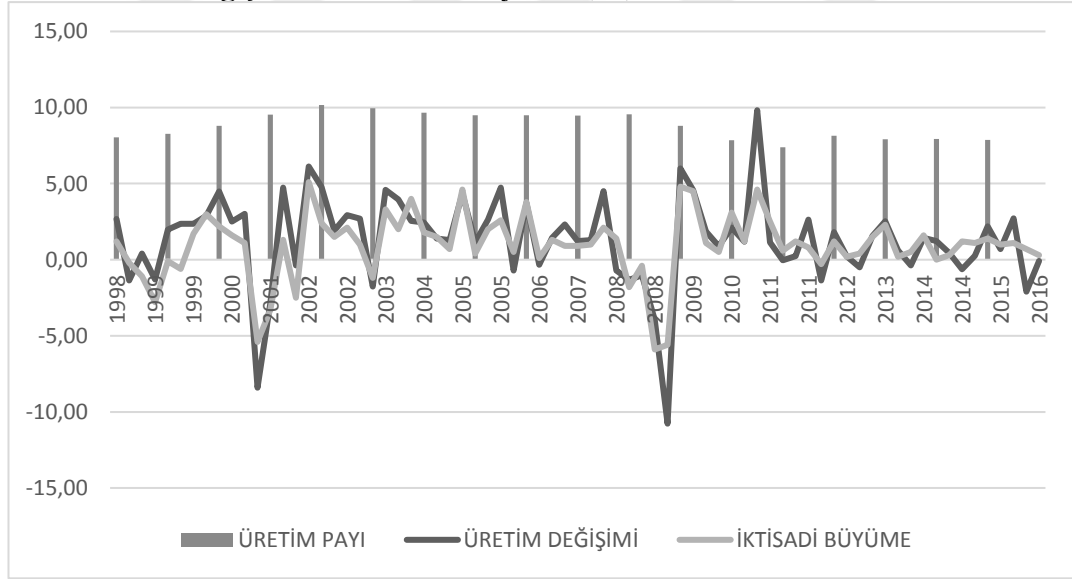
Gelir seviyesinin dışında ulaştırma ve depolama faaliyetleri; nüfus, yüzölçümü, nüfus yoğunluğu, dış ticarete açıklık, şehirleşme oranı, ulaşım maliyetleri gibi pek çok değişkene bağlıdır. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren bu değişkenler genel olarak geçerli bir nedensellik ilişkisi kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Fromm (1965), ulaştırma faaliyetlerinin insanların eğitim ve sağlık gibi sosyal imkanlara ulaşmasını kolaylaştırması nedeniyle refah seviyesini arttırdığını savunmaktadır. Bu görüş, kabul edilebilir olmasına rağmen, ulaşım faaliyetlerinden iktisadi büyümeye doğru bir ilişkinin varlığını ortaya koymak için yeterli değildir. Glewwe ve Jacoby (1992, 1993), Gana için yaptıkları araştırmada en yakın okula ulaşım için harcanan zamandaki artışın okullaşma oranında belirgin bir azalışa ve okulu bırakma oranlarında belirgin bir artışa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç Lavy (1992) tarafından aynı ülke için yapılan çalışma ile uyumludur. Temel ve mesleki eğitimin ise iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği kabul edilmektedir. Bu iki çalışmaya göre, okullaşma oranı ve eğitim seviyesinin artması için ulaştırma

faaliyetlerinde bir azalma olması gerekmektedir. Bu iki örnek ulaştırma faaliyetlerinde meydana gelen bir artışın ülke ekonomisine etkileri hakkında genelleme yapmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Bu etkiler ülkenin ve ulaşıma konu olan mal veya hizmetin özelliklerine göre değişmektedir.

Türkiye ekonomisinde ulaştırma faaliyetleri ile iktisadi büyüme ilişkisi inceleyen kısıtlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Ateş (2010) Türkiye’de bu faaliyet kolunun ihracat, sanayi üretimi ve gayrisafi milli hasıla ile olan ilişkilerini incelemiştir. Çalışanın sonuçlarına göre ihracat ile kısa dönemde bir ilişki tespit edilememiş ancak uzun dönemde bu faaliyet kolundan ihracata doğru Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Aynı çalışmada ulaştırma ve depolama faaliyetlerinden, sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü, gayri safi milli hasılaya doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi kurulmaktadır.

Grafik 3.17: Ulaştırma ve Depolama Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

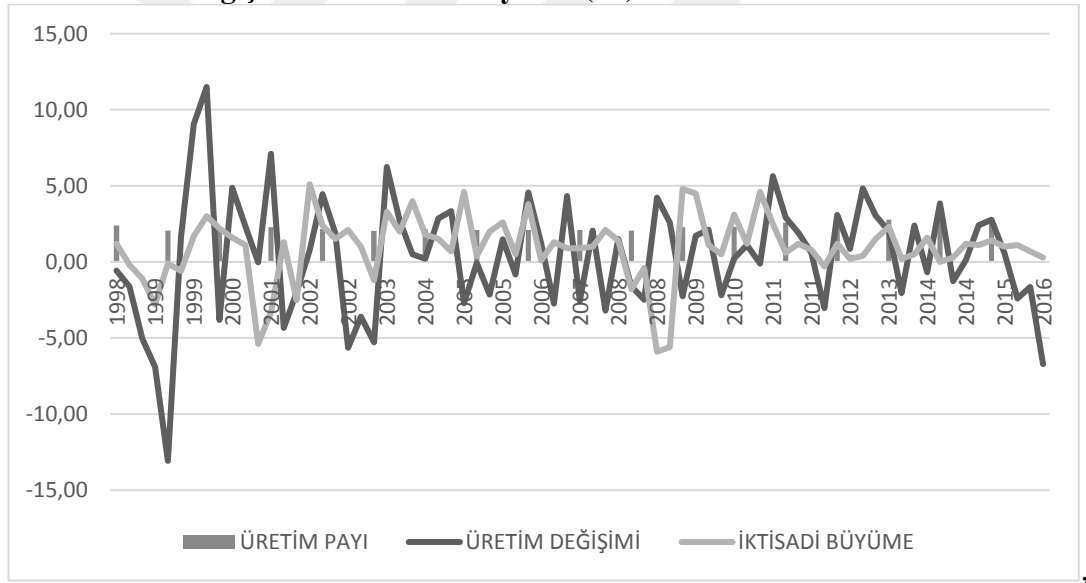
Türkiye için bu iki değişkenin seyri Grafik 3.17’ de gösterilmektedir. Toptan ve perakende ticaret faaliyet kolu gibi ulaştırma faaliyet kolundaki üretim artışı da oldukça yüksek bir standart sapmaya sahiptir. Ekonomik kriz yıllarında meydana gelen azalışların ve sonraki yıllardaki artışların büyüklüğü bu faaliyet kolunun iktisadi

dalgalanmalara karşı hassas olduğunu göstermektedir. Toplam üretim içindeki payda ise 2010 yılından itibaren bir miktar kalıcı azalma görülmektedir.

3.2.9 Konaklama ve Yiyecek (I)

Bu faaliyet kolu, ziyaretçiler ve diğer yolcular için kısa süreli, öğrenciler, mevsimlik işçiler ve benzeri kişiler için uzun süreli konaklama ve konaklama esnasında yeme içme gibi ihtiyaçların hemen tüketime uygun olan paketlenmemiş ürünler ile karşılanmasını kapsamaktadır. Bir aydan uzun süreli kiralanan apartman daireleri gibi tesislerde ikamet edilmesi gayrimenkul faaliyeti kapsamında değerlendirilmektedir.

Grafik 3.18: Konaklama ve Yiyecek Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Türkiye için bu faaliyet kolundaki üretimin gelişimi grafik 3.18’ de gösterilmektedir. Grafiğe göre oldukça istikrarsız bir görünüm sergileyen bu faaliyet kolunda sürdürülebilirlik açısından da bazı problemlerin olduğu açıktır. Bu problemlerin kaynakları bu çalışmanın kapsamı dışındadır ancak iktisadi büyümenin istikrarı ile bu faaliyet kolundaki üretim arasında pozitif bir ilişki bahsedilmesi mümkün görünmemektedir. Toplam üretim içindeki pay ise incelenen dönemde %2

ile %3 arasında değişmektedir. Bu durum iktisadi büyüme üzerindeki etkileri sınırlandırmaktadır.

Bu faaliyet kolundaki üretimin ve bu üretimde meydana gelen artışın en temel belirleyicisi ülkenin turizm kapasitesidir. Kültürel, tarihi, dini, coğrafi özellikler gibi pek çok nedenle ülkelerin turizm kapasiteleri farklılık göstermektedir. Ayrıca bu kapasitenin sürdürülebilir ve yıl içinde dengeli bir dağılıma sahip olması önemlidir. Turizm faaliyetlerinin yılın belirli dönemlerde yoğunlaşması durumunda geri kalan dönemlerde atıl kapasite sorununa yol açacaktır ve atıl kapasite uzun dönemde iktisadi büyümeyi kısıtlayacaktır. Bu nedenle bu faaliyet kolu ile iktisadi büyüme arasında genel olarak değil daha çok ülke bazında geçerli bir ilişkiden söz edilebilir. Ancak aynı ülke için yapılan araştırmaların sonuçları da incelenen dönem ve kullanılan yöntemlere göre farklılık göstermektedir.

Ghali (1976) Hawaii için, yaptığı çalışmanın sonucunda, aynı yönlü ve güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) tarafından yapılan çalışmada 1975-1997 döneminde İspanya ekonomisi incelenmiş ve İspanya ekonomisinin turizmde yaşanan gelişmelere karşı hassas olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlara göre, turizm faaliyetleri, zaman içinde oluşan çarpan etkisi ve rekabet gibi dışsal etkilerle birlikte, iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Dritsakis (2004), 1960-2000 döneminde Yunanistan için bu iki değişken arasında güçlü bir nedensellik olduğunu belirtmektedir.

Chen ve Chiou-Wei (2009) Tayvan ve Güney Kore için turizm sektörünün iktisadi büyümeye olan etkisini incelemiş ve Tayvan için geçerli olan turizm sektörünün iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği tezinin Güney Kore için geçerli olmadığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar Oh (2005) tarafından Güney Kore için 1975-2001 dönemini inceleyen araştırma sonuçları ile uyumludur. Birçok ortak yönleri olmasına rağmen iki ülkede farklı sonuçlar elde edilmesi, kaynakların etkin dağılımında iki ülke için farklı optimal dağılımın varlığı ile açıklanabilir. Daha gelişmiş, gelir seviyesi yüksek, döviz açığı ve atıl kapasiteye sahip olmayan olan ülkelerde, mevcut kaynakları verimliliğin yüksek olduğu ve mevsimsellikten daha az etkilenen alanlarda kullanmak, iktisadi büyümeye daha fazla katkı sağlayacaktır.

Bahar ve Bozkurt (2010), Türkiye'nin de aralarında bulunduğu, gelişmekte olan 21 ülke için 1998-2005 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturmuş ve turizm ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Gündüz ve Hatemi-J (2005)' nin çalışması benzer sonuçlar sunmaktadır ancak bu çalışmada turizm geliri yerine gelen turist sayısı kullanılmıştır.

Yavuz (2006), 1992-2004 dönemini ele aldığı araştırmasında bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını öne sürmektedir. Yamak vd. (2012), turizm gelirlerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini tarım sanayi ve hizmet sektörleri bazında araştırmış ve genel olarak turizm gelirlerinden ve uzun dönemde turist başına düşen reel turizm gelirlerinden, sektörler ve ekonominin geneline doğru, herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kızılgöl ve Erbaykal (2008), 1992-2006 dönemi için Türkiye'de iktisadi büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit ettikleri çalışmanın sonuçlarına göre de turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru bir ilişki bulunmamaktadır.

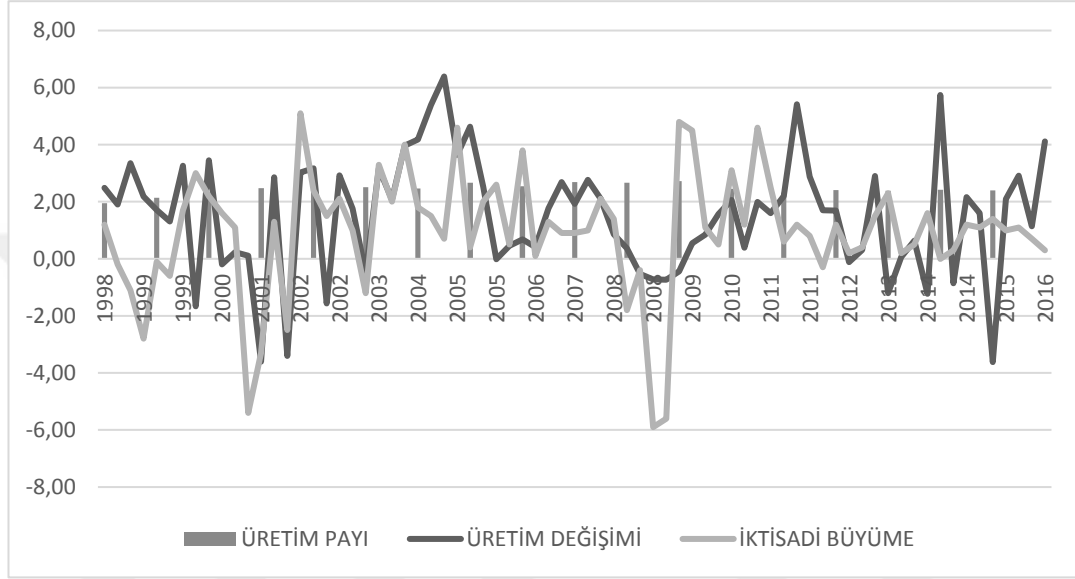
3.2.10 Bilgi ve İletişim (J)

Bilgi ve kültürel ürünlerin üretimi, dağıtımı, bunlar için gerekli aletlerin temini, bilgi teknolojilerine ilişkin faaliyetleri, veri işlemeyi ve diğer bilişim hizmetleri bu faaliyet koluna dahil edilmektedir. Ürünlerin dağıtımı, kitap ve dergi gibi basılı halde olabildiği gibi, görsel, işitsel olarak gerçek ve sanal ortamda olabilmektedir. Bilgisayar oyun ve programlarının üretimi, sinema ve televizyon programı faaliyetleri, ses kaydı ve müzik yayıncılığı, radyo ve televizyon yayıncılığı, kablolu ve kablosuz telekomünikasyon faaliyetleri de bu kapsamdadır.

İncelenen dönemde bu faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı ortalama iktisadi büyümeden yüksek ve daha istikrarlıdır. Toplam üretim içindeki payı ise 2009 yılına en yüksek seviyeye ulaşmış sonrasında bir miktar azalma ile 2015 yılı itibari ile %2,4 seviyesindedir.

Bu faaliyet kolu ile iktisadi büyüme ilişkisini araştıran çalışmaların önemli kısmı, ABD ekonomisini ele almaktadır ve pozitif bir ilişki ortaya koymaktadır. Ancak diğer ülkeler için yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir.

Grafik 3.19: Bilgi ve İletişim Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim

Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo10)

Brynjolfsson ve Hitt (1994), Motohashi (2007), Pohjola (2002), tarafından yapılan çalışmalar üretim kalitesi ile bilgi ve iletişim ürünleri kullanımında meydana gelen artışın, firma yapıları ve verimlilik üzerindeki etkiler yoluyla, 1990'lı yıllarda ABD 'de iktisadi büyümenin en önemli etkeni olduğunu belirtmektedir. Ancak ABD dışındaki ülkelerde iktisadi büyümeye etki daha az belirgindir.

Schreyer (2000), ABD, Kanada, Japonya, ve dört Avrupa ülkesi için yaptığı çalışmada, 1990-1996 arasında bilgi ve iletişim faaliyetlerinin iktisadi büyümeye %0,17 ile %0,29 arasında katkı yaptığını hesaplamıştır. Daveri (2000), bu çalışmayı 13 Avrupa ülkesini kapsayacak şekilde genişletmiş ve bu oranların daha fazla olduğunu ifade etmiştir. İki çalışmanın ortak sonucuna göre ABD' de bilgi ve iletişim faaliyetlerinin iktisadi büyümeye katkısının Avrupa ülkelerinden daha fazladır.

Dewan ve Kreamer (2000), panel veri analizi ile 36 ülkenin 1985-1993 dönemini incelemiş ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı sonuçlar elde

etmiştir. Bilgi ve iletişim yatırımlarının gelişmiş ülkelerde getirisi belirgin şekilde pozitif iken gelişmekte olan ülkelerde bu durum geçerli olmamaktadır. Çalışmada bu durumun nedeni, bilgi ve iletişim yatırımlarını tamamlayıcı faktörlerin kıtlığı olarak açıklanmaktadır.

Lee vd. (2005), ülkeleri gelişmiş, yeni sanayileşmiş ve gelişen ülkeler olarak ayırmakta ve ilk iki grupta bilgi ve iletişim faaliyetlerindeki yatırımların iktisadi büyümeyi pozitif etkilediğini ancak bu durumun gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmadığını ifade etmektedir. Edquist (2005), gelişmekte olan ülkelerde bilgi ve iletişim ürünlerinin diğer ülkelere göre geç kullanılmaya başlaması ve henüz ülkenin genelinde yaygınlaşmamış olmasının bu durumun nedeni olduğunu öne sürmektedir.

Bozkurt (2015), 1998:1- 2014:3 dönemine ait üçer aylık verileri kullandığı çalışmada bilgi ve iletişim sektöründeki %1' lik bir artışın GYSİH' da yaklaşık %0,55' lik bir artışa neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak bu faaliyet kolundaki üretim artışının ortalaması %1,51 seviyesindedir ve bu ilişki doğru kabul edilirse iktisadi büyümenin tamamı bu faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışından kaynaklanmış olacaktır. Türedi (2013), Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 30 gelişmekte olan ve 23 gelişmiş ülke için, 1995-2008 dönemine ilişkin verilerden yararlanarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iktisadi büyüme katkısı, gelişmekte olan ülkelerde %0,03-0,09 aralığında, gelişmiş ülkelerde ise %0,04--%0,38 aralığındadır. Bu sonuçlar sunulan diğer çalışmaların sonuçları ve mevcut veriler ile daha uyumludur.

Yapraklı ve Sağlam (2010), Türkiye'de 1980-2008 dönemi için Bilgi ve iletişim teknolojileri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Sonuçlara göre değişkenler arasında iki yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Bununla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iktisadi büyümeye katkısının diğer üretim faktörlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

3.2.11. Finans ve Sigorta Faaliyetleri (K)

Merkez Bankası ile ticari banka ve diğer finans kuruluşlarının, parasal işlemleri, sigortacılık ve fon yönetimi faaliyetleri bu faaliyet koluna dahil edilmektedir. Finansal kiralama hizmetleri, kredi işlemleri, döviz swapları, döviz opsiyon işlemleri ile bu hizmetler için yardımcı yönetim ve işletme faaliyetleri yine bu kapsamdadır.

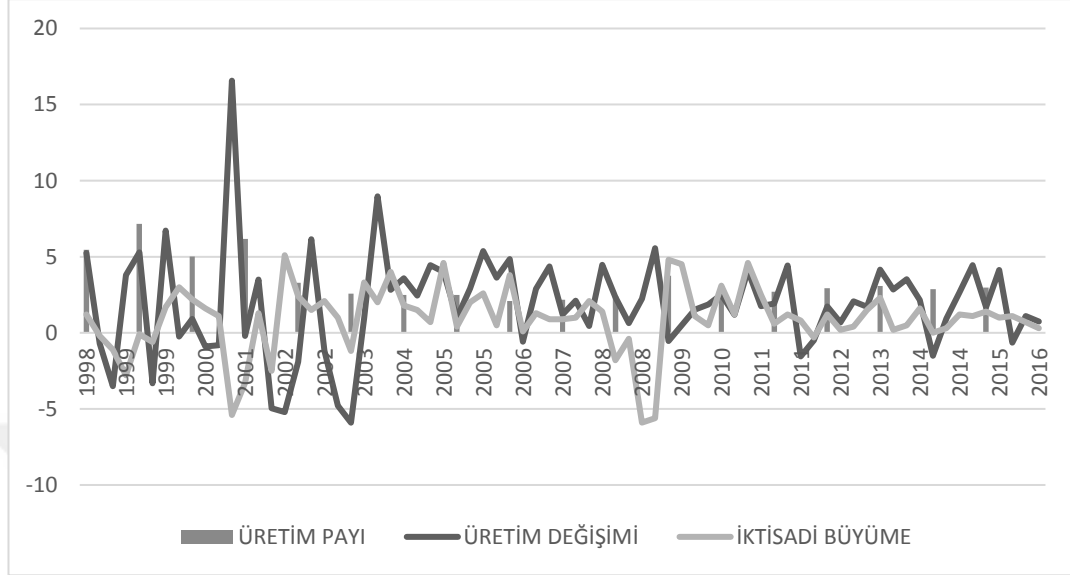
Tasarrufların yatırıma dönüşmesi için gerekli aracılık faaliyetleri olarak kabul edilen finans faaliyetleri, Hicks (1969), tarafından İngiltere'nin sanayi devrimini gerçekleştirmesine önemli etken olarak kabul edilmektedir. Schumpeter (1934), tasarrufların hareketliliğini sağlaması, yatırım projelerini değerlendirmesi, risk yönetimi, yöneticilerin izlenmesi ve ödemeleri gerçekleştirmesi gibi nedenlerle finansal aracılık hizmetlerinin iktisadi gelişme için zorunlu olduğunu ileri sürmektedir. McKinnon (1973) ve Shaw (1973) da çalışmalarında bu ilişkinin geçerli olduğunu ve finansal sistemin gelişmesi için liberal politikaların gerekliliğini öne sürmüşlerdir.

Yakın dönemde farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler için yapılan ampirik çalışmalar ise farklı sonuçlar vermektedir. Hondroyiannis vd. (2004), Yunanistan ekonomisini incelediği çalışmada, hisse senedi piyasaları ve bankacılık faaliyetlerinin iktisadi büyümeyi etkileyebileceği ancak bu etkinin küçük olduğu sonucuna ulaşmıştır. VAR modeli ile elde edilen sonuçlara göre, hisse sendi piyasalarının etkisi bankacılık faaliyetlerine göre daha küçüktür. Benzer sonuçlar Demir vd. (2007) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için elde edilmiştir.

Harris (1997), 49 ülke için 1980-1991 dönemini kapsayan araştırmasında gelişen ülkelerde sermaye piyasalarının iktisadi büyümeyi açıklamadığını, gelişmiş ülkelerde ise büyümeye etkisinin zayıf olduğu sonucuna varmıştır. Bu sonuçlar Gökdeniz vd. (2003) tarafından yapılan, Türkiye için 1989-2002 dönemini kapsayan çalışmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Türkiye' de bu faaliyet kolunda meydana gelen üretimin seyri Grafik 3.20' de gösterilmektedir. 1999 2003 yılları arasında üretim miktarında yüksek oranlı değişimler ve 2003 sonrasında daha istikrarlı bir görünüm GEGP' nin bu faaliyet kolundaki etkisini göstermektedir. İncelenen dönemde toplam üretim içindeki pay ise GEGP ile birlikte bir miktar azalarak ortalama %3 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Grafik 3.20: Finans ve Sigorta Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

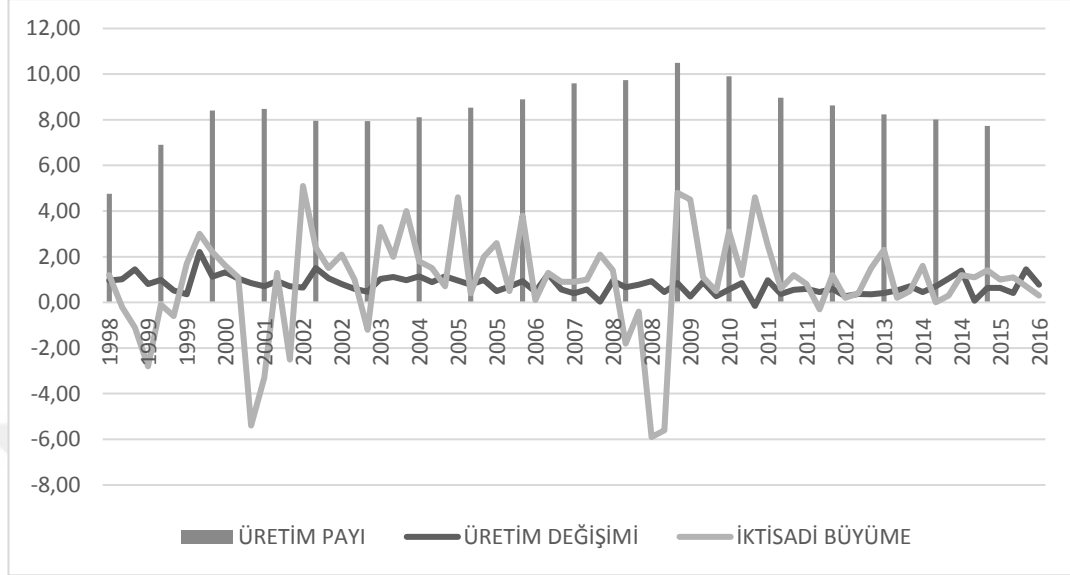
3.2.12. Gayrimenkul Faaliyetleri (L)

Gayrimenkullerin alınması, satılması, kiralanması, fiyatlandırılması ve ipotek edilmesi ve bunlar için yapılan aracılık işlemleri gibi faaliyetler bu faaliyet koluna dahildir. İyileştirme olmaksızın arazinin parsellenmesi ile kişilerin kendi işletimi için gerçekleştirdikleri ve inşaat projeleri de gayrimenkul faaliyeti olarak değerlendirilmektedir.

Gayrimenkul faaliyetleri, toplam üretimdeki payı itibari ile Türkiye için en önemli faaliyet kollarından biridir. 2009 yılında %10,5 seviyesine ulaşan üretim payı, sonrasında bir miktar azalsa da 2015 yılı itibari ile %7,7 seviyesindedir. Üretim değişimi iktisadi büyümenin negatif olarak gerçekleştiği dönemlerde dahi genel olarak pozitif yöndedir. Üretim değişiminin standart sapması 0,38 ile faaliyet kolları arasında en düşük değerdir (Bkz. Ek Tablo 10).

Yapılan literatür çalışmasında bu faaliyet kolunun iktisadi büyüme hızına olan etkisi hakkında bir çalışma bulunamamıştır.

Grafik 3.21: Gayrimenkul Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

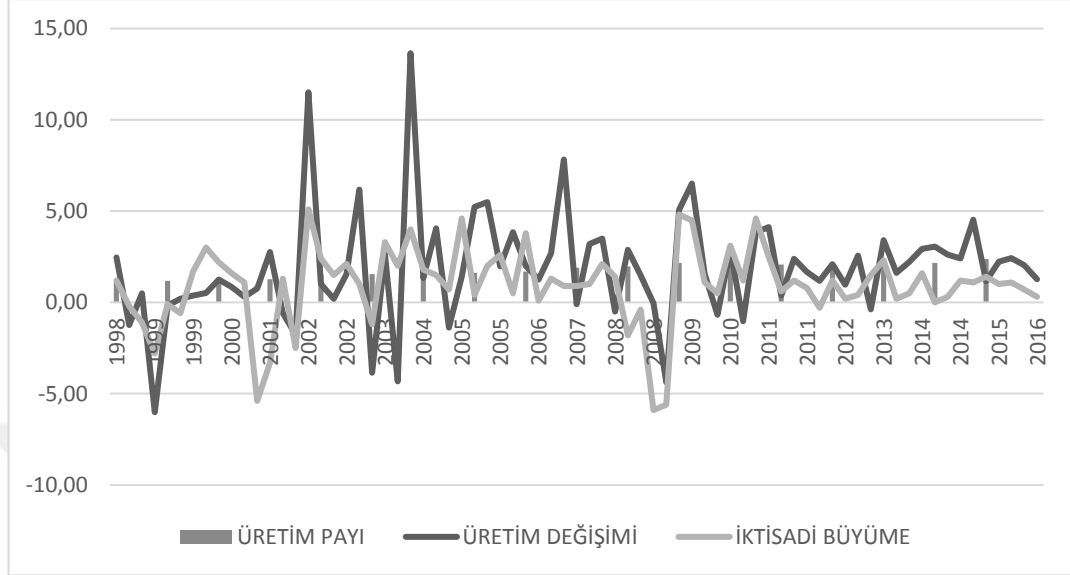
3.2.13. Mesleki Bilimsel ve Teknik Faaliyetler (M)

Bu faaliyet kolu uzmanlaşmış mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetleri kapsamaktadır. Diğer faaliyetlerin aksine bu faaliyetler yüksek düzeyde eğitim gerektirmekte ve eğitimi alanlara uzmanlık bilgisi ve yeteneği sağlamaktadır.

Hukuk, muhasebe, yönetim, danışmanlık, mimarlık, mühendislik, analiz faaliyetleri, araştırma ve geliştirme faaliyetleri, bilimsel araştırma faaliyetleri, piyasa araştırmaları, tercüme, fotoğrafçılık gibi alt kollara ayrılmaktadır. Ancak adliyelerin faaliyetleri, muhasebe sistemleri ve mühendislikte kullanılan programlarının oluşturulması, internet sayfalarının tasarımı gibi faaliyetler bu kapsamın dışında yer almaktadır.

2001-2004 yılları arasında oldukça yüksek değişim oranlarına sahip olan üretim miktarı, 2004 yılı itibari ile daha düzenli ve iktisadi büyüme ile uyumlu bir görünüm sergilemektedir. Toplam üretim içindeki pay ise %1,3 seviyesinden %2,3 seviyesine yükselmiştir (Bkz. Ek Tablo 10).

Grafik 3.22: Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetlerin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Genel olarak ar-ge faaliyetlerinin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri hem teorik çerçevede hem de yapılan ampirik çalışmalar çerçevesinde önceki bölümlerde analiz edilmiştir. Bu faaliyet kolu ar-ge faaliyetlerini de içermektedir ancak daha geniş bir yapıya sahiptir.

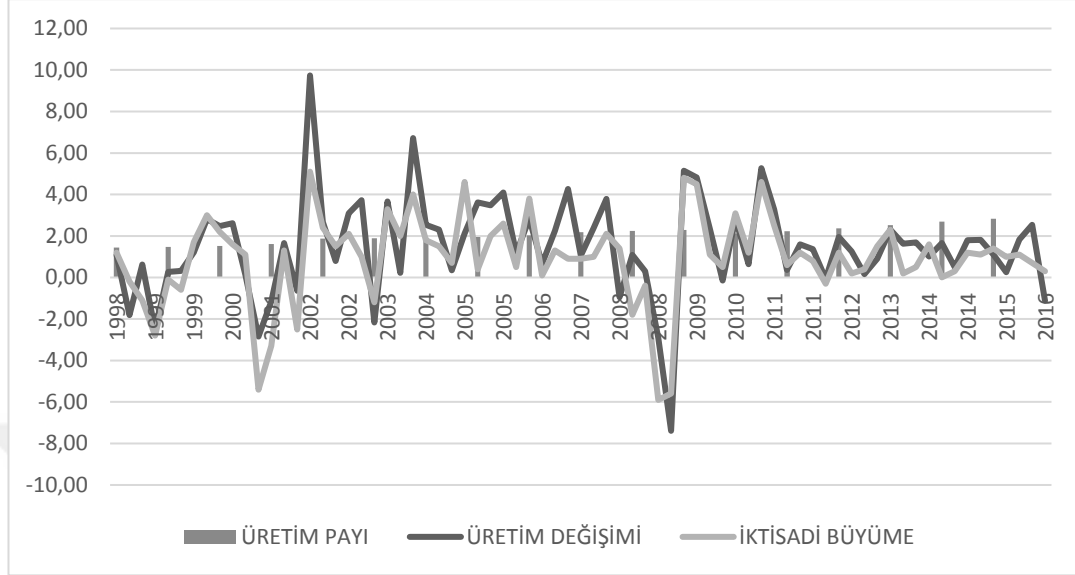
Yapılan literatür taramasında, bu faaliyet kolunda meydana gelen üretim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3.2.14. İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri (N)

İşletmelerin genel işleyişini destekleyen faaliyetler bu kapsamda sınıflandırılmaktadır. Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetlerden farklı olarak bu kolda temel amaç uzmanlık bilgisinin aktarımı değil işletme faaliyetlerinin desteklenmesidir.

Motorlu taşıtların, kişisel eşyaların ve ev eşyalarının, makine ve diğer donanımların, fikri mülkiyet haklarının, kiralanması ve leasingi bu sınıflama kapsamındadır. İş ve işçi bulma, seyahat, güvenlik, temizlik, çağrı merkezi ve organizasyon firmalarının faaliyetleri de yine bu faaliyet koluna dahil edilmektedir.

Grafik 3.23: İdari ve Destek Hizmetleri Faaliyet Kolunun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Bu faaliyet kolundaki üretimin toplam üretimdeki payı 1998 yılında %1,44 iken 2015 yılında %2,83 seviyesine yükselmiştir. Üretim miktarında meydana gelen değişim ise genel olarak iktisadi büyüme ile aynı yönde ancak daha az istikrarlı bir yapıdadır. Ancak bu faaliyet kolunun iktisadi büyümeyi ne kadar açıklayabildiği hakkında bir çalışma bulunamamıştır.

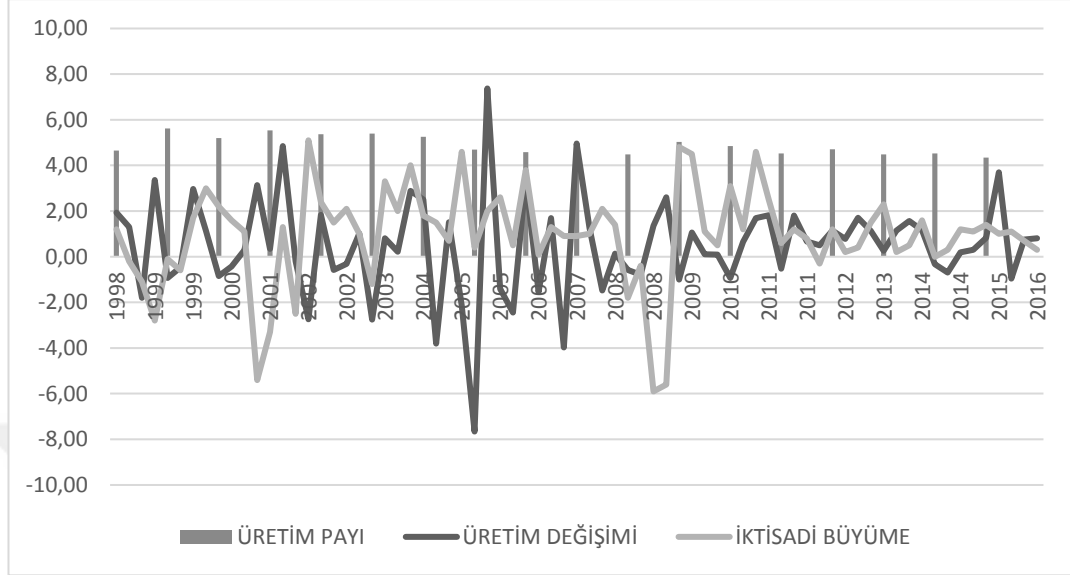
3.2.15. Kamu Yönetimi Savunma ve Zorunlu Sosyal Güvenlik (O)

Genel olarak kamu idaresi tarafından icra edilen faaliyetler bu sınıflandırmaya dahil edilmektedir. Vergilendirme, savunma, güvenlik, dışişleri, adalet, zorunlu sosyal güvenlik gibi genel kamu hizmetler bu kapsamdadır. Eğitim ve sağlık faaliyetleri ise bu kapsamın dışında bırakılmaktadır.

Kamu mülkiyetinde veya kullanımında olan binaların işletilmesi kişisel refah ve ortak değerlerin yükseltilmesini amaçlayan araştırma geliştirme faaliyetleri, iktisadi performans ve rekabeti arttırmaya yönelik politikaların geliştirilmesi, devlet arşivlerinin yönetilmesi gibi işlemler bu kapsamda yer almamaktadır.

Bu faaliyet kolunun toplam üretimdeki payı 1998 yılından 2015 yılına kadar ortalama %4,5 seviyesinde seyretmektedir.

Grafik 3.24: Kamu Yönetimi Savunma ve Sosyal Güvenlik Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Wagner (1883) ile başlayan ve Keynes (1936) ile genel kabul gören kamu harcamalarının iktisadi büyümeye pozitif etkisi, 1970'li yıllar itibari tekrar tartışılara konu olmuştur. Klasik iktisadi analizi temel alan görüşlere göre ise kamu harcamaları, kaynakların dağılımındaki etkinliği bozması ve özel sektör yatırımlarını dışlaması gibi nedenlerle, iktisadi büyümeyi kısıtlayıcı bir unsur olarak kabul edilmektedir (Arısoy, 2005).

Yapılan ampirik çalışmalarda oldukça farklı ve hatta birbiriyle çelişen sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu durumun kullanılan yöntemlerden, ele alınan ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden ve ekonomilerin çeşitli dönemlerde farklılaşan karakteristik özelliklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmalar genel olarak kamu harcamalarının etkilerini analiz etmektedir. Bu faaliyet kolu ise yalnızca zorunlu kamu faaliyetlerini içermekte olup çok daha dar bir anlam ifade etmektedir.

Sosyal güvenlik harcamaları ve iktisadi büyüme ile ilgili çalışmalarında Diamond (1989) ve Barro (1991) farklı yönlerde ancak önemsiz düzeyde ilişki tespit etmiştir.

Kar ve Taban (2003), tarafından yapılan Türkiye için 1971-2000 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre ise sosyal güvenlik harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Savunma harcamaları için de benzer şekilde farklı sonuçlar elde edilen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Kamu yönetim harcamalarını inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır.

3.2.16. Eğitim (P)

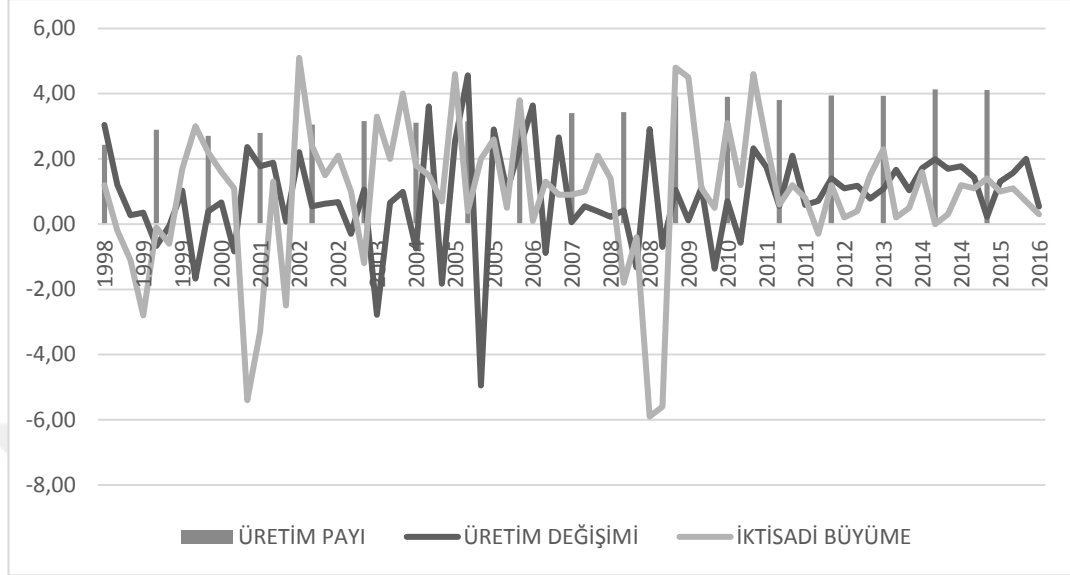
Bu kısım her düzeyde ve her meslek için alınan eğitimleri kapsamaktadır. Sözlü veya yazılı, radyo, televizyon veya internet aracılığı ile ya da yüz yüze, olmasından bağımsız olarak verilen tüm eğitimler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Eğitimi veren kurum, kamu kurumu veya özel okul olabildiği gibi askeri okul ve ceza infaz kurumları da olabilir.

Okul öncesi eğitim, ilköğretim, genel, teknik ve mesleki ortaöğretim, yükseköğretim gibi eğitim faaliyetlerinin tamamı bu kola dahildir. Bunlara ek olarak spor eğitimi ve kültürel eğitimler, dil eğitimi, bilgisayar eğitimi, dini eğitim, sürücü eğitimleri ve eğitim faaliyetlerini destekleyici hizmetler yine bu faaliyet kolu kapsamındadır.

Grafik 3.24'e göre eğitim faaliyetlerinin toplam üretimdeki payı, incelenen dönem içinde yaklaşık iki kat artarak %4 seviyesini aşmıştır. 2001 ve 2005 yılları dışındaki üretim azalışları dışında oldukça istikrarlı bir seyir göstermektedir.

Sahip olduğu dışsallıklara ve beşeri sermayeyi artırmasına rağmen eğitim faaliyetlerinin iktisadi büyümeyi doğrudan etkilediği konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Yapılan ampirik çalışmalar farklı sonuçlar vermektedir.

Grafik 3.25: Eğitim Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (bkz. Ek Tablo 10)

Devarajan vd. (1996) tarafından, 43 ülkede 20 yıllık verilerden yola çıkarak yapılan, kamu harcamalarının kompozisyonun iktisadi büyümeye etkilerinin araştırıldığı çalışmada, eğitim harcamaları ile iktisadi büyüme arasında farklı yönlerde ilişki tespit edilmiştir ancak bu ilişkilerin tamamı istatistiksel anlamda önemsizdir.

Blankenau vd. (2007), 23 gelişmiş ülkede, 1960-200 döneminde, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları, ülkenin gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmaktadır. Yoksul ülkelerde kamu eğitim harcamaları iktisadi büyüme üzerinde etkisizdir.

Landau (1986), 65 gelişmekte olan ülkede 1960-1980 arasında kamu harcamalarının etkilerini analiz ettiği çalışmasında, iktisadi büyüme üzerinde kamu harcamalarının negatif, eğitim harcamalarının ise pozitif ancak çok küçük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer sonuçlar Hansson ve Henrekson (1994) tarafından da elde edilmiştir.

Özsoy (2009), 1923-2005 dönemi için Türkiye’de gayrisafi yurtiçi hasıla ile eğitim gruplarındaki öğrenci sayıları arasındaki ilişkileri incelemiştir. Sonuçlara göre eğitim, özellikle de mesleki eğitim iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Gövdeli (2016), aynı dönemi incelemiş ve ilköğretimde okuyan öğrenci sayısından

iktisadi büyümeye ve iktisadi büyümeden lisede okuyan öğrenci sayısına doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Akgül ve Koç (2011), Akçacı (2013) tarafından farklı dönemleri içeren araştırmalara göre de eğitim harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

3.2.17. İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri (Q)

Bu kısım sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlerin sağlanmasını kapsamaktadır. Bu hizmetler eğitimli profesyoneller tarafından hastane ve diğer tesislerde sağlanan sağlık hizmetlerinin tamamı olarak tanımlanmaktadır.

Hastane faaliyetleri, tıp ve dişçilik alanlarında uygulama faaliyetleri, yatılı bakım faaliyetleri, zihinsel engel veya rahatsızlık ve madde bağımlılığı sorunu olanlara, yaşlılara ve bedensel engellilere yönelik yatılı bakım ve diğer sosyal yardım faaliyetleri ile çocuklar için gündüz bakım faaliyetleri bu sınıflamaya dahil edilmektedir.

Sağlık ve sosyal hizmet faaliyetlerinin işgücü verimliliği ve beşeri sermaye birikimine katkısı nedeniyle iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemesi beklenebilir. Ancak yapılan literatür taraması sonucu hem bu beklenti yönünde hem de zıt yönlü sonuçlar içeren çalışmalara rastlanmıştır.

Kelly (1997), 73 ülke için 1970-89 arası kamu harcamalarını incelemiş ve sağlık harcamalarının iktisadi büyümeye istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır. Webber (2002), 46 ülke için yaptığı çalışmada eğitim harcamalarının sağlık harcamalarına tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Taban (2004), doğuşta yaşam beklentisi ve iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ancak toplam sağlık harcamaları ve iktisadi büyüme arasında bir ilişkinin bulunmadığını tespit etmiştir. Bu sonuçlar Aisa ve Pueyo (2006) tarafından elde edilen sonuçlar ile uyumludur. Bu çalışmaya göre devletin sağlık harcamaları ile iktisadi büyüme arasında gelişmiş ülkelerde olan pozitif ilişki gelişen ülkelerde geçerli değildir. Taban bu durumu gelişen ülkelerde sağlık harcamalarının verimsizliği ile açıklamaktadır.

Grafik 3.26: İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

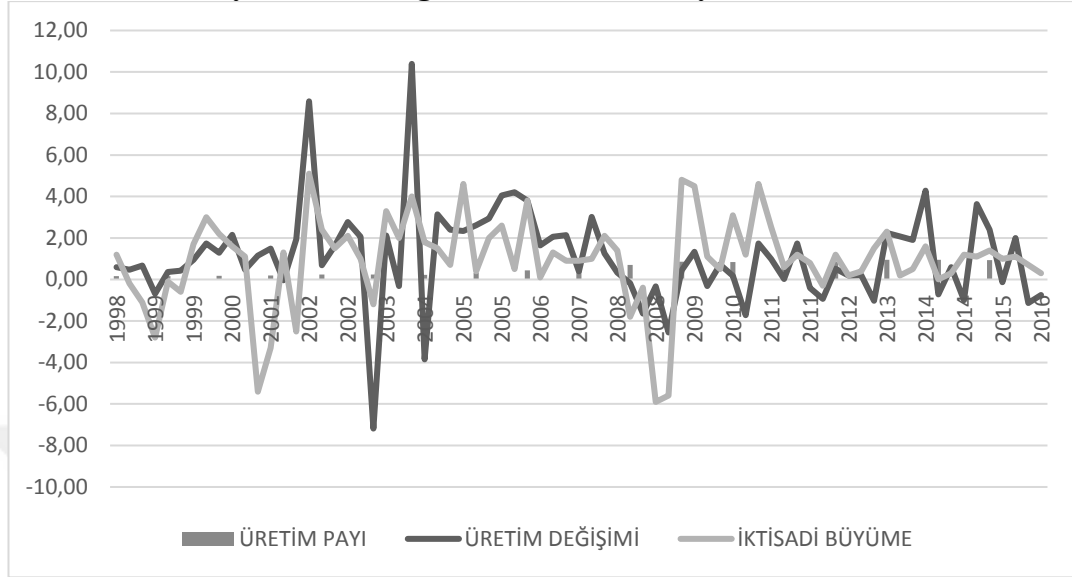
3.2.18. Kültür Sanat Eğlence Dinlence ve Spor (R)

Bu kısım canlı olarak icra edilen gösteriler ile birlikte müzelerin işletilmesi, kumar, spor ve eğlence faaliyetlerini kapsamaktadır.

Yaratıcı sanatlar, gösteri sanatları ve eğlence sanatlarının icra edilmesi, kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel alanların işletilmesi, kumar ve müşterek bahis faaliyetleri ile spor, eğlence ve dinlence faaliyetleri sınıflamaya dahil edilmektedir.

İncelenen dönem boyunca bu faaliyet kolunun toplam üretim içindeki payı bir miktar artış gösterse de %1 seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Yapılan literatür taramasında, bu faaliyet kolunun iktisadi büyümeye etkisi ile ilgili az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalar genelde iktisadi kalkınma ve sosyal refah üzerindeki etkileri üzerinde değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Grafik 3.27: Kültür Sanat Eğlence Dinlence ve Spor Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Ekşioğlu (2013), girdi çıktı analizi yoluyla kültür spor ve eğlence faaliyetlerin ekonomik etkilerini incelemiş ve bu faaliyetlerde 1 birimlik üretim artışının ekonominin genelinde 1,7 birimlik bir üretim artışına imkan sağlayacağını hesaplamıştır. Bu çalışma 2002 yılı girdi-çıkıtı tablolarına dayanan statik bir analizdir. Girdi-çıkıtı tablolarının 2001 krizi sonrasında oluşturulması ve sektörler arasındaki ilişkilerin zaman içinde değişmesi de bu faaliyet kolunun değerlendirilmesinde hesaba katılmalıdır.

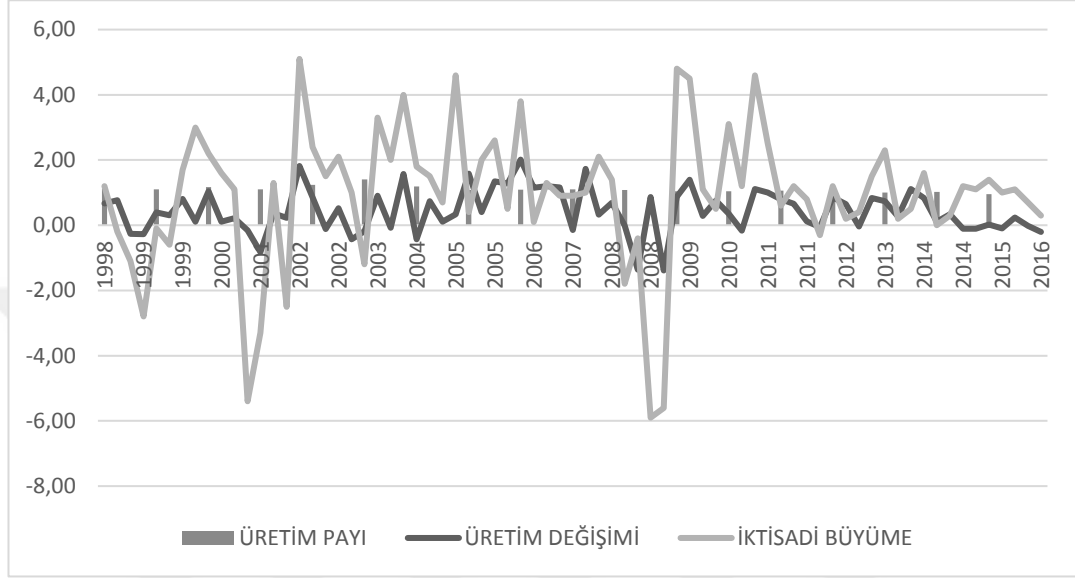
3.2.19. Diğer Hizmet Faaliyetleri (S)

Bu kısım diğer kısımlarda kapsamamış çeşitli kişisel hizmet faaliyetlerini içermektedir. Meslek kuruluşlarının, sendikaların, siyasi kuruluşların ve dini kuruluşların faaliyetleri bu kapsamdadır. Bilgisayar ve diğer genel, kişisel, iletişim ve ev araçlarının kişi tarafından onarımı bu kısma dahildir. Ayrıca kuaförlük, cenaze işleri, hamam, sauna, solaryum gibi yerlerin işletme faaliyetleri, dövme yapımı, astroloji gibi kişiye özel hizmetler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bu faaliyet kolundaki toplam üretimde meydana gelen artış, iktisadi büyüme ortalamasının altındadır. Buna rağmen 0,68 standart sapma ile gayrimenkul

faaliyetlerinden sonra ikinci en istikrarlı faaliyet koludur. İncelenen dönem boyunca toplam üretim içindeki payı %1 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Grafik 3.28: Diğer Hizmet Faaliyetlerinin Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

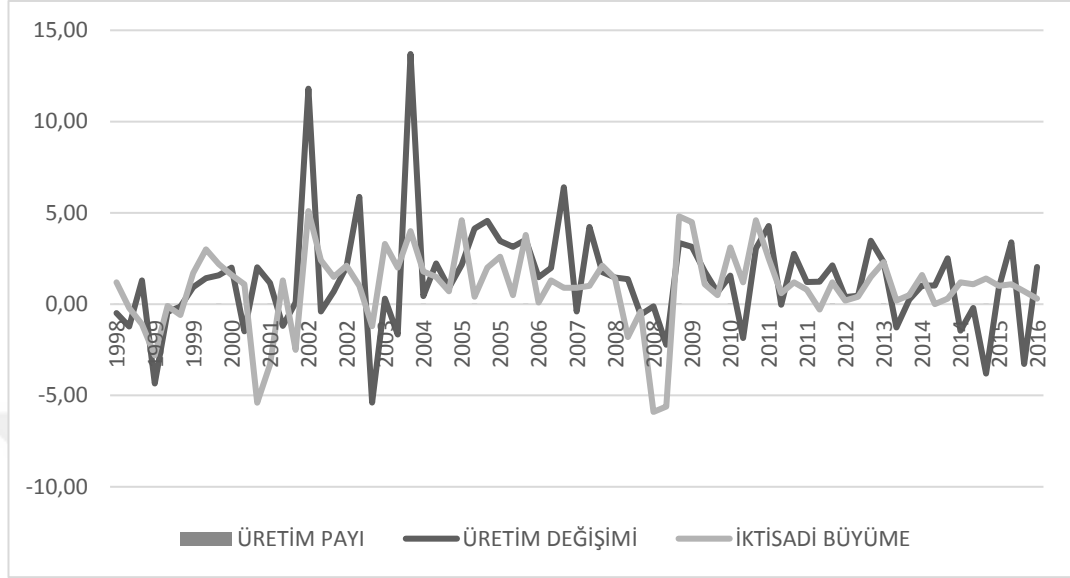
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

3.2.20. Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri (T)

Hizmetçi, aşçı, garson, uşak, kahya, bahçıvan, kapıcı, özel şoför, özel öğretmen gibi ev içi hizmetlerinde hane halklarının işveren olarak faaliyetleri bu kısma dahil edilmektedir. Bu kısma dahil edilmesi için hizmet sağlayanın doğrudan hane halkı tarafından istihdam edilmesi gerekmektedir. Hizmetlerin bir hizmet sağlayıcı şirket aracılığı ile temin edilmesi durumunda bu işler, farklı bir faaliyet kolu kapsamında değerlendirilmemektedir.

Bu faaliyet kolu çalışmada ele alınan dönemde toplam üretimin ortalama olarak yalnızca %0,5'ini oluşturmaktadır. Üretim değişiminin standart sapması oldukça yüksek (%2,89) olmasına rağmen üretim payının küçük olması nedeniyle iktisadi büyümeye etkisi oldukça sınırlıdır.

Grafik 3.29: Hanehalklarının İşverenler Olarak Faaliyetleri, Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

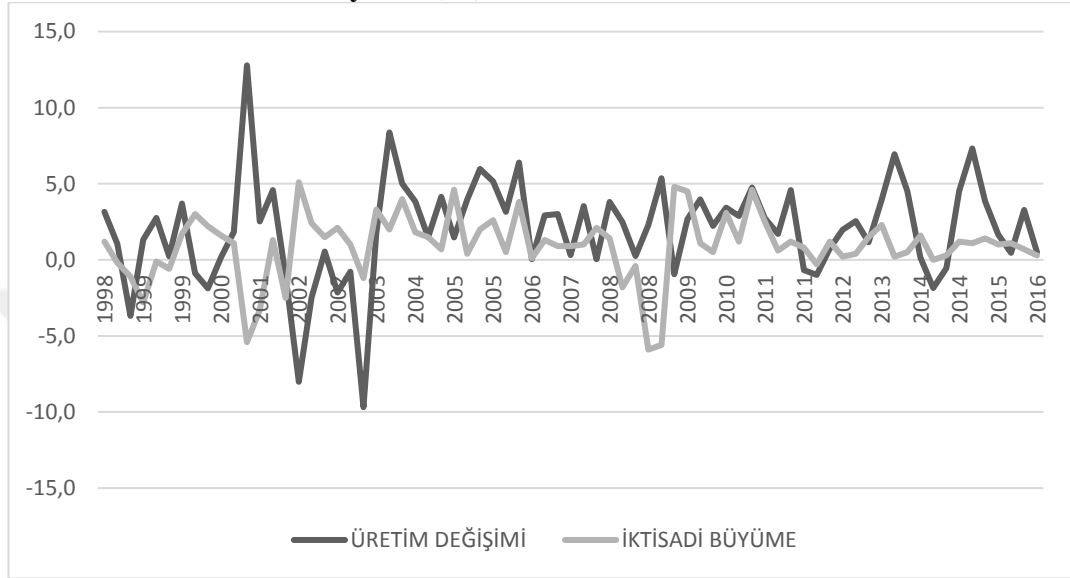
3.2.21. Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetleri

TÜİK tarafından 2008 yılından itibaren uygulanan yeni hesaplama sisteminde mali aracılık hizmetlerinin ölçümünde değişikliğe gidilmiştir. Eski sistemde izafi banka hizmetleri olarak adlandırılan bankaların toplam faiz ödeme ve gelirleri arasındaki fark ekonomiye girdi olarak atfedilirken, yeni sistemde girdi ve nihai tüketim harcaması olarak işlem görmektedir. Yeni hesaplamada, mali aracılık hizmetleri doğrudan ve dolaylı üretim olarak iki ayrı alt kalemde hesaplanmaktadır. Doğrudan üretim bankacılık hizmetlerinden doğan gelirleri içermektedir. Dolaylı olan üretim ise faiz işlemlerinde kredi ve mevduat sahiplerinden örtülü olarak alındığı varsayılan hizmet bedelini içermektedir. Bu hizmet bedeli ekonomide üretim yapan diğer sektörlerce kullanılıyorsa toplam ekonomi için girdi olarak işlem görmektedir. Bu değer mali aracılık hizmetlerinin dolaylı ölçümü olarak üretim yöntemi ile GSYH hesaplamalarının sonunda negatif kalem olarak görülmektedir (TÜİK, 2008).

Bu faaliyet kolunun üretim miktarlarındaki değişim ayrı olarak hesaplanmaktadır ve aşağıda grafik halinde gösterilmektedir. Ancak bu durum toplam

üretim içindeki pay için geçerli değildir. Toplam üretim içindeki pay diğer faaliyet kollarına ağırlıklarına göre dağıtılmaktadır.

Grafik 3.30: Dolaylı Ölçülen Mali Aracılık Hizmetleri, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

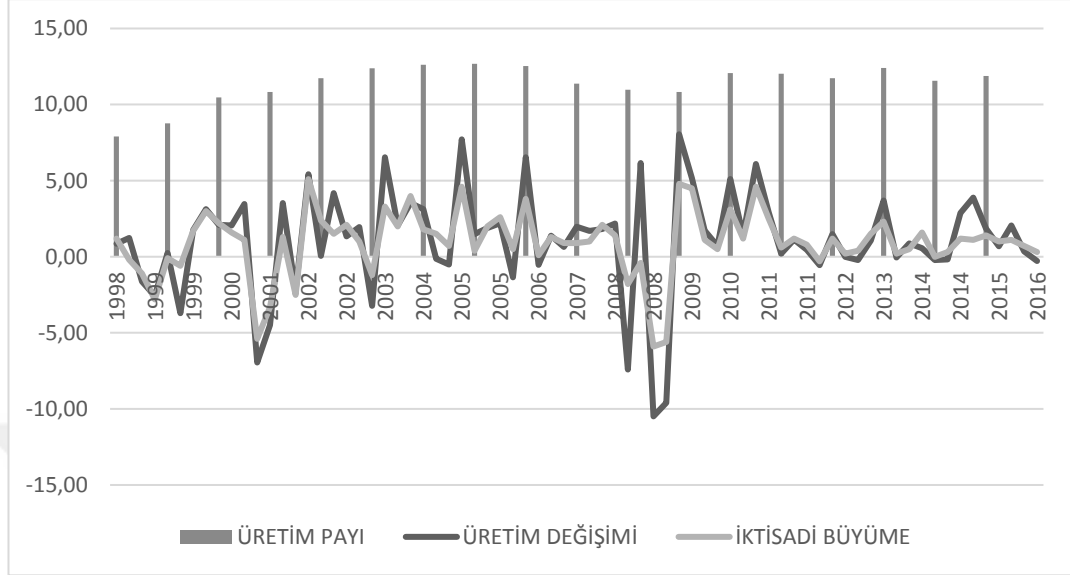
Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

3.2.22. Vergi-Sübvansiyon

Bu değer, toplanılan vergiler ile verilen sübvansiyonların farkı alınarak hesaplanmaktadır. Net vergi tahsilatı olarak tanımlanabilecek bu değer incelenen dönem boyunca %8'den %12 seviyesine yükseldiği görülmektedir. GEGP ile birlikte artan vergi gelirlerinin toplam üretimdeki payı 2008 krizi öncesinde bir miktar azalsa da 2010 sonrasında tekrar %10 seviyesinin üstüne çıkmıştır.

Ortalama olarak iktisadi büyümeden daha yüksek hızda artan net vergi gelirlerindeki değişimin standart sapması, 3,39 ile, toplam üretimin standart sapmasından yüksektir.

Grafik 3.31: Vergi-Sübvansiyonun Üretim Payı, Üretim Değişimi ve İktisadi Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir. (Bkz. Ek Tablo 10)

Solow (1956) vergilerin uzun dönemde büyüme üzerinde etkisiz olduğunu savunmaktadır. King ve Rebelo (1990) ise gelir vergilerinin uzun dönemde kişi başı geliri kısıtladığını öne sürmektedir.

Zeng ve Du (2003), Aghion ve Howitt (1998) büyüme modeli ile tüketim sermaye ve işgücüne uygulanan vergilerin uzun dönemli büyümeye etkilerini incelemiş ve verginin uygulandığı ve harcandığı alana göre etkilerinin değiştiğini saptamıştır. Çalışmanın sonuçları üç madde halinde özetlenmektedir. Birinci olarak tüm vergilerin tek seferde transfer harcamalarında kullanılması durumunda tüm vergi türleri büyümeye negatif yönde etkilemektedir. İkinci sonuca göre vergilerin tamamının kamu tüketimi için kullanılması durumunda iki gelir vergisi büyümeyi kısıtlarken tüketim vergisi uzun dönemde etkisizdir. Elde edilen üçüncü sonuç ise transfer harcamalarına ayrılan pay azaldıkça vergilerin büyümeye negatif etkisinin de azalmakta olduğudur.

Miles-Feretti ve Roubini (1995), faktör gelirleri üzerinden alınan vergilerin iktisadi büyümeyi negatif olarak etkilediğini, tüketim vergilerinin etkilerinin ise işgücü arzının elastikiyetine bağlı olduğunu savunmaktadır. Roubini ve Miles-Feretti (1994), açık ekonomilerde vergilendirme ve iktisadi büyümeyi inceledikleri diğer bir

çalışmada, kamu borç sınırının varlığı halinde faktör gelirlerinin vergilendirilmesinin büyümeyi olumsuz etkileyeceğini öne sürmektedir.

İçsel büyüme modelleri genel olarak dolaysız vergilerin büyümeyi kısıtladığını dolaylı vergilerde ise bu etkinin daha az olduğunu savunmaktadır. Durkaya ve Ceylan (2006), Türkiye için 1980-2004 dönemini kapsayan çalışmalarında bu görüşü destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada politika önerisi olarak, vergi gelirlerinin artırırken, iktisadi büyümenin daha az olumsuz etkilenmesi için, dolaylı vergilerin artırılması gerekli görülmektedir.

3.3. Bölümün Genel Değerlendirmesi

Ele alınan dönemde Türk Ekonomisinde yaşanan temel değişimler, inceleme sırasına göre, aşağıda özetlenmektedir.

İzlenen dönem içinde iktisadi büyüme devam etmektedir. Ancak iktisadi büyüme hızı ortalaması %4'ün altındadır. Bu büyüme hızı Cumhuriyet dönemi ortalamasının gerisindedir.

Brüt sermaye birikim oranı %25' ten %18 seviyesine düşmüştür. Dünya genelinde hem yüksek hem de düşük gelir grubunda artmakta olan bu oran Türkiye'de azalmaktadır.

Kamu tasarruf açığında önemli derecede iyileşme gerçekleşmiştir. Ancak özel sektör tasarruf dengesi pozitiften negatife dönmüştür. 2003 yılından itibaren toplam tasarruflar toplam yatırımları karşılamakta yetersiz kalmıştır.

İthalat ve ihracatın milli gelire oranı artmaktadır. Ancak ithalatın milli gelire oranındaki artış ihracatın milli gelire oranındaki artıştan daha yüksektir. Dış ticaret açığında meydana gelen artış dış kaynak ihtiyacını arttırmaktadır.

Tasarruf açığı ve dış ticaret açığında meydana gelen artışların etkisiyle dış borç stoku 2015 yılında 1998 yılı değerinin yedi katına ulaşmıştır. Kamu kesiminin toplam dış borç içindeki payında önemli miktarda azalma yaşanmıştır. Özel sektör borçları ise 300 milyar Dolar seviyesine yaklaşmaktadır.

Sermaye hareketlerinde 2008 yılına kadar artan uzun vadeli yatırımların payı, bu yıldan sonra azalmış, portföy yatırımları ile net hata noksanın payı artmıştır.

Ar-ge harcamalarının milli gelir içindeki payı %1 seviyesine yükselmiştir. Bu oran halen orta gelir grubu ve dünya ortalamasının altındadır.

İmalat sanayii ile tarımın üretim payları azalırken net vergi, gayrimenkul ve inşaat faaliyet kollarının üretim paylarında önemli miktarlarda artış yaşanmıştır.

Bütün bu gelişmeler sonucunda ortalama olarak üç aylık %,93, yıllık olarak ise %4 seviyesinin altında bir iktisadi büyüme gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranı hem 1923-2015 dönemi ortalamasının hem de hedeflenen büyüme oranından daha düşük seviyededir. Yıllık iktisadi büyüme oranlarının standart sapması ise 4,5 seviyesindedir.

Temel makroekonomik değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin iktisadi büyüme hızı ve istikrarına etkileri ile ilgili literatür taraması ilgili bölümlerde yapılmıştır. İncelenen çok sayıda çalışma etkilerin yönü ve büyüklüğü hakkında farklı sonuçlar sunmaktadır. Faaliyet kollarının üretim payları ile iktisadi büyüme ilişkilerini inceleyen çalışmalar ise genel olarak tek bir faaliyet kolundaki değişimin etkilerini araştırmakta ve yine farklı sonuçlar öne sürmektedir.

Çalışmanın son bölümünde, üretim dağılımında meydana gelecek değişim yoluyla daha hızlı ve istikrarlı bir büyümenin elde etmenin mümkün olup olmadığı araştırılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MARKOWİTZ PORTFÖY OPTİMİZASYONU ARACILIĞI İLE FAALİYET KOLLARININ OPTİMUM ÜRETİM PAYLARININ BELİRLENMESİ

Bu bölümde, iktisadi büyümeyi bir kaynak tahsisi problemi olarak ele alınmakta ve hedeflenen iktisadi büyümenin en istikrarlı şekilde sağlanabilmesi için faaliyet kollarının optimal üretim paylarının, Markowitz Portföy Optimizasyonu Modeli yardımıyla, tespit edilmeye çalışılmaktadır.

İktisadi büyüme sonsuz ihtimal içinden seçilen bir kaynak dağılımı sonucunda elde edilen getiri olarak ele alınmaktadır. Her faaliyet kolunda meydana gelen üretim artışı bir miktar ek kaynağın bu faaliyet koluna tahsis edildiği anlamına gelmektedir. Sonuç olarak bu yaklaşıma göre iktisadi büyüme, faaliyet kollarının birbirleri ve iktisadi büyüme ile olan ilişkileri tarafından belirlenmektedir.

Öncelikle mevcut uzun vadeli iktisadi büyüme oranı ortalaması hedef olarak kabul edilerek, bu oranın en istikrarlı şekilde devam etmesi için gerekli üretim yapısı araştırılmaktadır. Sonrasında ise hedeflenen farklı iktisadi büyüme oranları için optimal kaynak dağılımı seçeneklerinden oluşan etkin sınır eğrisi elde edilmektedir.

4.1 Portföy Optimizasyonu ve Portföy Yönetimi Modelleri

Portföy optimizasyonu işlemi, belli girdiler ve kısıtlar veri iken yatırımcının ihtiyaçlarını en iyi biçimde karşılayacak menkul kıymet bileşiminin bulunmasına yönelik matematiksel bir problemdir (Atan, 2005).

Her yatırım risk göze alınarak ve getiri elde etmek amacıyla yapılmaktadır. Optimizasyon işleminin amacı belirli bir getiriyi minimum risk ile veya belirli bir risk ile maksimum getiriyi elde etmektir. Yatırımcı için mevcut yatırım olanakları arasında tasarruflarını nasıl değerlendireceği sorusunun cevabı bu risk ve getirilerin durumuna göre belirlenmektedir. Tarih boyunca yatırım olanaklarının azlığı ve riskler hakkında

bilgi sahibi olmanın zorluğu gibi nedenlerle 20. Yüzyılın başlarına kadar portföy optimizasyonu yöntemlerine olan ihtiyacın oluşması ertelenmiştir. Yatırımcıların tasarruflarını sermaye piyasalarında sayıları hızla artan yatırım araçlarında değerlendirmeye başlamaları ile birlikte tasarrufların hangi yatırım aracına hangi ağırlıkta dağılacakını belirlemek için yöntem arayışları başlamıştır.

Williams (1938), Graham ve Dodd (1934) menkul kıymetleri ayrı olarak Roy (1952) ise bir portföyün bileşenleri olarak değerlendirmişlerdir. Geleneksel portföy yönetimi yaklaşımında, menkul kıymetler arası ilişkiye dikkat edilmeden aşırı çeşitlendirmeye gidilerek riskin azaltılmasına çalışılmaktadır. Markowitz' in yaklaşımında ise menkul kıymetler arasındaki ilişkiler de hesaplamaya dahil edilmektedir.

4.1.1 Markowitz Modeli

Amaç hedeflenen getirinin elde edilmesini sağlayacak minimum riskli portföy dağılımının tespitidir. Riskin minimum olması için standart sapmanın karesi olan varyansın mümkün olan en küçük değer alması gerekmektedir. Bu amacın matematiksel ifadesi ve kullanılan değişkenlerin açılımı aşağıdaki gibidir (Markowitz, 1952).

$$\text{Min. } (\sigma_p^2) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N X_i X_j \sigma_{ij} \quad \text{Denklem} \quad (4.1)$$

N = varlık sayısı

X_i = i varlığının nispi ağırlığı

σ_{ij} = i ve j varlıklarının arasında bulunan kovaryans değeri

σ_p² = portföyün varyansı

Modelde ayrıca üç temel kısıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, beklenen getiri düzeyini ifade eden R'nin elde edilmesini ifade eden aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir.

$$\sum_{i=1}^n X_i \mu_i \geq R \quad \text{Denklem} \quad (4.2)$$

İkinci kısıt ise portföyde bulunan yatırım araçlarının ağırlıkları toplamının 1'e eşit olmasıdır.

$$\sum_{i=1}^n X_i = 1 \quad \text{Denklem} \quad (4.3)$$

Üçüncü ve son olarak karar değişkenlerinin, yani ağırlıkların negatif olmaması gerekmektedir.

$$0 \leq X_i \leq 1, \quad i = 1, \dots, n \quad \text{Denklem} \quad (4.4)$$

4.2 Amaç

Bu çalışmanın amacı Markowitz Portföy Optimizasyon Modeli yardımıyla, 1998 yılından itibaren sektör büyüme oranlarını kullanarak faaliyet kollarında meydana gelecek optimal üretim paylarını tespit etmeye çalışmaktır.

Yatırımlar gibi milli gelir de farklı bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenlerin milli gelir artışı ile ilişkileri ve kendi aralarındaki etkileşimleri yatırım araçlarındakine benzer şekilde oldukları varsayılmaktadır. Yatırımların beklenen getirisi yerine faaliyet kollarının büyüme oranları ve ekonomi genelindeki iktisadi büyüme, yatırım araçlarının portföydeki ağırlıkları yerine iktisadi faaliyet kollarının üretim payları kullanılmaktadır.

Bu tanımlara göre maksimum getiri, olası en yüksek iktisadi büyüme oranı, minimum risk ise hedeflenen iktisadi büyümenin mümkün olan en istikrarlı şekilde sağlanması anlamına gelmektedir.

Uygulamanın amacı, en istikrarlı şekilde hedeflenen iktisadi büyüme oranına veya hedeflenen istikrar ile en yüksek iktisadi büyüme oranına ulaşmak için, faaliyet kollarının toplam üretimin ne kadarını oluşturması gerektiğini araştırmaktır.

4.3. Literatür

Yapılan literatür taramasında Markowitz Portföy Optimizasyon Modelinin portföy yatırımlarında uygulanması ile ilgili pek çok çalışma bulunmasına rağmen,

modelin, milli gelir ile iktisadi faaliyet kollarının üretim payları arasındaki ilişkileri incelemekte kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

İktisadi faaliyet kollarının üretim miktarlarında ve paylarında meydana gelen değişimlerin iktisadi büyümeye olan etkileri, bir önceki bölümlerde ayrıntılı olarak incelendiğinden, bu bölümde tekrar edilmemektedir.

4.4 Kullanılan Veriler

Çalışmada kullanılan veriler TÜİK tarafından yayımlanan 1998 yılından itibaren çeyrek dönemlik milli gelir dağılım tablolarından elde edilmiştir. Verilerin hesaplanmasında uygulanan yöntemlerin devamlılığı ve verilerin tek bir kaynaktan elde edilmesinin önemi nedeniyle daha önceki yıllar için geriye dönük hesaplama yapılmamıştır.

Gelir dağılımında iktisadi faaliyet kolları Nace Rev 2 sınıflandırmasına göre ayrılmaktadır. Bu faaliyet kollarının kapsamaları önceki bölümlerde açıklanmıştır. Faaliyet kollarında meydana gelen üretim artışı ve iktisadi büyümeye ilişkin veriler Ek Tablo 10' da sunulmaktadır. 1998 1. çeyrek ile başlayan veriler 2016 2. çeyrek ile son bulmaktadır. 73 çeyreklik kesintisiz veri setinin anlamlı sonuçlar elde etmek için yeterli olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış verilerin kullanılmasının sonuçların daha gerçeğe yakın olmasını sağlayacağı değerlendirilmiştir.

4.5 Modelin Varsayımları

-İktisadi büyüme, iktisadi faaliyet kollarında meydana gelen üretim artışlarından kaynaklanmaktadır ve bu artışların etkilerinin toplamına eşittir.

-Her ülkenin kendine özgü şartları gereği herhangi bir üretim dağılımının mümkün olan en yüksek iktisadi büyümeyi sağlaması mümkündür.

-Ele alınan dönemde üretim artışı sağlanabildiğine göre her faaliyet kolunda üretim sıfırdan büyüktür. Üretim payları zaman içinde değişebilir, ancak bu değişimin ülkenin şartlarından bağımsız olarak gerçekleşmesi beklenemez. Bu değişimlerin

uygulanabilir seviyede olması amacıyla, değişim miktarlarının faaliyet kollarındaki üretim artışının standart sapmalarından düşük olması gerekliliği kabul edilmiştir. Bu gereklilik modelden kaynaklanan bir gereklilik değildir. Sonuçların gerçek hayata uygunluğunun sağlanması için ilave edilmiştir.

4.6 Modelin Oluşturulması

Öncelikle 1998-2016 arasında 73 çeyrek dönemin ortalama büyüme seviyesi hedef iktisadi büyüme oranı olarak seçilmiş ve bu hedefi en istikrarlı şekilde sağlayacak faaliyet kolu üretim artış oranları araştırılmıştır. Bu durumda amaç fonksiyonu aşağıdaki şekildedir.

$$\text{Min. } (\sigma_p^2) = \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N X_i X_j \sigma_{ij} \quad \text{Denklem} \quad (4.5)$$

N = Sektör sayısı

X_i = i sektörünün milli gelirdeki ağırlığı

σ_{ij} = i ve j sektörlerinin arasında bulunan kovaryans değeri

σ_p^2 = iktisadi büyümenin varyansı

Modelde tanımlanan kısıt fonksiyonlarının uyarlanması ile aşağıdaki üç temel kısıt fonksiyonu elde edilmiştir.

$$\sum_{i=1}^n X_i \mu_i \geq R \quad \text{Denklem} \quad (4.6)$$

$$\sum_{i=1}^n X_i = 1 \quad \text{Denklem} \quad (4.7)$$

$$0 \leq X_i \leq 1, \quad i = 1, \dots, n \quad \text{Denklem} \quad (4.8)$$

Bu fonksiyonlar sırasıyla; elde edilecek olan büyüme oranının 1998-2016 arası ortalama büyüme oranından büyük ya da eşit olmasını, faaliyet kollarındaki üretimin toplam üretime oranlarının toplamının 1'e eşit olmasını, sektör ağırlıklarının 0'dan büyük ve 1'den küçük olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu kısıt fonksiyonları modelin matematiksel olarak anlamlı sonuç vermesi için tanımlanan fonksiyonlardır.

Sadece bu üç kısıt fonksiyonlarının kullanımı, elde edilen sonuçlarda bazı sektörler için gerçek hayata uygun olmayacak optimum faaliyet kolu paylarının elde edilmesi ile sonuçlanmaktadır.

Elde edilen sonuçların gerçek hayata uygun olması amacıyla yukarıdaki kısıt fonksiyonlarına ilave olarak her sektör için minimum ve maksimum ağırlıkları içeren ek bir kısıt fonksiyonu oluşturulmuştur. Bu kısıt fonksiyonu, her faaliyet kolunun üretim payını; incelenen dönem içinde aldığı minimum değerden bir standart sapma kadar azı ve maksimum değerlerden bir standart sapma kadar fazlası ile sınırlandırılmıştır.

$$\text{Min } (X_i) - \text{ss}(X_i) \leq X_i \leq \text{Mak } (X_i) + \text{ss}(X_i) \quad \text{Denklem} \quad (4.9)$$

4.7 Modelin Çözümlemesi

TÜİK verilerinden elde edilen iktisadi faaliyet kollarında üçer aylık dönemlerde meydana gelen büyüme oranlarının standart sapmaları Ms Excel'de bulunmuş ve Ek Tablo 10' da gösterilmektedir.

Ms Excel 2013'de bulunan Veri Çözümleme eklentisi ile Ek Tablo 11'de gösterilen kovaryans matrisi elde edilmiştir.

Minimum ortalama varyans hesaplamasında kullanılan hedef büyüme oranı, üçer aylık GSYİH artış oranlarının ortalaması olarak kabul edilmiştir.

Ms Excel'de bulunan çözücü yardımıyla minimum varyans için gerekli olan üretim dağılımı farklı varyans-büyüme bileşimleri ile elde edilen etkin sınır eğrisi oluşturulmuştur.

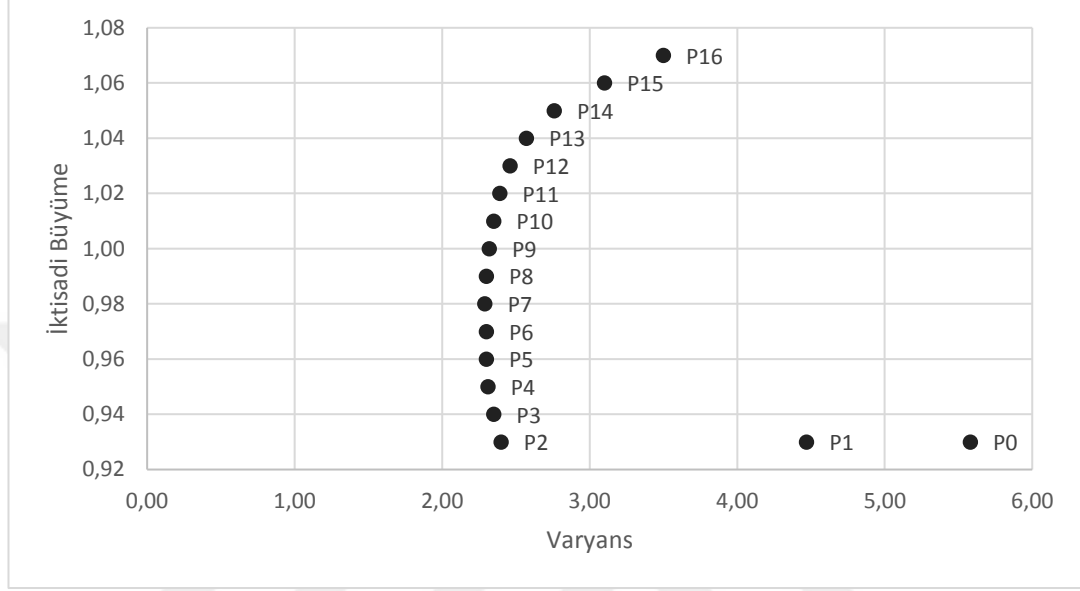
4.8 Etkin Sınır Eğrisinin Yorumlanması

Elde edilen varyans büyüme tablosu Ek Tablo 12 de, bu tablodan elde edilen etkin sınır eğrisi Grafik 4.1 'de gösterilmektedir

İncelenen dönemde 4,47 varyansa sahip 0,93 ortalama büyüme oranı P1 noktası ile temsil edilmektedir. Ek tablo 12 'de P1 dağılımı, bu risk ve büyüme

oranının elde edilmesini sağlayacak temsili bir üretim dağılımıdır. P0 dağılımı ise 0,93 seviyesinde ortalama büyümeyi en yüksek varyans ile sağlayacak dağılımdır.

Grafik 4.1: Etkin Sınır Eğrisi

0,93 ortalama büyümeyi minimum varyans ile sağlayan dağılım P2 noktası ile temsil edilmektedir. Bu dağılımla P1 noktasındaki ortalama büyüme 2,4 varyans ile daha istikrarlı bir şekilde sağlanabilmektedir.

P3 noktasından P16 noktasına kadar olan noktalar, farklı büyüme oranlarının minimum varyans ile elde edildiği üretim dağılımlarını temsil etmektedir. Mevcut kısıtlar altında P7 noktası en istikrarlı ortalama büyümenin elde edileceği dağılımdır. Bu noktada ortalama büyüme 0,98, varyans ise 2,29 seviyesindedir. Bu seviyenin altında veya üstünde bir oran daha az istikrarlı bir iktisadi büyüme ile sonuçlanmaktadır. P16 noktası elde edilebilecek en yüksek büyüme oranını göstermektedir. 1,07 olan maksimum ortalama büyüme oranının varyansı ise 3,5 seviyesindedir ve P1 dağılımının varyansından küçüktür.

Ek Tablo 12’de bulunan farklı üretim dağılımları çerçevesinde, faaliyet kollarının üretim payları ile iktisadi büyüme arasında ilişkiler aşağıda sıralanmaktadır.

Tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolunun üretim payı, P2 dağılımında, 2015 değerinin iki katına yakın seviyededir. Düşük büyüme seviyelerinde üst sınıra

yakın olan optimal üretim payı, büyüme hedefi yükseldikçe alt sınıra kadar azalmaktadır. Bu sonuç, bu faaliyet kolunun, iktisadi büyüme ile negatif, büyümenin istikrarı ile pozitif ilişkili olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Madencilik ve taş ocakçılığı faaliyet kolu yıllık %4 seviyesine kadar iktisadi büyüme ve büyümenin istikrarı ile pozitif olarak ilişkilidir, Ancak bu seviyeden sonra bu ilişki tersine dönmektedir. Daha yüksek büyüme oranlarında bu faaliyet kolunun optimal üretim payı alt sınırdadır.

İmalat sanayiinin optimal üretim payı P2 dağılımdan P16 dağılımına kadar sürekli olarak en alt seviyededir. Bu sonuç imalat sanayii ile iktisadi büyüme ve büyümenin istikrarı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım faaliyetlerinin optimal üretim payı P2 seviyesinden itibaren en üst seviyededir. Bu faaliyet kolu iktisadi büyüme ve büyümenin istikrarı ile pozitif ilişkilidir.

Su temini, kanalizasyon, atık yönetimi ve iyileştirme faaliyetleri belirli %4,2 seviyesine kadar iktisadi büyüme ile pozitif ilişkilidir. Ancak bu seviyeden daha yüksek bir büyüme hedeflendiğinde bu ilişki negatife dönmekte, optimal üretim payı alt sınır değerini almaktadır.

İnşaat faaliyetlerinin optimal üretim payı P2 değerinden itibaren en alt seviyededir. P16 dağılımdaki artış diğer faaliyet kollarının neredeyse tamamının alt veya üst sınıra dayanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, iktisadi büyüme ve büyümenin istikrarı ile inşaat faaliyetleri arasında negatif bir ilişkinin varlığını göstermektedir. 2015 yılı üretim payı optimal üretim payından yaklaşık %5 daha yüksek seviyededir.

Toptan ve perakende ticaret faaliyet kolunun optimal üretim payı da P2 dağılımdan itibaren sürekli olarak alt sınırdadır. 2015 yılı üretim payı bu değerden %1,5 yüksektir.

Ulaştırma ve depolama faaliyetleri P2 dağılımda alt sınırdadır. Ancak hedeflenen büyüme oranı ve buna bağlı olarak büyümenin varyansı arttıkça bu faaliyet kolunun optimal üretim payı da kademeli olarak artmaktadır.

Konaklama ve yiyecek faaliyet kolunun optimal üretim payı düşük büyüme oranlarında üst sınırdaki hedeflenen büyüme oranı yükseldikçe alt sınıra kadar gerilemektedir.

Bilgi ve iletişim faaliyetlerinin üretim payı P2 dağılımında alt sınırdadır. Bunun nedeni incelenen dönemde ortalama üretim artışının yüksek olmasına rağmen bu artışın düzensiz olmasıdır. Hedeflenen iktisadi büyüme oranı ve dolayısıyla kabul edilebilir varyans arttıkça bu faaliyet kolunun optimal üretim payı da artarak üst sınıra ulaşmaktadır.

Finans faaliyetleri üretim payı da bilgi ve iletişim faaliyetleri gibi en düşük varyansa sahip P2 dağılımından itibaren artmakta ve üst sınıra ulaşmaktadır. Bu iki faaliyet kolu iktisadi büyüme ile pozitif büyümenin istikrarı ile negatif ilişkilidir.

Gayrimenkul faaliyetlerinin optimal üretim payı %4,27 seviyesine kadar üst sınırdadır. Daha yüksek büyüme hedeflerinde bu faaliyet kolunun üretim payı azalmaktadır. Üretim artışı istikrarlı olmasına rağmen bu faaliyet kolunun toplam üretimdeki payının artması iktisadi büyüme hızını kısıtlamaktadır.

Mesleki bilimsel ve teknik faaliyetlerin üretim payı P2 dağılımdan itibaren üst sınırdadır. Bu faaliyet kolu hem büyüme hızı hem de büyümenin istikrarı ile pozitif ilişkilidir. Ancak bu faaliyet kolunun üretim payı geçmiş yıllara göre artış göstermiş olsa da 2015 yılı itibariyle optimal değer olan üst sınırın altındadır.

İdari ve destek hizmetlerinin üretim payı, P2 dağılımda alt sınırdadır. Ancak çeyrek dönemlik büyüme hedefinin %4 seviyesini aşması halinde üretim payı üst sınıra ulaşmaktadır. Bu faaliyet kolu iktisadi büyüme hızı ile pozitif büyümenin istikrarı ile negatif ilişkilidir.

Kamu yönetimi, savunma ve zorunlu sosyal güvenlik faaliyetleri düşük büyüme hedeflerinde üst sınırdadır. Yüksek büyüme hedeflerinde ise optimal üretim payı alt sınır değerini almaktadır.

Eğitim, insan sağlığı ve sosyal hizmetler ve kültür sanat faaliyetlerinin üretim payı P2 seviyesinden itibaren sürekli olarak en üst seviyededir. İktisadi büyüme hızı ve büyümenin istikrarı ile bu faaliyet kollarının üretim payı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Bu üç faaliyet kolunun 2015 yılı itibari ile üretim payları optimal seviyenin altındadır.

Diğer hizmet faaliyetlerinin üretim payı P2 ile P11 dağılımları arasında üst sınır sonrasında ise alt sınırdadır. %4,1 seviyesine kadar pozitif bir ilişki varlığına rağmen, bu büyüme hızından sonra bu faaliyet kolunun üretim payındaki artış iktisadi büyümeyi kısıtlamaktadır.

Hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri optimal üretim payı düşük seviyeli büyüme hedeflerinde olası en düşük değeri almaktadır. Ancak büyüme hedefi arttıkça bu faaliyet kolunun üretim payı üst değere ulaşmaktadır.

Dolaylı ölçülen mali aracılık hizmetleri üretim dağılımında negatif değer alan bir düzeltme kalemidir. Modelin matematiksel olarak anlamlı sonuç verebilmesi amacıyla bu faaliyet kolunun diğer faaliyet kollarına dağıtılmış olduğu veri seti kullanılmıştır. Değerlendirme kapsamı dışında kalması nedeniyle kısıt fonksiyonları bu faaliyet kolunun üretim payını sıfıra eşitleyecek şekilde düzenlenmiştir.

Net vergilerin optimal gelir payı P13 dağılımına kadar alt sınırdadır. Bu dağılımdan sonra tekrar üst sınır değerine ulaşmaktadır ancak bunun nedeni faaliyet kollarının çoğunda üretim payında değişiklik yapılamamasıdır. Bu durumda net vergilerin gelir payı iktisadi büyüme ile negatif ilişkilendirilebilir.

SONUÇ

Tez çalışmasında Türkiye Ekonomisinin 1998-2015 yılları arasında gelişim ve dönüşüm süreci incelenmiştir. Gelişim, iktisadi büyüme, dönüşüm ise üretim dağılımında meydana gelen değişimler çerçevesinde ele alınmıştır. Başlangıçta 20 yılı içermesi planlanan çalışma, düzenli ve karşılaştırılabilir verilerin kısıtlı olması sebebiyle 17 yılı içerecek şekilde daraltılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü iktisadi büyümenin kaynakları, istikrarı ve sürdürülebilirliği hakkında geçmişten bugüne sunulan farklı görüşlere ayrılmıştır. Merkantilizmden bugüne kadar geçen zaman içinde değişen sosyal, siyasal ve iktisadi şartlar, iktisadi büyüme modellerini de etkilemiş, iktisadi büyümenin kaynağı sırasıyla değerli madenler, tarımsal üretim, imalat sanayii, tasarruf oranları, sermayenin verimliliği, nüfus, teknoloji ve ar-ge yatırımları olarak kabul edilmiştir. Ar-ge yatırımları ile iktisadi büyüme ilişkisinin, geçtiğimiz yüzyılın son yarısından itibaren, içsel büyüme modellerinde kabul edildiği şekilde gerçekleşmemesi, iktisadi büyümenin kaynağı hakkındaki tartışmaları tekrar başlatmıştır.

İkinci bölümde geçmişten bugüne temel makro iktisadi değişkenler, büyüme ve üretim yapısında meydana gelen değişim incelenmiştir. Bu bölümde temel olarak Cumhuriyet dönemi ele alınmış ancak makro iktisadi değişkenlerin analizi, yapısal sorunların kaynaklarının açıklanabilmesi amacıyla, Cumhuriyet öncesi dönemi içerecek şekilde genişletilmiştir. 17. Yüzyıldan itibaren kişi başı gelir seviyesinde gelişmiş ülkelerle olan fark sanayi devrimi sonrasında artmış ve bugün halen devam etmektedir.

Üçüncü bölümde; 1998-2015 yılları arasında; temel iktisadi değişkenlerin seyri, bu gelişmelerin dünya geneli ve gelir gruplarına göre durumu, iktisadi büyüme ve faaliyet kollarının üretim paylarında meydana gelen değişimler araştırılmıştır. Ayrıca faaliyet kollarındaki üretim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye dair teorik ve ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar, uygulanan yöntem, incelenen ülke ve döneme göre farklı sonuçlar sunmaktadır.

Ele alınan dönemde iktisadi büyüme ortalaması çeyrek bazında 0,93 seviyesindedir. Bu seviye yıllık ortalama %3,7 ile Cumhuriyet dönemi ortalaması olan %4,7 seviyesinin altındadır.

Dördüncü bölümde iktisadi faaliyet kollarının üretim payları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiş ve üretim dağılımında meydana gelecek bir değişim ile daha yüksek ve istikrarlı bir büyüme oranı elde etmenin yolları araştırılmıştır.

Araştırmada mevcut iktisadi yapı veri olarak kabul edilmiş ve iktisadi büyüme bir kaynak tahsisi problemi olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, bir yatırımcının mevcut yatırım araçlarından en az riskle en fazla getiriye elde etmeyi amaçlaması ile benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlik nedeniyle ve yatırım araçlarının birbiri ile olan ilişkilerinin de hesaba katılabilmesi amacıyla Markowitz portföy optimizasyonu modeli kullanılmış, bu modelin uyarlanması yoluyla, üretim dağılımı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler araştırılmıştır, Uygulama ile elde edilen sonuçlar aşağıda sıralanmaktadır.

İktisadi büyümenin hızı ve istikrarı, kısmen, faaliyet kollarının toplam üretim payları ile açıklanabilmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, üretim yapısında değişimler ile iktisadi büyüme hızının, incelenen dönemin ortalaması olan %0,93 seviyesinden %1,07 seviyesine yükseltilmesi mümkündür.

Etkin sınır eğrisinde yer alan herhangi bir noktadaki dağılım ile incelenen dönemden daha istikrarlı bir büyüme elde edilebilecektir. 1998-2015 dönemi çeyrek bazlı ortalama büyüme oranlarının varyansı 4,47, etkin sınır eğrisindeki noktalarda en yüksek varyans ise 3,5 değerindedir.

En düşük varyans 2,29 ile %0,98 büyüme oranında elde edilmektedir ve bu oran, mevcut yapı ve tanımlanan kısıt fonksiyonları altında mümkün olan en istikrarlı büyüme oranıdır. Bu orandan daha yüksek büyüme oranlarında olduğu gibi daha düşük büyüme oranlarında da büyümenin istikrarı azalmaktadır

Elde edilebilecek en yüksek ortalama büyüme oranı %1,07 olarak hesaplanmıştır. Bu ortalama büyüme hızında varyans 3,5 seviyesine yükselmektedir.

Mevcut kısıt fonksiyonları altında orta vadeli planda hedeflenen iktisadi büyüme hızına ulaşmak mümkün değildir. Kısıt fonksiyonları ile tanımlanan aralıklar genişletildiğinde daha yüksek ortalama büyüme hızları elde edilebilir ancak bu durumda faaliyet kollarının üretim payları uygulanabilir olmayan değerler almaktadır.

Etkin sınır eğrisi üzerinde bir üretim dağılımı için genel olarak; tarım, imalat, inşaat, ticaret faaliyetlerin üretim paylarının azalması, bilgi ve iletişim, eğitim, sağlık, kültür ve finans faaliyetlerinin üretim paylarının artması gerekmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar; Hulten (1996), Canning ve Pedroni (2008), Gollin, 2010, Yapraklı ve Sağlam (2010), Özsoy (2009), Ekşioğlu (1973) ve McKinnon (1973) tarafından elde edilen sonuçlar ile kısmen uyumlu görünmektedir. Ancak bu çalışmalar, genellikle ele alınan faaliyet kolundaki üretim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkilerin yönünü ve kuvvetini araştırmakta ve üretim dağılımı hakkında bir sonuç içermemektedir. Elde edilen sonuçları sınamak için yapılan literatür taramasında, benzer yaklaşımın uygulandığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmada optimal üretim payları üst sınır değerine ulaşan faaliyet kolları hizmet sektörüne dahildir. 2015 yılı itibari ile %60 seviyelerinde olan hizmet sektörünün toplam üretim payı, yüksek gelir grubu ortalamasından daha düşüktür. Bu durumda hizmet sektörünün üretim payında artış sağlanması mümkün görünmektedir. Ancak bu değişimler yolu ile de elde edilebilecek en yüksek büyüme oranı %4,35 olacaktır.

Diğer taraftan çalışmada elde edilen sonuçlar, faaliyet kollarının üretim payı ile iktisadi büyüme arasında tespit edilen ilişkilerin mutlak olduğu anlamına gelmemektedir. %4,35 seviyesinden daha yüksek iktisadi büyüme oranlarında faaliyet kollarının optimal üretim payı değişmeye devam edecektir. Oluşturulan model ile bu seviyeden sonrası için herhangi bir sonuca ulaşılamamaktadır. Ölçek ekonomileri ve azalan faktör verimliliği gibi ters yönlü olası etkiler bu değişim hakkında tahmin yapmayı zorlaştırmaktadır.

Bu değişimin hesaplanması amacıyla daha yüksek ortalama büyüme oranına sahip bir veri seti ile benzer bir çalışma yapılabilir. Bir diğer yöntem de girdi-çıkıtlı tablolarında yola çıkarak simülasyon teknikleri ile farklı senaryolar ışığında üretim

yapısında meydana gelen değişimlerin incelenmesidir. Bu iki farklı yöntemde yapılacak çalışmalar bu çalışmanın sonuçlarının sınanmasını da sağlayacaktır.

Bu çalışmada üretim dağılımı, verimlilik temelinde ele alınmaktadır ve yalnızca iktisadi büyüme ile ilgili sonuçlar içermektedir. İktisat politikası, büyüme dışında, istihdam, iç ve dış denge, fiyat istikrarı gibi pek çok farklı hedefler içermektedir ve üretim dağılımında meydana gelecek değişimlerin bu hedeflere etkileri çalışmanın kapsamı dışındadır. Diğer taraftan elde edilen sonuçlar tarım, imalat sanayii gibi faaliyet kollarındaki toplam üretimin azaltılması gerektiği anlamına gelmemektedir. Ancak mevcut üretim yapısı ile bu faaliyet kollarına daha fazla kaynak tahsis etmek kaynak israfına yol açmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, mevcut yapıyla, orta vadeli planda hedeflenen, %5 veya daha yüksek iktisadi büyüme ortalamasına ulaşabilmek mümkün değildir. İktisadi büyümenin bu seviyelere çıkabilmesi için ülke genelinde iktisadi ve iktisadi olmayan yapısal değişiklikler gerekmektedir.

İktisadi alandaki yapısal değişikliklerin başında iç tasarrufların yatırımları karşılayabilecek seviyeye yükseltilmesi gelmektedir. Türkiye ekonomisi mevcut tasarruf açığına iç açık ve dış açık arasında tercih yaparak karşılamaktadır. İncelenen dönemin başlarında bu tercih iç açıktan yana kullanılmış sonrasında ise dış açık tercihi ile devam edilmiştir. İki farklı politika tercihinin de farklı sonuçları olmakla birlikte, istikrarlı ve yüksek seviyeli bir iktisadi büyüme ortalaması sağlamadığı açıktır.

Dış açığın önemli kısmı, yatırım malları ile enerji üretiminin iç piyasadan karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Bu iki üretim girdisinin ithalatının azalması ise iktisadi büyümeyi hedeflenen seviyeden uzaklaştıracaktır. Yatırım mallarının daha fazla yerli üretimle karşılanması ve enerjide kaynak çeşitliliği ve verimliliğin artırılması, ithalatın iktisadi büyüme üzerindeki kısıtlayıcı etkisini azaltacaktır.

Vergi gelirleri ağırlıklı olarak ithalat vergisi ve diğer dolaylı vergilere dayanmaktadır. Mevcut vergi yapısı ithalatta meydana gelecek bir azalma veya tasarruflarda meydana gelecek bir artış sonucu bütçe gelirlerinin de azalacağı bir yapıdır. Bu durum da iktisadi büyümeyi arttıracak değişimlerin iç dengenin bozulması

yoluyla büyümei kısıtlaması anlamına gelmektedir. Vergi yapısı bu etkiyi en aza indirecek şekilde tekrar düzenlenmelidir.

İşgücünün verimliliği bilgi birikimi ve teknik beceri ile orantılıdır. Mevcut durumda işgücünün verimliliği düşük seviyededir. Düşük verimlilik ise sırasıyla, ücretlerin, gelirin, tasarrufun, yatırımların ve nihayetinde iktisadi büyümenin düşük seviyede kalması ile sonuçlanacaktır. Eğitim sistemi bilgi birikimi ve becerilerin geliştirilmesi amacı ile tekrar yapılandırılmalıdır.

İktisadi yapıda meydana gelmesi önerilen bu değişimler, iktisadi hedeflere ulaşmak için gereklidir ancak yeterli değildir. Bu değişimler; hukuk sistemi, rekabet, toplumsal adalet, fırsat eşitliği, gibi alanlarda meydana gelen iyileşmeler ile desteklenmelidir. Ülkelerin iktisadi gelişmişlik seviyeleri bu alanlardaki ilerlemeleri ile birlikte hareket etmektedir. Doğal kaynaklara bağlı ekonomiler dışında, bu kriterlere ilişkin sıralamalar ile refah seviyesi sıralamalarının benzerliği, bu değişimlerin politika tercihi değil, iktisadi hedeflere ulaşmak için gereklilik olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Acemoğlu, Daron,

Robinson, James A.: **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty**, New York, Crown Publishers, 2012.

Alkin, Erdoğan: **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1992.

Aysan, Mustafa: **Atatürk' ün Ekonomi Politikası**, 7. Baskı, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.

Boratav, Korkut: **Türkiye'de Devletçilik**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Ekelund, Robert B. Jr.,

Hébert, Robert F.: **A History of Economic Theory and Method**, 6. Edition, Illinois, Waveland Press, 2014.

Graham, Benjamin,

Dodd, David L.: **Security Analysis: Principles and Technique**, Second Edition, McGraw-Hill, New York, 1962, (1934).

Greenspan, Alan: **The Age of Turbulence, Adventures in A New World**, New York, The Penguin Press, 2007.

Hicks, John: **A Theory of Economic History**, Oxford, Clarendon Press, 1969.

Hiç, Mükerrerem: **Büyüme ve Gelişme Ekonomisi**, 11. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.

- Hirschman, Albert O.: **Strategy of Economic Development**, New Haven, Yale University Press, 1958.
- Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 7. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000.
- Kepenek, Yakup,
Yentürk, Nurhan: **Türkiye Ekonomisi**, 17. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2005.
- Keynes, John M.: **The General Theory of Employment, Interest And Money**, New Delhi, Atlantic Publishers, 2008, (1936).
- Maddison, Angus: **The World Economy Volume 1: Millenial Perspective**, Paris, OECD, 2006.
- Maddison, Angus: **The World Economy Volume 2: Historical Perspective**, Paris, OECD, 2006.
- McKinnon, Ronald I.: **Money and Capital in Economic Development**, Washington DC, Brookings Institution, 1973.
- Meade, James E.: **A Neo-Classical Theory of Economic Growth**, 2. Edition, London, Allen & Unwin, 1964.
- Mokyr, Joel: **Industrialization in the Low Countries, 1795-1850**, New Haven and London, Yale University Press, 1976.
- Nurkse, Ragnar: **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, Oxford, Basil Blackwell, 1953.
- Owen, Wilfred: **Transportation and World Evelopment**, Baltimore, John Hopkins University Press, 1987.

- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 10. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Pamuk, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 7. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Ricardo, David: **On the Principles of Political Economy and Taxation**, Sraffa Piero Ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1981 (1817).
- Rosenstein-Rodan, Paul N.: **Capital Formation and Economic Development**, London, George Allen and Unwin, 1965.
- Rostow, Walt W.: **The Stages of Economic Growth; A Non-Communist Manifesto**, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
- Savaş, Vural F.: **İktisadın Tarihi**, 4. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000.
- Schumpeter, Joseph A.: **Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process**, McGraw-Hill Book Company, 1939.
- Schumpeter, Joseph A.: **Capitalism, Socialism and Democracy**, London, Routledge, 2003, (1942).
- Schumpeter, Joseph A.: **History of Economic Analysis**, Ed. by. Elizabeth Boody Schumpeter, London, Routledge, 1994, (1954).
- Schumpeter, Joseph A.: **The Theory of Economic Development**, Trans. by. Redvers Opie, New Brunswick, Transaction Publishers, 2004, (1934).
- Scott, Maurice F.: **A New View of Economic Growth**, Oxford, Clarendon Press, 1989.
- Shaw, Edward S.: **Financial Deepening in Economic Development**, New York, Oxford University Press, 1973.

- Smith, Adam: **Ulusların Zenginliği**, ev. Metin Saltoğlu, Ankara, Palme Yayıncılık, 2012, (1776).
- Spiegel, Henry W.: **The Growth of Economic Thought**, Third Edition, London, Duke University Press, 1991.
- Tezel, Yahya S.: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Ankara, Yurt Yayıncılık, 1982.
- Williams, John B.: **The Theory of Investment Value**, Reprint Edition, Burlington, Fraser Publishing Company, 1997, (1938).
- Yenal, Oktay: **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

MAKALELER

- Acartürk, Ertuğrul,
- Kılıç, Ramazan: "Osmanlı Devletinde Kapitlaasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi," **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.: 29, Sayı: 2, 2011, s. 1-21.
- Aghion, Philippe,
- Howitt, Peter: "A Model of Growth Through Creative Destruction," **Econometrica**, Vol. 60, No: 2, March, 1992, pp. 323-351.
- Agrawal, Pradeep: "Savings, Investment and Growth in South Asia," **Indira Gandhi Institute of Development Research**, 2000, pp. 1-47.
- Ağayev, Seymur: "İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi rneğinde Panel Eştmleme ve Panel Nedensellik Analizleri," **Ege Akademik Bakış**, C. 11, Sayı. 2, Nisan, 2011, s. 241-254.

Ahmed, Masood Q.,

Butt, Mohammad S., Alam, Shaista: "Economic Growth, Export and External Dept
Casualty: The Case of Asian Countries," **The Pakistan
Development Review**, Vol. 39, No. 4, Part, II, Winter, 2000,
pp. 591-608.

Akça, Emrah E.,

Bal, Harun,

Demiral, Mehmet: "Doğal Kaynak Zenginliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde
Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: MENA ve Hazar
Ülkelerinden Ampirik Bulgular," **Ege Akademik Bakış**, C.
15, Sayı. 3, Temmuz, 2015, s. 301-312.

Akçacı, Taner: "Eğitim Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi," **Kafkas
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.
4, Sayı 5, 2013, s. 65-79.

Akgül, Işıl, Koç,

Selin Ö.: "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Eğitim ve Büyüme İlişkisi:
Eşik Otoregresif Yaklaşım," **Trakya Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi**, C. 13, Sayı 2, Aralık, 2011, s. 1-35.

Aktaş, Cengiz: "Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki
Nedensellik Analizi," **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**, C. 18, Sayı. 2, 2009, s. 35-47.

Akyıldız, Hüseyin,

Eroğlu, Ömer: "Türkiye Cumhuriyet Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları,"
**Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**, C. 9, Sayı. 1, 2004, s.43-62.

- Alagöz, Mehmet,
Erdoğan, Savaş,
Topallı, Nurgün: “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007,” **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, Sayı. 1, 2008, s. 79-89.
- Allen, Robert C., “The Great Divergence in European Wages and Prices from the Middle Ages to the First World War,” **Explorations in Economic History**, Vol. 38, pp. 411-447.
- Anwar, Muhammad S.,
Sampath, Rajan K.: “Exports and Economic Growth,” **Indian Economic Journal**, Vol. 47, No. 3, 2000, pp. 79-88.
- Arısoy, İbrahim: “Türkiye’de Sanayi Sektörü –İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi,” **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 2008.
- Arısoy, İbrahim: “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi,” **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, Sayı. 2, 2005, s. 63-80.
- Arrow, Kenneth J.: “The Economic Implications of Learning by Doing”, **Review of Economic Studies**, Vol. 29, No: 3, Jun, 1962, pp.155-173.
- Aschauer, David A.: “Is Public Expenditure Productive?,” **Journal of Monetary Economics**, Vol. 23, No. 2, 1989, pp. 177-200.

Asia, Rosa,

Pueyo, Fernando: “Government Spending and Growth in a Model of Endogenous Longevity,” **Economics Letters**, Vol. 90, Issue 2, February, 2006, pp. 249-253.

Aslan, Alper: “Energy Consumption and GDP: The Strong Relationship in OECD Countries,” **Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy**, Vol. 8, Issue 4, 2013, pp. 339-345.

Ateş, İsmet: “Türkiye’de Lojistik Hizmetlerinin Gelişiminin İhracattaki Büyümeye Etkisi,” **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 2, Sayı. 1, 2010, s. 99-106.

Aysan, Mustafa: “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü, Devletçilik,” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 2, Sayı: 6, Temmuz, 1986, s. 617-644.

Bahar, Ozan,

Bozkurt, Kurtuluş: “Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi,” **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, C. 21, Sayı. 2, Güz, 2010, s. 255-265.

Bal, Harun: “İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme,” **Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 20, Sayı. 1, 2011, s. 87-104.

Balaguer, Jacint,

Cantavella-Jorda, Manuel: “Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: The Spanish Case,” **Applied Economics**, Vol. 34, Issue. 7, 2002, pp. 877-884.

- Barış, Serap,
Uzay, Nisfet: "Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği," **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı. 46, Temmuz-Aralık, 2015, s. 119-151.
- Barro, Robert J.: "Government Spending in a Simple Model of Endogeneous Growth," **Journal of Political Economy**, Vol. 98, No: 5, Part 2, 1990, pp.103-125.
- Barro, Robert J.: "Economic Growth in a Cross Section of Countries," **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 106, No. 2, 1991, pp. 407-433.
- Bilginoğlu, Mehmet A.,
Aysu, Ahmet: "Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği," **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı. 31, Temmuz-Aralık, 2008, s. 1-23.
- Blankenau, William F.,
Simpson, Nicole B.,
Tomljanovich, Marc: "Public Education Expenditures, Taxation, and Growth: Linking Data to Theory," **The American Economic Review**, Vol. 97, No. 2, 2007, pp. 393-397.
- Borensztein, Eduardo,
De Gregio, Jose,
Lee, Jong-Wha: "How Does Foreign Investment Affect Economic Growth?," **Journal of International Economics**, Vol. 45, 1998, pp. 115-135.

- Bozkurt, Cuma: “Türkiye’de Bilgi İletişim, Eğitim, Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir Yaklaşım,” **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, C. 3, Sayı. 2, 2015, ss. 45-56.
- Canning, David,
Pedroni, Peter: “Infrastructure, Long-run Economic Growth and Casualty Tests for Cointegrated Panels,” **The Manchester School**, Vol. 76, No. 5, Special Issue, 2008, pp. 504-527.
- Chang, Tsangyao,
Nieh, Chien-Chung: “A Note on Testing the Casual Link Between Construction Activity and Economic Growth in Taiwan,” **Journal of Asian Economics**, Vol. 15, No. 3, 2004, pp. 591-598.
- Cheng, Benjamin S.,
Lai, Tin W.: “An Investigation of Co-Integration and Casualty Between Energy Consumption and Economic Activity in Taiwan,” **Energy Economics**, Vol. 19, Issue. 4, October,1997, pp. 435-444.
- Chowdhury, Abdur,
Mavrotas, George: “FDI and Growth: What Causes What?,” **The World Economy**, Vol. 29, No. 1, January, 2006, pp. 9-19.
- Corden, Warner M.: “Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation,” **Oxford Economic Papers**, Vol. 36, No. 3, Nov., 1986, pp. 359-390.
- Çetin, Murat: “Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Bir Analiz,” **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 7, Sayı. 1, Nisan, 2012, s. 211-230.

Çetin, Murat: “Kaldor Büyüme Yasasının Ampirik Analizi: Türkiye ve AB Ülkeleri Örneği (1981-2007),” **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.11, S. 1, 2009, s. 355.373.

Değer, Mustafa K.,

Doğanay, Muharrem A.: "The Effects of Infrastructure Investment on Economic Growth: A Panel Data Analysis for Selected Country Groups (1994-2013)," **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, C. 11, 2015, s. 63-82.

Demir, Yusuf,

Öztürk, Erdoğan,

Albeni Mesut: ”Türkiye’de Finansal Piyasalar ile Ekonomik Büyüme İlişkisi,” **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. No. 13, 2007, s. 438-455.

Deshpande, Ashwini: “The Debt Overhang and the Disincentive to Invest,” **Journal of Development Economics**, Vol. 52, Issue. 1, February, 1997, pp. 169-187.

Devajaran, Shantayanan,

Swaroop, Vinaya,

Zou, Heng-fu: “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth,” **Journal of Monetary Economics**, Vol. 37, No. 2, 1996, pp. 313-344.

Dewan, Sanjeev,

Kreamer, Kenneth L.: Information Technology and Productivity: Evidence from Country-level Data,. **Management Science**, Vol. 46, No. 4, 2000, pp. 548-562.

- Domar, Evsey D.: "Capital Expansion, Rate of Growth and Employment," **Econometrica**, Vol. 14, No:2, Apr., 1946, pp. 137-147.
- Domar, Evsey D.: "Expansion and Employment," **Econometrica**, Vol. 37, No:1, Mar., 1947, pp. 34-55.
- Dönek, Ekrem: "Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 50, Sayı. 1, 1995, s. 173-186.
- Dritsakis, Nikolaos: "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Casuality Analysis," **Tourism Economics** Vol. 10, No. 3, 2004, pp. 305-316.
- Edquist, Charles: "Systems of Innovation-Perspectives and Challenges," **The Oxford Handbook of Innovation**, Ed. by: Faberberg J., Mowery D., Nelson R., Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 181-208.
- Foley, Duncan K.,
Michl, Thomas R.: "The Classical Theory of Growth and Distribution," Chapters, in: **Handbook of Alternative Theories of Economic Growth**, Ed. by. Mark Setterfield, Edward Elgar Publishing, 2010, pp. 49-63.
- Garcia-Mila, Teresa,
McGuire, Therese J.: "The Contribution of Publicly Provided Inputs to States' Economies," **Regional Science and Urban Economics**, Vol. 22, No. 2, 1992, pp. 229-241.
- Ghali, Moheb A.: "Tourism and Economic Growth: An Empirical Study," **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 24, Issue. 3, 1976, pp. 527-538.

- Gittleman, Maury,
Wolff, Edward N.: "R&D Activity and Cross-country Growth Comparisons,"
Cambridge Journal of Economics, Vol. 19, No. 1, February,
1995, pp. 189-207.
- Goel, Rajeev,
Ram, Rati: "Research and Development Expenditures and Economic
Growth: A Cross-country Study," **Economic Development and
Cultural Change**, Vol. 42, No. 2, 1994, pp. 403-411.
- Gollin, Douglas: "Agricultural Productivity and Economic Growth," **Handbook
of Agricultural Economics**, Vol. 4, Ed. by. Robert Evenson,
Prabhu Pingali, Amsterdam, North-Holland, 2010, pp. 3825-
3866.
- Göçer, İsmet,
Alataş, Sedat,
Peker, Osman: "Yatırım-Tasarruf İlişkisi: OECD Ülkeleri İçin Yeni Nesil
Panel Eşbütünleme Analizi," **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal
Bilimler Dergisi**, Özel Sayı, Eylül, 2013, s.59-78.
- Gökdeniz, İsmail,
Erdoğan, Mahmut,
Kalyüncü, Kahraman: "Finansal Piyasaların Ekonomik Büyümeye Etkisi ve Türkiye
Örneği (1989-2002)," **Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm
Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 1, 2003, s. 107-117.
- Gövdeli, Tuncer: "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal
Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi," **Niğde
Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.
9, Sayı 3, 2016, s. 223-238.

Gramlich, Edward M.: "Infrastructure Investment: A Review Essay," **Journal of Economic Literature**, Vol. 32, No. 3, 1994, pp. 1176-1196.

Grossman .Gene M.,

Helpman Elhanan: "Trade, Knowledge Spillovers and Growth," **European Economic Review**, Vol: 35, 1991, pp. 517-526.

Grossman, Gene M.,

Helpman, Elhanan: "Product Development and International Trade", **Journal of Political Economy**, Vol. 97, No: 6, Dec., 1989 (a), pp. 1261-1283.

Gündüz, Lokman,

Hatemi-J, Abdunnasser: "Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey," **Applied Econometrics Letters**, Vol. 12, Issue. 8, 2005, pp. 499-504.

Harris, Richard D. F.: "Stock Markets and Development: A Re-assessment," **European Economic Review**, Vol. 41, Issue. 1, January, 1997, pp. 139-146.

Harrod, Roy F.: "An Essay in Dynamic Theory," **The Economic Journal**, Vol. 49, No: 193, Mar., 1939, pp. 14-33.

Harrod, Roy F.: "Second Essay in Dynamic Theory," **The Economic Journal**, Vol. 70, No: 278, Jun, 1960, pp. 277-293.

Hossain, Sharif: "Panel Estimation for Co₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Urbanization of Newly Industrialized Countries," **Energy Policy**, Vol. 39, No. 11, November, 2011, pp. 6991-6999.

- Jones, Charles I.,
Romer, Paul M.: “The New Kaldor Facts: Ideas, Institutions, Population and Human Capital,” **American Economic Journal: Macroeconomics**, Vol. 2, No:1, January, 2010, pp. 224-245.
- Jones, Charles I.: “Time Series Tests of Endogenous Growth Models,” **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 110, No: 2, May, 1995 (b), pp, 495-525.
- Jones, Charles I.; “R&D-Based Models of Economic Growth,” **Journal of Political Economy**, Vol. 103, No: 4, Aug., 1995 (a), pp.759-784.
- Kaldor, Nicholas: “Alternative Theories of Distribution,” **The Review of Economic Studies**, Vol.23, No: 2, 1955-1956, pp. 83-100.
- Kaldor, Nicholas: “Capital Accumulation and Economic Growth,” in **The Theory of Capital**, Ed. by. E. A. Lutz, D. C. Hague, St. Martins Press, 1961, pp. 177-222.
- Kaldor, Nicholas: “Economic Growth and Verdoorn’s Law: A Comment on Mr. Rowthorn’s Article,” **Economic Journal**, Vol. 85, No: 340, Dec., 1975, pp. 891-896.
- Kar, Muhsin,
Taban, Sami: “Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri,” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 58, Sayı 3, 2003, s. 145-169.

Karabıçak, Mevlüt: “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci,” **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 5, Sayı. 2, 2000, s. 49-65.

Kaya, Vedat,

Yalçınkaya, Ömer,

Hüseyini, İbrahim: “Ekonomik Büyümede İnşaat Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği,” **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 7, Sayı. 4, 2013, s. 148-168.

Kelly, Trish: “Public Expenditures and Growth,” **Journal of Development Studies**, Vol.34, No. 1, 1997, pp. 60-84.

Kızılgöl, Özlem,

Erbaykal, Erman: “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi,” **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 13, Sayı. 2, 2008, s. 351-360.

King, Robert G,

Rebelo, Sergio: “Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications,” **Journal of Political Economy**, Vol, 98, No. 5, 1990, pp.126-150.

Konya, Laszlo:

“Export-Led Growth, Growth-Driven Export, Bot hor None? Granger Casualty Analysis on OECD Countries,” **Applied Econometrics and International Development**, AEEADE, Vol. 4, No. 1, 2004, pp. 73-94.

Korkmaz, Suna,

Aydın, Ahmet:

“Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi,” **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C. 10, Sayı, 3, Aralık, 2015, s. 47-76.

Kraft, John,

Kraft Arthur:

“On the Relationship Between Energy and GNP,” **The Journal of Energy and Development**, Vol. 3, No. 2, Spring, 1978, pp. 401-403.

Landau, Daniel:

“Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study for 1960-1980,” **Economic Development and Cultural Change**, Vol. 35, No. 1, October, 1986, pp. 35-75.

Lederman, Daniel,

Maloney, William F.: “Neither Curse nor Destiny: Introduction to Natural Resources and Development,” **Natural Resources: Neither Curse nor Destiny**, Ed. by. David Lederman, William F. Maloney, Palo Alto, Stanford University Press, 2007, pp. 1-15.

Lee, Sang-Yong T.,

Gholami, Roghieh,

Tong, Tan Y.:

“Time Series Analysis in the Assessment of ICT Impact at the Aggregate Level-Lessons and Implications for the New Economy,” **Information & Management**, Vol. 42, No. 7, 2005, pp. 1009-1022.

Lin, Shuanglin,

Sosin, Kim:

“Foreign Debt and Economic Growth,” **Economics of Transition**, Vol. 9, No. 3, November, 2001, pp. 635-655.

- Lopes, Jorge: "The Construction Industry and Macroeconomy in Sub-Saharan Africa Post 1970," **Construction Management and Economics**, Vol. 16, No. 6, 1998, pp. 637-649.
- Lopes, Jorge,
Ruddock, Les,
Riberio, Francisco, L.: "Investment in Construction and Economic Growth in Developing Countries," **Building Research & Information**, Vol. 30, No. 3, 2002, pp. 152-159.
- Lucas, Robert E.: "On the mechanics of economic development." **Journal of Monetary Economics**, Vol. 22, No: 1, 1988, pp. 3-42.
- Lyrrouidi, Katerina,
Papanastasiou, John,
Vamvakidis, Athanasios: "Foreign Direct Investment and Economic Growth in Transition Economies," **South Eastern Europe Journal of Economics**, Vol. 2, Issue. 1, 2004, pp. 97-110.
- Mankiw N. Gregory: "The Growth of Nations", **Brookings Papers on Economic Activity**, Vol. 1, 1995, pp. 275-326.
- Mankiw, Gregory N.,
Romer, David,
Weil, David N.: "A Contribution to the Empirics of Economic Growth," **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. 107, No: 2, May, 1992, pp. 407-437.
- Markowitz, Harry: "Portfolio Selection," **Journal of Finance**, Vol. 7, No. 1, Mar., 1952, pp. 77-91.

- Mencinger, Joze: “Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth,” **Kyklos**, Vol. 56, No. 4, 2003, pp. 491-508.
- Metintaş, Mustafa Y.,
Kayıran, Mehmet: “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi,” **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1, Sayı. 23, 2016, s. 33-82.
- Motohashi, Kazuyuki: “Firm-level Analysis of Information Network Use and Productivity in Japan,” **Journal of the Japanese and International Economies**, Vol. 21, Issue. 1, March, 2007, pp. 121-137.
- Munnell, Alicia H.: “Why Has Productivity Growth Declined? Prductivity and Public Investment,” **New England Economic Review**, January, 1992, pp. 3-22.
- Munnell Alicia H.: “ Policy Watch: Infrastructure Investment and Economic Growth,” **The Journal of Economic Perspectives**, Vol. 6, No. 4, Autumn, 1992, pp. 189-198.
- Nair-Reicher, Usha,
Weinhold, Diana: “Casuality Tests for Cross-Country Panels: A New Look at FDI and Economic Growth in Developing Countries,” **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Vol. 63, Issue. 2, 2001, pp, 153-171.
- Onyeukwu, Agwara J.: “Resource Curse in Nigeria: Perception and Challenges,” **Central European University, Center for Policy Studies Policy Paper**, December, 2007.

- Özsoy, Ceyda: Türkiye’de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi,” **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, C. 4, 2009, s. 71-83.
- Pasinetti, Luigi L.: “Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth,” **The Review of Economic Studies**, Vol. 29, No:4, Oct., 1962, pp. 267-279.
- Pohjola, Matti: “The New Economy in Growth and Development,” **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 18, No. 3, 2002, pp. 380-396.
- Rebelo, Sergio: “Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth,” **Journal of Political Economy**, Vol. 99, No: 3, Jun, 1991, pp.500-521.
- Reynolds, Jonathan,
Cuthbertson, Richard: “Retail & Wholesale: Key Sectors for the European Economy,” **Oxford Institute of Retail Management Research Report**, April, 2014.
- Romer, Paul M. "Increasing Returns and Long-Run Growth," **Journal of Political Economy**, Vol. 94, No: 5, 1986, pp. 1002-1037.
- Romer, Paul M.: “Endogenous Technological Change,” **Journal of Political Economy**, Vol. 98, No: 5, Part. 2, Oct, 1990 (a), pp.71-102.
- Romer, Paul M.: “Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development,” **Journal of Monetary Economics**, Vol. 32, No. 3, December, 1993, pp. 543-573.
- Roy, Andrew D.: “Safety First and The Holding of Assets,” **Econometrica**, Vol, 20, Issue 3, 1952, pp. 431-449.

- Ruhiiga, Tabukeli M.: "The Wholesale-Retail Sector and Changes in Consumer Market Response in Rural South Africa," **Journal of Social Science**, Vol. 29, No. 1, 2011, pp. 91-99.
- Rybczynski, Tadeusz: "Factor Endowment and Relative Commodity Prices," **Economica**, Vol. 22, No. 88, 1955, pp. 336-341.
- Scott, Maurice F.: "A New Theory of Economic Growth," **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 8, No:4, 1992, pp. 29-42.
- Segerstrom, Paul S.: "Endogenous Growth Without Scale Effects," **The American Economic Review**, Vol. 88, No: 5, Dec., 1998, pp. 1290-1310.
- Solow, Robert M.: "A Contribution to the Theory of Economic Growth," **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 70, No: 1, Feb., 1956, pp.65-94.
- Solow, Robert M.: "Technical Change and the Aggregate Production Function," **The Review of Economics and Statistics**, Vol. 39, No: 3, Aug., 1957, pp.312-320.
- Swan, Trevor W.: "Economic Growth and Capital Accumulation," **The Economic Record**, Vol. 32, No: 2, 1956, pp. 334-361.
- Şenesen, Ümit,
Şenesen Gülay G.: "Türkiye İnşaat Sektörünün Büyüme ve İstihdama Katkısı: 2000'li Yıllar İçin Bir Sorgulama," **Tuncer Bulutay' a Armağan**, Der. Yıldırım, N., Ankara, Mülkiyeliler Birliği, 2015, s. 355-366.
- Taban, Sami: "Türkiye'de Sağlık ve Ekonomi İlişkisi: Nedensellik Testi," **3. Ulusal Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 3-12.

- Terzi, Harun,
Oltulular, Sabiha: "Türkiye'de Sanayileşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki," **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 5, Sayı. 2, 2004, s. 219-226.
- Terzi, Harun: "Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektörel Bir Karşılaştırma," **İktisat İşletme ve Finans**, C. 13, Sayı. 144, 1998, s. 62-71.
- Tiwari, Aviral K.: "A Casual Analysis Between Construction Flows and Economic Growth: Evidence From India," **Journal of International Business and Economy**, Vol. 12, No. 2, 2011, pp. 27-42.
- Tse, Raymond Y. C.,
Ganesan, Sivaguru: "Casual Relationship Between Construction Flows and GDP: Evidence from Hong Kong," **Construction Management and Economics**, Vol. 15, No. 4, 1997, pp. 371-376.
- Unluönen, Kurban: "Cumhuriyet Dönemi Devlet Borçları," **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, 1988, s.313-335.
- Webber, Don J.: "Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education," **Applied Economics**, Vol. 34, Issue 13, 2002, pp. 1633-1643.
- Yamak, Nebiye,
Tanrıöver, Banu,
Güneysu, Filiz: "Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme," **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 26, Sayı. 2, 2012, s. 205-220.
- Yapraklı, Sevda,
Sağlam Tuncay: "Türkiye'de Bilgi İletişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1980-2008), **Ege Akademik Bakış**, C. 10, Sayı. 2, 2010, s. 575-596.

- Yavuz, Ali: "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler," **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 20, Aralık 2009, s. 203-226.
- Yavuz, Nilgün Ç.: "Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi," **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C., 7. Sayı. 2, 2006, pp. 162-171.
- Yentürk, Nurhan,
Ülengin, Burcu,
Çimenoğlu, Ahmet: "An Analysis of the Interaction among Savings, Investment and Growth in Turkey," **Applied Economics**, Vol. 41, No. 6, 2009, pp. 739-751.
- Yılmaz, Ahmet: "Türkiye Ekonomisinde Ücretler, Karlar ve Kriz," **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.21, Sayı.1, 2006, s. 35-52.
- Young, Alwyn: "Growth Without Scale Effects," **The Journal of Political Economy**, Vol. 106, No: 1, February, 1998, pp. 41-63.
- Zhang, Kevin H.: "Does Foreign Direct Investment Promote Economic Growth? Evidence From East Asia and Latin America," **Contemporary Economic Policy**, Vol. 19, No. 2, April, 2001, pp.175-185.
- Zhang, Kevin H.: "Foreign Direct Investment and Economic Growth? Evidence From East Asia and Latin America," **Contemporary Economic Policy**, Vol. 19, No. 2, April, 2001, pp.175-185.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Brynjolfsson, Erik,

Hitt, Lorin: “Computers and Economic Growth: Firm-level Evidence,”
MIT Sloan School of Management Working Paper, No.
3714, August, 1994, (Çevrimiçi)
<https://dspace.mit.edu/bitstream/id/2144/SWP-3714-32266372-CISR-272.pdf>, 15.06.2017.

Carkovic, Maria,

Levine, Ross: “Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic
Growth?,” **University of Minnesota Working Paper**, May,
2002, (Çevrimiçi)
<http://siteresources.worldbank.org/INTFR/Resources/fdi.pdf>,
15.06.2017.

DPT: **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara, 1963.
(Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1968.
(Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, Ankara,
1973, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara,
1979, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Ankara,
1984, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara,
1989, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara,
1995, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>, 15.06.2017

DPT: **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara,
2000, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>, 15.06.2017.

DPT: **Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara,
2006, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>, 15.06.2017..

- DPT: **Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, 2006, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf>, 15.06.2017.
- Diamond, Jack: “Government Expenditure and Economic Growth: An Empirical Investigation,” **IMF Working Paper**, No.89/45, 1989. (Çevrimiçi)
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=30534>, 10.06.2017.
- Dünya Bankası: “Ar-ge Harcamalarının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=GB.XPD.RSDV.GD.ZS&country=>, 10.06.2017.
- Dünya Bankası: “Brüt Sermaye Birikiminin Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NE.GDI.TOTL.ZS&country=>, 10.06.2017.
- Dünya Bankası: “Brüt Tasarrufların Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GNS.ICTR.ZS&country=>, 10.06.2017.
- Dünya Bankası: “Dış Borcun Gayrisafi Milli Gelire Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=DT.DOD.DECT.GN.ZS&country=>, 10.06.2017.

- Dünya Bankası: “İhracatın Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NE.EXP.GNFS.ZS&country=>, 15.06.2017.
- Dünya Bankası: “İthalatın Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NE.IMP.GNFS.ZS&country=>, 12.06.2017.
- Dünya Bankası: “Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, Sabit Fiyatlarla,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=>, 15.06.2017.
- Dünya Bankası: “Net Doğrudan Yabancı Yatırım,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=BX.KLT.DINV.CD.WD&country=>, 12.06.2017.
- Dünya Bankası: “Net Hata ve Noksan,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=BN.KAC.EOMS.CD&country=>, 12.06.2017.
- Dünya Bankası: “Net Portföy Yatırımları,” (Çevrimiçi),
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=BN.KLT.PTXL.CD&country=>, 10.06.2017.
- Dünya Bankası: “Yıllık Nüfus Artış Oranları,” (Çevrimiçi)
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SP.POP.GROW&country=>, 10.04.2016.

Zeng, Jinli,

Du, Heng: "Allocation of Tax Revenue and Growth Effects of Taxation," **National University of Singapore, Department of Economics, Working Paper**, February, 2013, (Çevrimiçi)
<http://www.vanderbilt.edu/econ/faculty/Wooders/APET/Pet2004/Papers/Allocation%20of%20tax%20revenue.pdf>,
31.04.2017.

Ekşioğlu, Zeynep Ş.: "Kültür ile İlgili Faaliyetlerin Ekonomik Etkisi," **EY International Congress on Economics I, Europe and Global Economic Rebalancing**, Kongre Bildirisi, No. 7, Ekim, 2013, (Çevrimiçi)
<http://www.ekonomikyaklasim.org/eyc2013/?download=Paper%207.pdf>, 30.04.2017.

Grossman, Gene M.,

Helpman, Elhanan: "Growth and Welfare in a Small Open Economy," **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No: 2970, Cambridge, July, 1989 (b), pp. 1-33, (Çevrimiçi)
<http://www.nber.org/papers/w2970>, 15.06.2017.

Grossman, Gene M.,

Helpman, Elhanan: "Quality Ladders and Product Cycles," **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No: 3201, Cambridge, Dec., 1989 (c), pp. 1-45, (Çevrimiçi)
<http://www.nber.org/papers/w3201>, 15.06.2017.

Hazine Müsteşarlığı: **Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar**, Ankara, 2001, (Çevrimiçi)
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9d16883c-c298-4863-8992-e6054973ce6b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=9d16883c-c298-4863-8992-e6054973ce6bh>, 15.06.2017.

Hondroyiannis, George,

Lolos, Sarantis,

Papapetrou, Evangelina: "Financial Markets and Economic Growth in Greece, 1986-1999," **Bank of Greece Working Paper**, No: 17, September, 2004, (Çevrimiçi)
<http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Paper200417.pdf>, 15.06.2017.

Hazine Müsteşarlığı: "Türkiye Brüt Dış Borç Stoku", (Çevrimiçi)
[https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fKamu%20Finansman%c4%b1%20%c4%b0statisti%c4%9fi%2fTurkiye Brut Dis Borc Stoku.xls](https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2f1%2fDocuments%2fKamu%20Finansman%c4%b1%20%c4%b0statisti%c4%9fi%2fTurkiye%20Brut%20Dis%20Borc%20Stoku.xls), 16.04.2017.

Hulten, Charles R.: "Infrastructure Capital and Economic Growth: How Well You Use It May Be More Important Than How Much You Have," **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 5847, December, 1996, (Çevrimiçi)
<http://www.nber.org/papers/w5847>, 15.06.2017.

Kalkınma Bakanlığı: **Orta Vadeli Program (2017-2019)**, (Çevrimiçi)
[http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/13/Orta%20Vadeli%20Program%20\(2017-2019\).pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/OrtaVadeliProgramlar/Attachments/13/Orta%20Vadeli%20Program%20(2017-2019).pdf), 15.06.2017.

Kalkınma Bakanlığı: “TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış Gayrisafi Yurtiçi Hasıla”, 1923-2014, (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/Attachments/233/1.%20Milli%20Gelir%20ve%20%C3%9Cretim.rar>, 16.06.2017.

Kalkınma Bakanlığı: “1924-2014 Sektörel Büyüme Hızları,” (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/Attachments/233/1.%20Milli%20Gelir%20ve%20%C3%9Cretim.rar>, 15.06.2017.

Kalkınma Bakanlığı: “Yatırım ve Tasarruf,” (Çevrimiçi)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gstergeler/Attachments/232/2.%20Yat%4%B1r%4BIm%20ve%20Tasarruf.rar>, 10.03.2017.

Khan, Raza A.: “Role of Construction Sector in Economic Growth: Empirical Evidence from Pakistan Economy,” **First International Conference on Construction in Developing Countries (ICCIDC-I), Advancing and Integrating Construction Education, Research and Practice**, Karachi, Pakistan, 2008, pp. 279-290, (Çevrimiçi) <http://civil.neduet.edu.pk/ICCIDC-I/Conference%20Proceedings/Papers/030.pdf>, 30.04.2017.

Lichtenberg, Frank R.: “R&D Investment and International Productivity Differences,” **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 4161, September, 1992, (Çevrimiçi)
<http://www.nber.org/papers/w4161.pdf>, 15.06.2017.

Maddison, Angus: “Maddison Project Database,” 2013, (Çevrimiçi)
http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/data/mpd_2013-01.xlsx, 12.01.2017.

Mahonye, Nyasha,

Mandishara, Leonard: "Mechanism Between Mining Sector and Economic Growth in Zimbabwe, Is It a Resource Curse?," **Economic Research Southern Africa Working Paper**, No. 499, February, 2015, (Çevrimiçi) https://econrsa.org/system/files/publications/working_papers/working_paper_499.pdf, 15.06.2017.

Maliye Bakanlığı: "Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2012), Bütçe Dengesi," (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/7645,1butcedengesi.xls?0>, 18.05.2017.

Maliye Bakanlığı: "Temel Ekonomik Büyüklükler (2000-2017)," (Çevrimiçi) <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/10329,temel-ekonomik-buyuklukler2000xls.xls?0>, 18.05.2017.

Malthus, Thomas R.: "An Essay on the Principle of Population," 1826. Library of Economics and Liberty, 3 June 2016, (Çevrimiçi) <http://www.econlib.org/library/Malthus/malPlong1.html>, 15.06.2017.

Matsuyama, Kiminori: "Agricultural Productivity, Comparative Advantage and Economic Growth," **National Bureau of Economic Growth Working Paper**, No: 3606, January, 1991, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w3606>, 15.06.2017.

Miles-Ferretti, Gian M,

Roubini, Nouriel: "Growth Effects of Income and Consumption Taxes: Positive and Normative Analysis," **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 5317, October, 1995, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w5317>, 15.06.2017.

- OECD: **Frascati Manual; Proposed Standard Practise for Surveys on Research and Experimental Development**, Paris, 2002, (Çevrimiçi) http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/frascati-manual-2002_9789264199040-en, 15.06.2017.
- Qian, Huang,
- Noboru, Harata: “Role of Transport Infrastructure in Economic Development: An Empirical Study for China,” **Seventh International Conference on Traffic and Transportation Studies**, 2010, (Çevrimiçi) <http://rdarc.itakura.toyo.ac.jp/webdav/ask/public/ACP2010/15.pdf>, 30.04.2017.
- Sachs, Jeffrey D.,
- Warner, Andrew M.: “Natural Resource Abundance and Economic Growth,” **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 5398, December, 1995, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w5398>, 15.06.2017.
- Roubini, Nouriel,
- Miles-Ferretti, Gian M.: “Taxation and Endogenous Growth in Open Economies,” **National Bureau of Economic Research Working Paper**, No. 4881, October, 1994, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w4881>, 15.06.2017.
- Schreyer, Paul: “The Contribution of Information and Communication Technology to Output Growth: a Study of the G7 Countries,” **OECD STI Working Paper**, No.2, March, 2000, (Çevrimiçi) <https://www.oecd.org/eco/growth/2496902.pdf>, 15.07.2017.

Szirmai, Adam,

Verspagen, Bart: “Is Manufacturing Still an Engine of Growth in Developing Countries,” **31st General Conference of The International Association for Research in Income and Wealth**, St. Gallen, 15, July, 2010, (Çevrimiçi)
<http://www.iariw.org/papers/2010/6cSzirmai.pdf>, 15.06.2017

Szirmai, Adam,

Verspagen, Bart: “Manufacturing and Economic Growth in Developing Countries, 1950-2005, **UNU-MERIT, Working Paper**, No. 2011-069, 2011, 8 December, 2011, (Çevrimiçi)
<http://www.merit.unu.edu/publications/working-papers/abstract/?id=4606>, 15.06.2017.

TÜİK:

Gayrisafi Yurt İçi Hasıla Güncelleme Çalışmaları Raporu, Ankara, 2008, (Çevrimiçi)
www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1012, 15.06.2017.

TÜİK:

İstatistik Göstergeler, 1923-2013, Ankara, 2014, (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=0&KITAP_ID=160, 16.06.2017.

TÜİK:

“Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına (A21) Göre Zincirlenmiş Hacim, Endeks ve Değişim Oranları,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2515, 16.06.2017.

TÜİK:

“Mevsim ve Takvim Etkisinden Arındırılmış Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, İktisadi Faaliyet Kollarına Göre” (Çevrimiçi)
www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=2273, 01.10.2016.

- TÜİK: “Temel Doğurganlık ve Ölümlülük Göstergeleri,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1592,
10.08.2016.
- TÜİK: “Yıllara Göre Dış Ticaret,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621,
10.03.2017.
- TÜİK: “Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezleri ve Belde / Köy
Nüfusu, Genel Nüfus Sayımları – ADNKS,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1587,
11.08.2016.
- TÜİK: “Yıllara ve Cinsiyete Göre Ortanca Yaş, Genel Nüfus
Sayımları - ADNKS,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1589,
10.08.2016
- TÜİK: “Yıllara, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus, Genel Nüfus
Sayımları – ADNKS,” (Çevrimiçi)
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1588,
10.08.2016
- Türedi, Salih: “Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye
Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri
Analizi,” **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler
Elektronik Dergisi**, Sayı. 7, Ocak, 2013, (Çevrimiçi)
http://sbedergi.gumushane.edu.tr/Makaleler/966260985_sayi7-922SalihTuredi-BilgiIletisimTeknoloji.pdf, 31.04.2017.

EKLER

Ek Tablo 1-A: Cumhuriyet Dönemi Nüfus İstatistikleri

YIL	NÜFUS (BİN)	0-14 (%)	15-64 (%)	65+ (%)	YAŞ ORT.	ERKEK / KADIN (%)	KENT (%)	KI R (%)	ARTIŞ HIZI (%)	KABA DOĞUM HIZI	KABA ÖLÜ M HIZI	BEBEK ÖLÜ M HIZI (BİNDE)	TOPLA M DOĞUR GANLI K HIZI	YAŞAM BEKLEN TİSİ	OKUR YAZA R (%)
1927	13.648					92,7	24,2	75,8							
1935	16.158	41,2	54,4	3,9	21,2	96,5	23,5	76,5	2,11					36,5	18,7
1940	17.820	42,1	54,3	3,5	19,6	99,7	24,4	75,6	1,7					34,3	27,4
1945	18.790	39,5	57,0	3,3	20	101,1	24,9	75,1	1,06					38,5	28,5
1950	20.947	38	58,3	3,3	20,1	101,9	25,0	75,0	2,17					46,2	31,8
1955	24.064	39	57,2	3,4	20,4	103,4	28,8	71,2	2,78					48,1	38,7
1960	27.754	41	55,1	3,5	20,3	104,2	31,9	68,1	2,85					50,3	38,1
1965	31.391	42	54	4	19,3	103,9	34,4	65,6	2,46					52,6	46,2
1970	35.605	42	53,7	4,5	19	102,3	38,5	61,5	2,52	39	13,5	158	5,31	53,1	53,6
1975	40.347	41	54,7	4,6	19,5	105,8	41,8	58,2	2,5	34,5	11,6	140,4	4,46	55,1	61,5
1980	44.736	39	55,9	4,7	19,9	103	43,9	56,1	2,07	32,2	10	110,8	4,33	57	65,6
1985	50.664	38	58,1	4,2	20,9	102,7	53,0	47,0	2,49	30,8	9	83	4,05	59	75,9
1990	56.473	35	60,7	4,3	22,2	102,7	59,0	41,0	2,17	29,9	7,8	65,2	3,76	64,9	79,2
2000	67.803	29	64	6,7	24,8	102,7	64,9	35,1	1,44	21,6	7,3	31,6	2,53	71	86,5
2007	70.586	26	66,5	7,1	28,3	100,5	70,5	30	1,31	18,4	6,4	15,9	2,16	75,3	88,3
2008	71.517	26	66,9	6,8	28,5	100,8	75	25	1,45	18,2	6,3	14,9	2,15	75,7	90
2009	72.561	26	67	7	28,8	101	75,5	25	1,59	17,6	5,1	13,8	2,1	76,1	90,8
2010	73.722	26	67,2	7,2	29,2	101	76,3	24	1,35	17,2	5	12	2,08	76,4	92,7
2011	74.724	25	67,4	7,3	29,7	100,9	76,8	23	1,2	16,8	5,1	11,7	2,05	76,6	94,1
2012	75.627	25	67,6	7,5	30,1	100,8	77,3	23	1,37	17,2	5	11,6	2,11	76,8	94,9
2013	76.667	25	67,7	7,7	30,4	100,7	91,3	8,7	1,33	17	4,9	11,4	2,1	76,9	95,3
2014	77.695	24	67,8	8	30,7	100,7	91,8	8,2	1,34	17,4	5,1	11,3	2,18	77	96,1
2015	78.741	24	67,8	8,2	31	100,7	92,1	7,9	1,35	16,9	5,2	10,7	2,14	78	96,2

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2008 ve 2013 yıllarında önceki yıla göre kent ve kırsal alan nüfuslarındaki büyük farklılıkların ana nedeni, 5747 ve 6360 sayılı Yasalar uyarınca yapılan idari bölünüş değişiklikleridir.

Ek Tablo 1-B: 1961-2015 Dönemi Nüfus Artış Hızları (%)

YIL	DÜNYA	TÜRKİYE	OECD	YIL	DÜNYA	TÜRKİYE	OECD	YIL	DÜNYA	TÜRKİYE	OECD
1961	1,4	2,4	1,6	1981	1,8	2,3	0,9	2000	1,3	1,5	0,7
1962	1,7	2,4	1,4	1982	1,8	2,3	0,8	2001	1,3	1,5	0,7
1963	2,1	2,3	1,3	1983	1,8	2,3	0,8	2002	1,3	1,5	0,7
1964	2,0	2,3	1,3	1984	1,7	2,2	0,7	2003	1,3	1,4	0,7
1965	2,0	2,3	1,3	1985	1,7	2,1	0,7	2004	1,3	1,4	0,7
1967	2,0	2,3	1,1	1986	1,8	2,0	0,8	2005	1,2	1,3	0,7
1968	2,0	2,3	1,0	1987	1,8	1,9	0,8	2006	1,2	1,2	0,7
1969	2,1	2,3	1,2	1988	1,8	1,9	0,8	2007	1,2	1,2	0,7
1970	2,1	2,3	1,1	1989	1,7	1,8	0,8	2008	1,2	1,2	0,8
1971	2,1	2,4	1,1	1990	1,7	1,7	0,9	2009	1,2	1,3	0,7
1972	2,0	2,4	1,2	1991	1,6	1,7	0,9	2010	1,2	1,5	0,7
1973	2,0	2,4	1,0	1992	1,6	1,6	0,9	2011	1,2	1,7	0,6
1974	2,0	2,4	1,2	1993	1,5	1,6	0,9	2012	1,2	1,8	0,5
1975	1,9	2,4	1,1	1994	1,5	1,6	0,8	2013	1,2	1,8	0,8
1976	1,8	2,3	0,9	1995	1,5	1,6	0,8	2014	1,2	1,7	0,6
1977	1,8	2,3	0,9	1996	1,5	1,6	0,8	2015	1,2	1,5	0,6
1978	1,8	2,2	0,9	1997	1,4	1,6	0,8				
1979	1,8	2,3	0,9	1998	1,4	1,6	0,7				
1980	1,7	2,3	0,9	1999	1,4	1,5	0,7				

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 2: Kamu Gelir ve Giderleri, 1923-2015

YIL	GELİR (BİN TL)	GİDER (BİN TL)	BÜTÇE DENGESİ	GELİR /GİDER	BÜTÇE AÇIĞI / FAZLASI (%)	GSMH, CARİ FİYATLARLA A (BİN TL)	BÜTÇE AÇIĞI - FAZLASI / GSMH (%)	GELİR / GSMH (%)	GİDER / GSMH (%)
1923	111	106	5	104,7%	4,7%	1865	0,3%	5,95%	5,68%
1924	138	132	6	104,5%	4,5%	2350	0,3%	5,87%	5,62%
1925	170	201	-31	84,6%	-15,4%	2973	-1,0%	5,72%	6,76%
1926	180	172	8	104,7%	4,7%	3215	0,2%	5,60%	5,35%
1927	202	199	3	101,5%	1,5%	2867	0,1%	7,05%	6,94%
1928	222	201	21	110,4%	10,4%	3172	0,7%	7,00%	6,34%
1929	224	213	11	105,2%	5,2%	4027	0,3%	5,56%	5,29%
1930	217	210	7	103,3%	3,3%	3077	0,2%	7,05%	6,82%
1931	165	182	-17	90,7%	-9,3%	2698	-0,6%	6,11%	6,75%
1932	187	212	-25	88,2%	-11,8%	2273	-1,1%	8,23%	9,33%
1933	174	174	0	100,0%	0,0%	2209	0,0%	7,88%	7,88%
1934	207	229	-22	90,4%	-9,6%	2358	-0,9%	8,78%	9,71%
1935	231	260	-29	88,8%	-11,2%	2542	-1,1%	9,09%	10,23%
1936	271	252	19	107,5%	7,5%	3284	0,6%	8,25%	7,67%
1937	314	287	27	109,4%	9,4%	3501	0,8%	8,97%	8,20%
1938	323	304	19	106,3%	6,3%	3671	0,5%	8,80%	8,28%
1939	390	387	3	100,8%	0,8%	3996	0,1%	9,76%	9,68%
1940	550	536	14	102,6%	2,6%	4662	0,3%	11,80%	11,50%
1941	648	575	73	112,7%	12,7%	5803	1,3%	11,17%	9,91%
1942	978	885	93	110,5%	10,5%	12000	0,8%	8,15%	7,37%
1943	1031	1019	12	101,2%	1,2%	17873	0,1%	5,77%	5,70%
1944	1017	1077	-60	94,4%	-5,6%	12944	-0,5%	7,86%	8,32%
1945	659	601	58	109,7%	9,7%	10594	0,5%	6,22%	5,67%
1946	1041	1019	22	102,2%	2,2%	13300	0,2%	7,83%	7,66%
1947	1615	1564	51	103,3%	3,3%	14627	0,3%	11,04%	10,69%
1948	1468	1402	66	104,7%	4,7%	18482	0,4%	7,94%	7,59%
1949	1628	1572	56	103,6%	3,6%	17625	0,3%	9,24%	8,92%
1950	1419	1467	-48	96,7%	-3,3%	18874	-0,3%	7,52%	7,77%
1951	1646	1591	55	103,5%	3,5%	22669	0,2%	7,26%	7,02%
1952	2236	2249	-13	99,4%	-0,6%	26074	0,0%	8,58%	8,63%
1953	2272	2294	-22	99,0%	-1,0%	30382	-0,1%	7,48%	7,55%
1954	2391	2565	-174	93,2%	-6,8%	31005	-0,6%	7,71%	8,27%
1955	3148	3309	-161	95,1%	-4,9%	37284	-0,4%	8,44%	8,88%
1956	3305	3487	-182	94,8%	-5,2%	43022	-0,4%	7,68%	8,11%
1957	3967	4163	-196	95,3%	-4,7%	57214	-0,3%	6,93%	7,28%
1958	4822	4977	-155	96,9%	-3,1%	68282	-0,2%	7,06%	7,29%
1959	6386	6728	-342	94,9%	-5,1%	85334	-0,4%	7,48%	7,88%
1960	6933	7320	-387	94,7%	-5,3%	91267	-0,4%	7,60%	8,02%
1961	10934	11383	-449	96,1%	-3,9%	96804	-0,5%	11,29%	11,76%
1962	9018	9118	-100	98,9%	-1,1%	112442	-0,1%	8,02%	8,11%
1963	11731	11726	5	100,0%	0,0%	129994	0,0%	9,02%	9,02%
1964	12920	13534	-614	95,5%	-4,5%	138866	-0,4%	9,30%	9,75%
1965	13588	14488	-900	93,8%	-6,2%	148509	-0,6%	9,15%	9,76%
1966	16557	17248	-691	96,0%	-4,0%	176361	-0,4%	9,39%	9,78%
1967	20387	20288	99	100,5%	0,5%	196583	0,1%	10,37%	10,32%
1968	20630	21322	-692	96,8%	-3,2%	219804	-0,3%	9,39%	9,70%
1969	23561	25387	-1826	92,8%	-7,2%	245674	-0,7%	9,59%	10,33%
1970	31295	32866	-1571	95,2%	-4,8%	276332	-0,6%	11,33%	11,89%
1971	39413	46688	-7275	84,4%	-15,6%	342865	-2,1%	11,50%	13,62%
1972	50952	51337	-385	99,3%	-0,7%	409810	-0,1%	12,43%	12,53%
1973	61434	64813	-3379	94,8%	-5,2%	515479	-0,7%	11,92%	12,57%

Ek Tablo 2 (Devam): 1923-2015 Kamu Gelir ve Giderleri

1975	112828	114228	-1400	98,8%	-1,2%	906196	-0,2%	12,45%	12,61%
1976	150716	155028	-4312	97,2%	-2,8%	1151954	-0,4%	13,08%	13,46%
1977	196235	240216	-43981	81,7%	-18,3%	1473945	-3,0%	13,31%	16,30%
1978	321419	347677	-26258	92,4%	-7,6%	2194336	-1,2%	14,65%	15,84%
1979	546481	611412	-64931	89,4%	-10,6%	3831892	-1,7%	14,26%	15,96%
1980	942641	1101698	-159057	85,6%	-14,4%	7031234	-2,3%	13,41%	15,67%
1981	1443427	1544289	-100862	93,5%	-6,5%	10620920	-0,9%	13,59%	14,54%
1982	1515800	1664198	-148398	91,1%	-8,9%	14104074	-1,1%	10,75%	11,80%
1983	2512420	2790371	-277951	90,0%	-10,0%	18692826	-1,5%	13,44%	14,93%
1984	3492815	3973317	-480502	87,9%	-12,1%	29569564	-1,6%	11,81%	13,44%
1985	5821434	5766727	54707	100,9%	0,9%	47176942	0,1%	12,34%	12,22%
1986	6629710	7844080	-1214370	84,5%	-15,5%	68663151	-1,8%	9,66%	11,42%
1987	9894322	12276018	-2381696	80,6%	-19,4%	100444611	-2,4%	9,85%	12,22%
1988	16813270	20538796	-3725526	81,9%	-18,1%	173709458	-2,1%	9,68%	11,82%
1989	30209733	37750236	-7540503	80,0%	-20,0%	305579274	-2,5%	9,89%	12,35%
1990	55066933	66820002	-11753069	82,4%	-17,6%	528369363	-2,2%	10,42%	12,65%
1991	96372525	129235752	-32863227	74,6%	-25,4%	847031885	-3,9%	11,38%	15,26%
1992	174150046	221214881	-47064835	78,7%	-21,3%	1469755067	-3,2%	11,85%	15,05%
1993	350845430	484101287	-133255857	72,5%	-27,5%	2664115913	-5,0%	13,17%	18,17%
1994	742499135	890425204	-147926069	83,4%	-16,6%	5200118506	-2,8%	14,28%	17,12%
1995	1347759990	1704845122	-357085132	79,1%	-20,9%	10434646597	-3,4%	12,92%	16,34%
1996	2684968310	3916254060	-1231285750	68,6%	-31,4%	19857342557	-6,2%	13,52%	19,72%
1997	5726931736	7993610169	-2266678433	71,6%	-28,4%	38762505967	-5,8%	14,77%	20,62%
1998	11635610868	15466377899	-3830767031	75,2%	-24,8%	70203147160	-5,5%	16,57%	22,03%
1999	18657677076	27841439384	-9183762308	67,0%	-33,0%	104595915540	-8,8%	17,84%	26,62%
2000	33040903000	46384290612	-13343387612	71,2%	-28,8%	166658021460	-8,0%	19,83%	27,83%
2001	50890481000	80186248000	-29295767000	63,5%	-36,5%	240224083050	-12,2%	21,18%	33,38%
2002	74603699000	114963019000	-40359320000	64,9%	-35,1%	350476089498	-11,5%	21,29%	32,80%
2003	98558733000	139488824000	-40930091000	70,7%	-29,3%	454780659396	-9,0%	21,67%	30,67%
2004	108940174000	139224735000	-30284561000	78,2%	-21,8%	559033025861	-5,4%	19,49%	24,90%
2005	132658473000	141663513000	-9005040000	93,6%	-6,4%	648931711812	-1,4%	20,44%	21,83%
2006	169315825000	175084118000	-5768293000	96,7%	-3,3%	758390785210	-0,8%	22,33%	23,09%
2007	185715245000	200206450000	-14491205000	92,8%	-7,2%	843178421420	-1,7%	22,03%	23,74%
2008	204183681000	222055561000	-17871880000	92,0%	-8,0%	950534250716	-1,9%	21,48%	23,36%
2009	209484498000	262597514000	-53113016000	79,8%	-20,2%	952558578826	-5,6%	21,99%	27,57%
2010	246869333000	288191564000	-41322231000	85,7%	-14,3%	1098799348446	-3,8%	22,47%	26,23%
2011	288103108000	307039342000	-18936234000	93,8%	-6,2%	1297713210117	-1,5%	22,20%	23,66%
2012	332474895000	361886686000	-29411791000	91,9%	-8,1%	1416798489819	-2,1%	23,47%	25,54%
2013	389681985000	408224560000	-18542575000	95,5%	-4,5%	1567289237901	-1,2%	24,86%	26,05%
2014	425382787000	448752337000	-23369550000	94,8%	-5,2%	1749782267330	-1,3%	24,31%	25,65%
2015	483386422000	505992432000	-22606010000	95,5%	-4,5%	1952638408900	-1,2%	24,76%	25,91%

Kaynak: Tüik ve Maliye Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 3: TÜFE Değişim Oranı 1938-2015 (%)

YIL	DEĞİŞİM %	YIL	DEĞİŞİM %
1938	-	1977	22,50
1939	2,10	1978	53,30
1940	8,50	1979	62,00
1941	19,60	1980	101,40
1942	66,70	1981	34,00
1943	45,80	1982	28,40
1944	2,50	1983	31,40
1945	0,90	1984	48,40
1946	-3,80	1985	45,00
1947	1,50	1986	34,60
1948	1,40	1987	38,90
1949	7,50	1988	73,70
1950	-4,30	1989	63,30
1951	-1,10	1990	60,30
1952	5,10	1991	65,90
1953	4,80	1992	70,10
1954	9,00	1993	66,10
1955	11,90	1994	106,30
1956	11,50	1995	88,00
1957	12,50	1996	80,40
1958	15,70	1997	85,70
1959	22,60	1998	84,70
1960	7,40	1999	64,90
1961	1,30	2000	54,90
1962	3,80	2001	54,40
1963	6,50	2002	45,00
1964	0,80	2003	25,30
1965	6,70	2004	8,60
1966	5,50	2005	8,20
1967	6,30	2006	9,60
1968	4,10	2007	8,80
1969	5,70	2008	10,40
1970	11,80	2009	6,30
1971	21,80	2010	8,60
1972	15,50	2011	6,50
1973	15,80	2012	8,89
1974	15,40	2013	7,49
1975	19,00	2014	8,85
1976	16,40	2015	7,67

Kaynak: Tüik verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 4-A: İhracat ve İthalat, 1923-2015 (Bin ABD Doları)

Yıl	İhracat		İthalat		Dış ticaret Dengesi	Dış ticaret Hacmi	İhracat /İthalat (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)			
1923	50 790		86 872		- 36 082	137 662	58,5
1924	82 435	62,3	100 462	15,6	- 18 027	182 897	82,1
1925	102 700	24,6	128 953	28,4	- 26 253	231 653	79,6
1926	96 437	-6,1	121 411	-5,8	- 24 974	217 848	79,4
1927	80 749	-16,3	107 752	-11,3	- 27 003	188 501	74,9
1928	88 278	9,3	113 710	5,5	- 25 432	201 988	77,6
1929	74 827	-15,2	123 558	8,7	- 48 731	198 385	60,6
1930	71 380	-4,6	69 540	-43,7	1 840	140 920	102,6
1931	60 226	-15,6	59 935	-13,8	291	120 161	100,5
1932	47 972	-20,3	40 718	-32,1	7 254	88 690	117,8
1933	58 065	21,0	45 091	10,7	12 974	103 156	128,8
1934	73 007	25,7	68 761	52,5	4 246	141 768	106,2
1935	76 232	4,4	70 635	2,7	5 597	146 867	107,9
1936	93 670	22,9	73 619	4,2	20 051	167 289	127,2
1937	109 225	16,6	90 540	23,0	18 685	199 765	120,6
1938	115 019	5,3	118 899	31,3	- 3 880	233 918	96,7
1939	99 647	-13,4	92 498	-22,2	7 149	192 145	107,7
1940	80 904	-18,8	50 035	-45,9	30 869	130 939	161,7
1941	91 056	12,5	55 349	10,6	35 707	146 405	164,5
1942	126 115	38,5	112 879	103,9	13 236	238 994	111,7
1943	196 734	56,0	155 340	37,6	41 394	352 074	126,6
1944	177 952	-9,5	126 230	-18,7	51 722	304 182	141,0
1945	168 264	-5,4	96 969	-23,2	71 295	265 233	173,5
1946	214 580	27,5	118 889	22,6	95 691	333 469	180,5
1947	223 301	4,1	244 644	105,8	- 21 343	467 945	91,3
1948	196 799	-11,9	275 053	12,4	- 78 254	471 852	71,5
1949	247 825	25,9	290 220	5,5	- 42 395	538 045	85,4
1950	263 424	6,3	285 664	-1,6	- 22 240	549 088	92,2
1951	314 082	19,2	402 086	40,8	- 88 004	716 168	78,1
1952	362 914	15,5	555 920	38,3	- 193 006	918 834	65,3
1953	396 061	9,1	532 533	-4,2	- 136 472	928 594	74,4
1954	334 924	-15,4	478 359	-10,2	- 143 435	813 283	70,0
1955	313 346	-6,4	497 637	4,0	- 184 291	810 983	63,0
1956	304 990	-2,7	407 340	-18,1	- 102 350	712 330	74,9
1957	345 217	13,2	397 125	-2,5	- 51 908	742 342	86,9
1958	247 271	-28,4	315 098	-20,7	- 67 827	562 369	78,5
1959	353 799	43,1	469 982	49,2	- 116 183	823 781	75,3
1960	320 731	-9,3	468 186	-0,4	- 147 455	788 917	68,5
1961	346 740	8,1	507 205	8,3	- 160 465	853 945	68,4
1962	381 197	9,9	619 447	22,1	- 238 250	1 000 644	61,5
1963	368 087	-3,4	687 616	11,0	- 319 529	1 055 703	53,5
1964	410 771	11,6	537 229	-21,9	- 126 458	948 000	76,5
1965	463 738	12,9	571 953	6,5	- 108 215	1 035 691	81,1
1966	490 508	5,8	718 269	25,6	- 227 761	1 208 777	68,3
1967	522 334	6,5	684 669	-4,7	- 162 335	1 207 003	76,3
1968	496 419	-5,0	763 659	11,5	- 267 240	1 260 078	65,0
1969	536 834	8,1	801236,3	4,9	-264402,8	1338069,9	67,0
1970	588 476	9,6	947 604	18,3	- 359 128	1 536 081	62,1
1971	676 602	15,0	1 170 840	23,6	- 494 239	1 847 442	57,8
1972	884 969	30,8	1 562 550	33,5	- 677 581	2 447 519	56,6
1973	1 317 083	48,8	2 086 216	33,5	- 769 133	3 403 299	63,1
1974	1 532 182	16,3	3 777 501	81,1	-2 245 319	5 309 683	40,6
1975	1 401 075	-8,6	4 738 558	25,4	-3 337 483	6 139 633	29,6
1976	1 960 214	39,9	5 128 647	8,2	-3 168 433	7 088 862	38,2
1977	1 753 026		5 796 278	13,0	-4 043 252	7 549 304	30,2
1978	2 288 163	30,5	4 599 025	-20,7	-2 310 862	6 887 187	49,8
1979	2 261 195	-1,2	5 069 432	10,2	-2 808 236	7 330 627	44,6
1980	2 910 122	28,7	7 909 364	56,0	-4 999 242	10 819 486	36,8

Ek Tablo 4-A (Devam): İhracat ve İthalat, 1923-2015 (Bin ABD Doları)

1981	4 702 934	61,6	8 933 374	12,9	-4 230 439	13 636 308	52,6
1982	5 745 973	22,2	8 842 665	-1,0	-3 096 692	14 588 639	65,0
1983	5 727 834	-0,3	9 235 002	4,4	-3 507 168	14 962 836	62,0
1984	7 133 604	24,5	10 757 032	16,5	-3 623 429	17 890 636	66,3
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	-3 385 367	19 301 386	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	-3 648 046	18 561 497	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	-3 967 757	24 347 856	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	-2 673 374	25 997 422	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	-4 167 451	27 416 835	73,6
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	-9 342 838	35 261 413	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	-7 453 552	34 640 476	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	-8 156 426	37 585 684	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	-14 083 303	44 773 436	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	-5 164 147	41 375 891	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	-14 071 970	57 346 052	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	-20 402 178	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	-22 297 649	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	-18 947 440	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	-14 084 047	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	-26 727 914	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	-10 064 867	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	-15 494 708	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	-22 086 856	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	-34 372 613	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	-43 297 743	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	-54 041 498	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	-62 790 965	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	-69 936 378	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	-38 785 809	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	- 71 661 113	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	- 105 934 807	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	- 84 083 404	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	- 99 858 613	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	- 84 566 959	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	- 63 395 487	351 073 230	69,4

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 4-B: İhracat ve İthalat, 1923-2015 (Bin ABD Doları)

Yıl	İthalat / GSYİH				İhracat / GSYİH			
	Türkiye	Dünya	Düşük Gelir	Yüksek Gelir	Türkiye	Dünya	Düşük Gelir	Yüksek Gelir
1998	20,18	22,94	29,89	23,12	21,34	23,66	19,28	23,79
1999	19,29	23,13	28,75	23,45	19,44	24,05	18,40	23,80
2000	23,09	25,27	28,91	25,83	20,10	26,26	17,91	25,92
2001	23,32	24,87	29,21	25,09	27,44	25,56	18,86	25,41
2002	23,58	24,52	34,64	24,42	25,22	25,52	19,00	24,87
2003	24,04	25,17	36,66	24,58	22,99	26,07	21,57	24,90
2004	26,19	26,73	37,38	25,98	23,55	27,67	23,18	26,33
2005	25,35	27,65	35,85	27,26	21,86	28,77	21,90	27,37
2006	27,58	28,77	37,08	28,88	22,67	30,07	22,28	28,84
2007	27,48	29,13	39,02	29,45	22,32	30,25	23,74	29,60
2008	28,34	30,29	40,33	30,91	23,91	30,80	26,11	30,66
2009	24,42	25,97	36,07	26,42	23,32	26,60	22,26	26,92
2010	26,76	28,23	39,32	29,14	21,21	28,90	24,84	29,56
2011	32,65	30,13	40,30	31,19	23,98	30,58	24,99	31,53
2012	31,46	30,16	40,87	31,31	26,30	30,61	22,10	31,94
2013	32,18	29,85	41,23	31,12	25,64	30,45	21,84	32,05
2014	32,13	29,78	40,62	31,20	27,88	30,29	22,12	32,02
2015	30,84	28,79	39,07	30,33	27,96	29,53	20,61	31,23

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 5-A: İç ve Dış Borç İstatistikleri, 1923-2015

YIL	İÇ BORÇ / GSYİH	YIL	İÇ BORÇ / GSYİH	DIŞ BORÇ / GSYİH	DIŞ BORÇ TOPLAM	DIŞ BORÇ KAMU (BİN ABD DOLARI)	DIŞ BORÇ TCMB (BİN ABD DOLARI)	DIŞ BORÇ ÖZEL (BİN ABD DOLARI)
1933	16,37%	1975	9,87%		3.412,00			
1934	15,05%	1976	11,32%		3.417,00			
1935	15,82%	1977	18,15%		3.545,00			
1936	13,19%	1978	17,39%		3.973,00			
1937	14,50%	1979	14,66%		4.735,00			
1938	16,32%	1980	13,78%		9.563,00			
1939	18,93%	1981	12,54%		12.300,00			
1940	22,77%	1982	12,78%		14.846,00			
1941	23,49%	1983	22,82%	30,46%	18.385,00			
1942	15,13%	1984	21,07%	35,23%	20.657,00			
1943	11,71%	1985	19,87%	38,37%	25.476,00			
1944	19,55%	1986	20,58%	42,78%	32.101,00			
1945	24,08%	1987	23,04%	47,22%	40.428,00			
1946	19,70%	1988	22,02%	44,99%	40.722,00			
1947	16,46%	1989	18,45%	41,38%	43.911,00			
1948	15,48%	1990	14,55%	35,11%	52.381,00			
1949	15,54%	1991	15,50%	35,95%	53.623,00			
1950	18,19%	1992	17,76%	37,40%	58.595,00			
1951	17,08%	1993	18,03%	39,76%	70.512,00			
1952	15,31%	1994	20,66%	52,19%	68.705,00			
1953	14,66%	1995	17,53%	45,19%	75.948,00			
1954	15,27%	1996	21,32%	43,79%	79.299,00			
1955	13,10%	1997	21,79%	44,70%	84.356,00			
1956	15,26%	1998	16,54%	35,56%	41.338,98	41338,98	12985,90	42026,34
1957	13,17%	1999	21,91%	41,66%	44.106,76	44106,76	11005,98	48010,54
1958	12,19%	2000	21,85%	44,69%	50.081,48	50081,48	14089,53	54430,90
1959	10,67%	2001	50,85%	57,74%	47.128,94	47128,94	24350,51	42112,26
1960	10,39%	2002	42,76%	56,22%	64.533,20	64533,20	22002,64	43065,52
1961		2003	42,74%	47,28%	70.843,53	70843,53	24373,05	48951,31
1962		2004	40,16%	41,27%	75.668,02	75668,02	21409,86	64069,01
1963		2005	37,72%	35,46%	70.411,10	70411,10	15425,40	84919,77
1964		2006	33,16%	39,53%	71.586,98	71586,98	15677,80	120841,11
1965	16,48%	2007	30,28%	38,54%	73.524,82	73524,82	15801,40	160706,68
1966	17,52%	2008	28,91%	37,86%	78.334,28	78334,28	14066,00	188484,56
1967	18,05%	2009	34,64%	43,61%	83.513,50	83513,50	13162,20	172163,18
1968	13,49%	2010	32,11%	39,89%	89.109,38	89109,38	11564,90	191110,81
1969	12,39%	2011	28,42%	39,25%	94.279,42	94279,42	9333,80	200220,07
1970	12,14%	2012	27,28%	43,10%	104.023,05	104023,05	7088,00	228521,80
1971	11,60%	2013	25,71%	47,28%	115.944,93	115944,93	5234,10	268908,46
1972	10,86%	2014	23,72%	50,34%	117.711,43	117711,43	2483,70	281906,99
1973	10,04%	2015	22,54%	55,27%	113.352,19	113352,19	1327,30	283031,12
1974	8,27%							

Kaynak: TUIK ve Hazine Müsteşarlığı verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 5-B: Dış Borun Gayrisafi Milli Gelire Oranı, Gelir Grupları, 1923-2015 (%)

YIL	DÜŞÜK GELİR	ORTA GELİR	TÜRKİYE
1990	82,80	32,13	33,36
2000	79,49	35,92	44,48
2007	37,84	23,51	40,56
2008	32,61	21,25	40,19
2009	33,20	23,40	45,94
2010	29,48	22,56	41,47
2011	27,84	22,44	39,74
2012	27,32	23,45	43,05
2013	28,44	25,14	47,78
2014	28,14	25,81	50,70
2015	31,08	25,68	56,15

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 6-A: Türkiye'de Tasarruf ve Yatırım Oranları, 1950-2015

Yıl	Yurtiçi Tasarruf / GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH	Toplam Tasarruf Açığı / GSMH	Kamu Tasarruf Açığı / GSMH	Ozel Sektör Tasarruf Açığı / GSMH	İktisadi Büyüme	Yıl	Yurtiçi Tasarruf / GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları / GSMH	Toplam Tasarruf Açığı / GSMH	Kamu Tasarruf Açığı / GSMH	Ozel Sektör Tasarruf Açığı / GSMH	İktisadi Büyüme
1950	12,1	11,0	1,1				1988	29,1	24,2	4,9	-1,5	6,4	2,1
1955	18,1	15,9	2,2				1989	24,4	21,1	3,3	-2,1	5,3	0,3
1960	16,0	16,1	-0,1				1990	24,7	21,2	3,5	-2,6	6,1	9,3
1962	12,8	15,2	-2,4				1991	24,6	22,1	2,5	-4,9	7,4	0,9
1963	15,1	16,2	-1,1				1992	24,0	21,9	2,1	-6,1	8,2	6,0
1964	16,8	14,8	2,0				1993	25,1	24,6	0,5	-6,1	6,6	8,0
1965	17,7	15,9	1,8				1994	24,9	22,8	2,1	-3,8	5,9	-5,5
1966	18,8	16,4	2,4				1995	24,6	22,8	1,8	-3,2	5,0	7,2
1967	20,1	18,1	2,0				1996	22,3	23,8	-1,5	-4,9	3,4	7,0
1968	21,1	19,5	1,6				1997	23,4	25,1	-1,7	-3,8	2,1	7,5
1969	22,1	20,9	1,2				1998	24,3	23,1	1,2	-6,2	7,4	3,1
1970	22,1	21,8	0,3				1999	20,1	19,3	0,7	-9,9	10,7	-3,4
1971	20,8	20,2	0,6				2000	18,4	20,8	-2,5	-8,6	6,1	6,8
1972	21,4	22,4	-1,0				2001	18,4	16,4	2,0	-11,8	13,9	-5,7
1973	21,5	22,2	-0,7				2002	18,6	17,1	1,5	-9,8	11,2	6,2
1974	19,6	20,8	-1,2				2003	15,5	17,4	-1,9	-7,9	6,0	5,3
1975	22,4	20,9	1,5	-1,5	2,9	7,2	2004	16,0	20,7	-4,7	-4,2	-0,6	9,4
1976	25,4	23,5	1,9	-2,2	4,2	10,5	2005	16,0	21,4	-5,4	-1,0	-4,5	8,4
1977	21,3	25,0	-3,7	-4,0	0,3	3,4	2006	16,6	22,6	-6,1	0,4	-6,5	6,9
1978	19,5	22,1	-2,6	-0,9	-1,6	1,5	2007	15,5	21,8	-6,3	-1,5	-4,8	4,7
1979	19,7	19,6	0,1	-3,5	3,5	-0,6	2008	16,8	20,2	-3,4	-2,4	-1,0	0,7
1980	12,8	20,3	-7,5	-3,2	-4,3	-2,4	2009	13,2	17,2	-4,0	-5,0	1,0	-4,8
1981	17,4	19,2	-1,8	-1,2	-0,5	4,9	2010	13,5	19,2	-5,7	-2,7	-3,0	9,2
1982	14,1	18,2	-4,1	-1,0	-3,2	3,6	2011	14,4	22,1	-7,7	-0,4	-7,3	8,8
1983	14,0	19,0	-5,0	-1,7	-3,3	5,0	2012	14,5	20,6	-6,0	-1,3	-4,7	2,1
1984	13,8	18,2	-4,4	-1,5	-2,9	6,7	2013	13,4	20,6	-7,3	-1,6	-5,7	4,2
1985	20,5	19,3	1,2	-1,1	2,3	4,2	2014	14,9	20,5	-5,6	-1,7	-3,9	2,9
1986	25,1	21,7	3,4	-1,5	4,9	7,0	2015	14,1	18,1	-4,0	-0,6	-3,4	4,0
1987	26,2	22,9	3,3	-2,5	5,7	9,5							

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 6-B: Dünyada Tasarruf ve Yatırım Oranları, 1998-2015

YIL	Brüt Sermaye Birikimi / GSYİH (%)				Brüt Tasarruflar / GSYİH (%)				Tasarruf Açığı-Fazlası /GSYİH (%)			
	Yüksek Gelir	Düşük Gelir	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelir	Düşük Gelir	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelir	Düşük Gelir	Türkiye	Dünya
1998	23,47	14,56	22,11	24,06	23,67		24,07	24,23	0,2		2,0	0,2
1999	23,47	14,96	19,12	23,75	23,21		19,82	24,08	-0,3		0,7	0,3
2000	23,92	15,98	20,77	24,25	23,62		18,06	24,74	-0,3		-2,7	0,5
2001	22,86	15,80	15,08	23,78	22,74		18,18	24,00	-0,1		3,1	0,2
2002	22,12	16,17	17,61	23,16	21,93		18,34	23,57	-0,2		0,7	0,4
2003	22,12	17,41	17,60	23,65	21,75		15,06	24,00	-0,4		-2,5	0,4
2004	22,58	16,93	19,39	24,44	22,40		15,61	25,05	-0,2		-3,8	0,6
2005	23,03	17,28	19,99	24,65	22,77		15,68	25,55	-0,3		-4,3	0,9
2006	23,52	18,24	22,05	25,14	23,61		16,36	26,65	0,1		-5,7	1,5
2007	23,60	19,77	21,07	25,61	23,27		15,26	26,60	-0,3		-5,8	1,0
2008	22,99	20,24	21,78	25,45	21,83	14,61	16,61	25,53	-1,2	-5,6	-5,2	0,1
2009	20,06	19,49	14,94	23,22	19,80	14,19	12,97	23,38	-0,3	-5,3	-2,0	0,2
2010	20,71	20,69	19,52	24,08	20,75	14,81	13,28	24,50	0,0	-5,9	-6,2	0,4
2011	21,03	25,56	23,56	24,34	21,32	16,87	14,17	24,65	0,3	-8,7	-9,4	0,3
2012	20,89	26,85	20,13	24,20	21,72	16,80	14,31	24,76	0,8	-10,0	-5,8	0,6
2013	20,88	27,14	20,64	24,04	21,93	13,76	13,20	24,60	1,0	-13,4	-7,4	0,6
2014	21,23	27,87	20,01	24,22	22,34	14,55	14,93	25,04	1,1	-13,3	-5,1	0,8
2015	21,38	26,28	18,11	23,97	22,58		14,10	24,95	1,2		-4,0	1,0

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 7: Gelir, İktisadi Büyüme ve Üretim Ana Sektörlere Dağılımı 1923-2015

Yıl	GSYİH, 1998, BİN TL	İktisadi Büyüme	Toplam Üretim İçindeki Pay			Yıl	GSYİH, 1998, BİN TL	İktisadi Büyüme	Toplam Üretim İçindeki Pay		
			TARIM	SANAYİ	HİZMET				TARIM	SANAYİ	HİZMET
1923	1.947.934,16		43,1	10,6	46,3	1970	20.414.648,8	3,2	30,7	17,5	51,7
1924	2.232.981,64	14,6	47,8	8,5	43,7	1971	21.551.049,5	5,6	30,2	17,8	52
1925	2.512.762,66	12,5	44,7	8,9	46,4	1972	23.151.408,5	7,4	27,9	18,1	54
1926	2.970.286,90	18,2	49,9	8,7	41,5	1973	23.906.648,1	3,3	24,5	19,3	56,2
1927	2.591.759,65	-12,7	39,5	11,9	48,6	1974	25.244.097,9	5,6	25,2	20	54,8
1928	2.871.540,66	10,8	42,4	10,6	46,9	1975	27.055.134,1	7,2	24,5	20,6	55
1929	3.489.692,13	21,5	49,8	9,1	41,2	1976	29.885.443,1	10,5	24	20,5	55,5
1930	3.575.272,20	2,5	46,8	10	43,2	1977	30.903.510,3	3,4	22,8	21,3	56
1931	3.868.877,69	8,2	49,2	10,5	40,3	1978	31.367.990,5	1,5	23,1	21,7	55,2
1932	3.458.093,33	-10,6	39,3	13,9	46,9	1979	31.172.207,4	-0,6	23,2	20,7	56,1
1933	3.992.639,64	15,5	41,4	14,2	44,4	1980	30.409.328,2	-2,4	24,2	20,5	55,4
1934	4.244.113,40	6,3	40,1	15,3	44,6	1981	31.886.190,6	4,9	22,6	21,5	55,9
1935	4.115.743,29	-3,0	38,8	15,7	45,4	1982	33.022.409,0	3,6	22,7	21,9	55,4
1936	5.065.023,81	23,1	48,6	12,3	39,1	1983	34.663.954,8	5,0	21,6	22,4	56
1937	5.142.045,88	1,5	46,2	13,4	40,4	1984	36.990.584,3	6,7	20,3	23,1	56,6
1938	5.628.535,69	9,5	44,4	14,2	41,4	1985	38.559.522,6	4,2	19,4	23,6	57
1939	6.016.279,26	6,9	43,2	15,5	41,4	1986	41.263.306,7	7,0	18,8	25	56,2
1940	5.728.598,54	-4,8	44,8	14,6	40,6	1987	45.177.428,9	9,5	17,2	24,9	57,9
1941	5.134.804,49	-10,4	41,8	15,9	42,3	1988	46.135.348,8	2,1	18,3	25,1	56,7
1942	5.417.877,04	5,5	47,2	14,7	38,1	1989	46.251.444,9	0,3	16,6	25,9	57,5
1943	4.887.280,58	-9,8	45,8	16	38,2	1990	50.532.157,8	9,3	16,3	25,9	57,9
1944	4.639.098,36	-5,1	43,1	15,9	41,1	1991	51.000.345,2	0,9	16,1	26,5	57,4
1945	3.930.100,36	-15,3	39	15,6	45,4	1992	54.052.351,9	6,0	15,8	26,5	57,8
1946	5.190.760,69	32,1	45,5	14,9	39,5	1993	58.399.252,3	8,0	14,5	26,5	59
1947	5.406.027,49	4,1	38,6	15,2	46,2	1994	55.213.184,3	-5,5	15,3	26,6	58,1
1948	6.290.650,17	16,4	44,3	12,8	42,8	1995	59.183.687,9	7,2	14,4	27,7	57,9
1949	5.977.074,82	-5,0	40,4	13,1	46,5	1996	63.329.692,1	7,0	14	27,7	58,3
1950	6.538.833,80	9,4	40,9	13,1	45,9	1997	68.097.658,7	7,5	12,7	28,1	59,2
1951	7.375.373,55	12,8	43,4	11,9	44,6	1998	70.203.147,2	3,1	13,4	27,6	59
1952	8.256.806,58	12,0	42,5	11,8	45,7	1999	67.840.569,8	-3,4	13,4	27,9	58,7
1953	9.183.641,13	11,2	41,5	12,7	45,8	2000	72.436.398,9	6,8	13,1	27,8	59
1954	8.920.210,73	-2,9	36,8	14,3	48,9	2001	68.309.352,1	-5,7	13,6	28,5	57,9
1955	9.641.383,21	8,1	37,5	14,7	47,8	2002	72.519.831,0	6,2	13,6	28,8	57,6
1956	9.954.958,56	3,3	38,2	15,6	46,2	2003	76.338.192,5	5,3	12,5	29,3	58,2
1957	10.743.386,26	7,9	37,7	16	46,3	2004	83.485.590,6	9,4	11,6	29,2	59,2
1958	11.233.146,57	4,6	39,3	16,2	44,4	2005	90.499.730,9	8,4	11,4	28,9	59,7
1959	11.752.383,99	4,6	37,9	16,1	45,9	2006	96.738.320,2	6,9	11,1	29,3	59,6
1960	12.094.250,57	2,9	37,5	15,7	46,8	2007	101.254.625,5	4,7	8,9	33,1	55,6
1961	12.302.284,36	1,7	35	17,2	47,8	2008	101.921.729,9	0,7	9,3	32,5	56,5
1962	13.049.545,77	6,1	34,6	16,7	48,7	2009	97.003.114,4	-4,8	10,1	31,2	58,3
1963	14.279.621,73	9,4	34,6	17,1	48,3	2010	105.885.643,9	9,2	9,4	32,5	57,5
1964	14.871.027,22	4,1	33,1	18,2	48,6	2011	115.174.724,2	8,8	9,2	32,9	57,4
1965	15.259.989,40	2,6	30,9	19,4	49,8	2012	117.625.021,1	2,1	9,3	32,8	57,7
1966	17.047.419,72	11,7	30,5	19,9	49,6	2013	122.556.461,0	4,2	9,2	32,7	58,4
1967	17.814.840,75	4,5	29,3	20,7	50	2014	126.069.789,2	2,9	8,8	32,9	59,1
1968	18.999.817,27	6,7	33	17,1	49,8	2015	131.272.703,2	4,0	9,0	32,7	59,7
1969	19.775.225,71	4,1	31,2	18,4	50,4						

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 8: Sermaye Hareketleri (Milyon ABD Doları)

Yıl	Net Doğrudan Yatırım	Net Portföy Yatırımı	Net Hata Noksan
1998	-573	6.711	-719
1999	-138	-3.429	1.300
2000	-112	-1.022	-2.598
2001	-2.855	4.515	-2.091
2002	-939	593	-760
2003	-1.222	-2.465	4.479
2004	-2.005	-8.023	803
2005	-8.967	-13.457	1.471
2006	-19.261	-7.415	-900
2007	-19.941	-833	-278
2008	-17.302	5.014	1.959
2009	-7.032	-227	2.441
2010	-7.617	-16.083	-461
2011	-13.812	-22.204	8.289
2012	-9.522	-41.012	-928
2013	-9.269	-23.988	1.588
2014	-5.781	-20.114	2.024
2015	-12.455	15.719	10.198

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 9: Ar-ge Harcamaları / GSYİH

Yıl	Türkiye	Dünya	Yüksek Gelir	Orta Gelir
1998	0,37	2,00	2,21	
1999	0,47	2,07	2,28	
2000	0,48	2,08	2,34	0,64
2001	0,54	2,10	2,37	0,68
2002	0,53	2,06	2,31	0,73
2003	0,48	2,05	2,28	0,78
2004	0,52	2,00	2,23	0,81
2005	0,59	1,99	2,25	0,85
2006	0,58	1,99	2,27	0,89
2007	0,72	1,97	2,28	0,91
2008	0,73	2,03	2,36	0,99
2009	0,85	2,06	2,43	1,05
2010	0,84	2,06	2,43	1,13
2011	0,86	2,05	2,44	1,16
2012	0,92	2,13	2,47	1,32
2013	0,94	2,12	2,46	1,36

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 10: İktisadi Faaliyet Kollarında Meydana Gelen Üretim Değişimi (Mevsim ve Takvim Etkilerinden Arındırılmış)

YIL	ÇEYREK	TAR. ORM. VE BAL.	MADENLİK VE HAŞOÇAKÇILIK	İMALAT SANAYİ	ELK. GAZ BUHAR VE İKL. ÜR. DAĞ.	SU TEM. KAN. ATIK YÖN. VE İYİL. FAAL.	İNŞAAT	TOPTAN VE PERAKENDE TIC.	ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA	KONAKLAMA VE YİYECEK	BLGİ VE İLETİŞİM	SİGORTA FAALİYETLERİ	GAYRİMENKUL FAALİYETLERİ	MES. BİL. VE TEK. FAALİYETLER	İD. VE DES. HİZ. FAALİYETLERİ	KAMU YÖN. SAV. VE ZOR. SOS. GÜV.	EĞİTİM	İNSAN SAĞ. VE SOS. HİZ. FAAL.	KÜL. SAN. EĞ. DİN. VE SPOR	DİĞER HİZMET FAALİYETLERİ	H. HALK. İŞVER. OL. FAAL.	DOL. ÖLÇ. MALİ AR. HİZ.	VERGİ - SÜB.	GSYİH	
1	1998	2	4.8	-1.6	0.1	1.1	4.0	-2.2	-1.2	2.7	-0.6	2.5	5.2	1.0	2.5	1.1	1.9	3.0	1.4	0.6	0.7	-0.5	3.2	0.9	1.2
2	1998	3	1.5	-0.5	-1.0	2.3	-1.5	-1.3	0.0	-1.4	-1.6	1.9	-0.7	1.0	-1.2	-1.8	1.3	1.2	0.3	0.5	0.8	-1.2	1.1	1.2	-0.2
3	1998	4	1.3	-4.4	-1.8	-0.5	-0.5	-1.5	-3.4	0.4	-5.0	3.3	-3.5	1.5	0.5	0.6	-1.8	0.3	-0.3	0.7	-0.3	1.3	-3.7	-1.6	-1.1
4	1999	1	-6.4	-1.8	-3.1	-1.1	-11.0	-0.5	-6.8	-1.3	-6.9	2.2	3.8	0.8	-6.0	-2.5	3.4	0.4	-1.1	-0.7	-0.3	-4.3	1.3	-2.6	-2.8
5	1999	2	-1.7	-1.0	-0.6	3.6	-2.6	-0.3	0.1	2.0	-13.1	1.7	5.3	1.0	-0.2	0.3	-0.9	-0.7	-0.3	0.4	0.4	-0.4	2.7	0.2	-0.1
6	1999	3	0.1	0.1	-0.8	-1.9	-1.2	-0.7	-0.7	2.4	1.7	1.3	-3.3	0.5	0.2	0.3	-0.5	-0.1	-0.2	0.4	0.3	-0.1	0.2	-3.7	-0.6
7	1999	4	-3.2	-0.8	1.9	4.6	-2.3	1.2	2.1	2.4	9.1	3.3	6.7	0.4	0.4	1.2	3.0	1.0	2.3	0.9	0.8	0.9	3.7	1.8	1.7
8	2000	1	7.9	-1.8	2.2	5.2	9.1	1.6	2.8	2.9	11.5	-1.7	-0.2	2.2	0.5	2.8	1.1	-1.7	-0.2	1.7	0.1	1.4	-0.9	3.1	3.0
9	2000	2	-0.6	1.7	3.4	-4.2	0.2	1.9	4.2	4.5	-3.8	3.5	0.9	1.1	1.3	2.5	-0.9	0.4	0.7	1.3	1.0	1.6	-1.9	2.1	2.2
10	2000	3	3.0	-1.9	1.8	3.0	-0.7	1.1	1.3	2.5	4.9	-0.2	-0.9	1.3	0.8	2.6	-0.4	0.7	-0.1	2.2	0.1	2.0	0.2	2.1	1.6
11	2000	4	4.2	4.8	0.7	-1.7	1.1	3.2	-2.1	3.0	2.3	0.2	-0.8	1.0	0.3	0.1	0.3	-0.8	0.0	0.5	0.2	-1.5	1.8	3.5	1.1
12	2001	1	-11.4	-6.4	-6.4	-4.1	-1.6	-10.5	-9.5	-8.4	0.0	0.1	16.6	0.9	0.8	-2.8	3.1	2.4	1.9	1.1	-0.2	2.0	12.8	-7.0	-5.4
13	2001	2	1.1	-1.8	-4.8	1.0	-1.8	-7.6	-10.2	-2.9	7.1	-3.6	-0.2	0.7	2.8	-1.1	0.3	1.8	0.9	1.5	-0.8	1.2	2.5	-4.5	-3.3
14	2001	3	-0.6	-2.6	2.2	1.9	-1.1	-8.6	2.1	4.7	-4.3	2.9	3.5	0.9	-0.6	1.7	4.9	1.9	2.3	0.0	0.4	-1.2	4.6	3.5	1.3
15	2001	4	-3.9	-1.9	-3.1	1.9	-4.6	-5.1	-2.8	-0.4	-2.0	-3.4	-5.0	0.7	-1.8	-0.6	-0.2	0.1	1.2	1.9	0.2	0.1	-1.1	-2.3	-2.5
16	2002	1	6.2	6.1	3.5	0.5	3.7	21.4	8.3	6.1	0.8	3.0	-5.2	0.7	11.5	9.7	-2.7	2.2	4.0	8.6	1.8	11.8	-8.0	5.4	5.1
17	2002	2	4.7	-5.3	2.5	2.9	-2.0	2.8	1.6	4.8	4.5	3.2	-1.9	1.5	1.0	2.7	1.8	0.5	0.2	0.7	0.9	-0.4	-2.5	0.1	2.4
18	2002	3	2.3	-1.0	-0.6	-2.9	5.2	3.1	0.6	1.9	1.9	-1.6	6.2	1.0	0.2	0.8	-0.6	0.6	2.3	1.6	-0.1	0.7	0.5	4.2	1.5
19	2002	4	2.9	-2.0	2.4	3.6	0.8	2.8	4.6	2.9	-5.6	2.9	-1.2	0.8	1.5	3.1	-0.3	0.7	0.6	2.8	0.5	2.1	-2.1	1.3	2.1
20	2003	1	-2.6	2.4	3.0	0.6	-3.8	0.3	3.3	2.7	-3.6	1.8	-4.8	0.6	6.2	3.7	1.0	-0.3	0.0	2.1	-0.4	5.9	-0.8	2.0	1.0
21	2003	2	-2.0	-3.2	-0.8	1.6	-0.2	1.3	-0.9	-1.8	-5.3	-0.5	-5.9	0.5	-3.9	-2.2	-2.8	1.1	1.1	-7.2	-0.2	-5.4	-9.7	-3.2	-1.2
22	2003	3	-2.4	3.7	5.4	3.2	-0.4	2.3	6.7	4.6	6.2	3.2	0.9	1.0	2.6	3.7	0.8	-2.8	-4.0	2.1	0.9	0.3	1.8	6.5	3.3
23	2003	4	-4.1	-1.9	3.2	2.8	4.6	3.2	3.5	4.0	2.7	2.1	9.0	1.1	-4.3	0.2	0.2	0.7	1.3	-0.3	-0.1	-1.7	8.4	2.0	2.0
24	2004	1	9.3	0.2	3.4	0.5	1.3	5.7	4.9	2.5	0.5	4.0	2.8	1.0	13.6	6.7	2.9	1.0	2.0	10.4	1.6	13.7	5.0	3.5	4.0
25	2004	2	-3.8	0.9	3.3	0.7	3.6	2.6	3.1	2.4	0.2	4.2	3.6	1.1	1.3	2.5	2.5	-0.7	-5.5	-3.9	-0.4	0.5	3.8	3.1	1.8
26	2004	3	0.6	6.1	2.0	2.4	-1.2	3.4	0.9	1.4	2.9	5.4	2.4	0.9	4.1	2.3	-3.8	3.6	2.3	3.1	0.7	2.2	1.5	-0.1	1.5
27	2004	4	5.7	-0.3	-2.1	1.8	8.5	0.8	-0.5	1.3	3.3	6.4	4.4	1.1	-1.4	0.3	1.5	-1.8	2.6	2.4	0.1	0.9	4.1	-0.5	0.7
28	2005	1	4.1	3.4	6.2	6.1	1.4	2.0	6.1	4.4	-2.7	3.6	4.0	1.0	1.4	2.1	-2.1	2.5	9.9	2.3	0.3	2.2	1.5	7.7	4.6
29	2005	2	-0.1	0.8	-1.0	5.0	-1.8	1.4	0.4	1.1	-0.1	4.6	1.0	0.8	5.2	3.6	-7.7	4.6	11.3	2.6	1.6	4.1	4.0	1.5	0.4
30	2005	3	0.5	-1.2	2.9	3.5	1.9	3.7	2.1	2.6	-2.1	2.5	2.9	1.0	5.5	3.5	7.4	-4.9	-6.2	2.9	0.4	4.6	6.0	1.9	2.0
31	2005	4	-3.0	9.4	3.8	3.6	1.3	4.4	3.8	4.7	1.5	0.0	5.4	0.5	2.0	4.1	-1.4	2.9	1.5	4.0	1.3	3.5	5.2	2.2	2.6
32	2006	1	0.9	-4.4	0.1	1.4	2.3	5.4	-0.1	-0.7	-0.8	0.5	3.6	0.7	3.8	1.2	-2.5	1.0	2.5	4.2	1.3	3.1	3.2	-1.3	0.5
33	2006	2	2.8	5.4	4.9	0.5	3.2	5.4	4.0	3.7	4.6	0.7	4.8	0.9	2.0	2.8	3.4	2.3	0.3	3.8	2.0	3.5	6.4	6.5	3.8
34	2006	3	0.4	-2.4	0.4	1.8	3.6	3.3	-2.1	-0.3	1.2	0.4	-0.6	0.5	1.3	0.7	-1.5	3.6	0.3	1.6	1.2	1.5	0.0	-0.5	0.1
35	2006	4	1.1	2.5	1.0	2.7	-4.0	2.8	1.2	1.4	-2.7	1.8	2.9	1.2	2.7	2.2	1.7	-0.9	1.1	2.1	1.2	2.0	2.9	1.4	1.3
36	2007	1	-8.1	3.4	1.7	2.3	1.0	0.5	2.5	2.3	4.3	2.7	4.4	0.6	7.8	4.3	-4.0	2.7	-1.5	2.1	1.2	6.4	3.0	0.6	0.9
37	2007	2	0.8	1.7	0.5	2.5	-0.6	0.4	0.3	1.2	-2.6	1.9	1.2	0.4	-0.1	1.0	5.0	0.1	1.7	0.4	-0.1	-0.4	0.3	2.0	0.9
38	2007	3	-3.4	2.4	1.6	1.5	-2.7	-0.2	2.5	1.3	2.1	2.8	2.1	0.6	3.2	2.4	1.3	0.5	1.1	3.0	1.7	4.2	3.5	1.7	1.0
39	2007	4	3.5	0.3	2.4	1.4	2.3	-0.6	3.1	4.5	-3.2	2.1	0.5	0.0	3.5	3.8	-1.5	0.4	0.9	1.3	0.3	1.8	0.0	1.8	2.1
40	2008	1	4.3	4.0	1.5	3.7	2.1	-2.0	1.9	-0.7	1.5	0.9	4.5	0.9	-0.5	-1.0	0.1	0.2	1.2	0.3	0.7	1.5	3.8	2.2	1.4
41	2008	2	-4.0	2.3	-0.8	-0.5	-0.8	-2.5	-3.0	-1.3	-1.6	0.4	2.3	0.7	2.9	1.1	-0.6	0.4	-0.1	-0.2	0.0	1.4	2.5	-7.4	-1.8
42	2008	3	3.5	-2.5	-1.6	-1.2	-0.7	-4.8	-2.7	-1.0	-2.5	-0.5	0.6	0.8	1.5	0.3	-0.8	-1.3	0.4	-1.6	-1.4	-0.6	0.3	6.2	-0.4
43	2008	4	0.6	-3.8	-11.0	-3.4	-1.2	-6.8	-13.3	-4.0	4.2	-0.7	2.2	0.9	-0.1	-2.9	1.4	2.9	1.1	-0.3	0.9	-0.1	2.3	-10.5	-5.9
44	2009	1	-0.6	-4.7	-9.4	-2.1	-0.5	-6.4	-8.1	-10.8	2.6	-0.7	5.6	0.5	-4.4	-7.4	2.6	-0.7	-0.2	-2.6	-1.4	-2.2	5.4	-9.6	-5.6
45	2009	2	3.1	-1.0	10.2	0.8	-1.3	-4.9	8.6	6.0	-2.3	-0.4	-0.5	0.8	5.1	5.1	-1.0	1.1	1.9	0.4	0.9	3.4	-1.0	8.0	4.8
46	2009	3	2.1	3.6	9.0	-0.2	1.5	0.2	8.0	4.6	1.7	0.5	0.5	0.2	6.5	4.8	1.1	0.1	1.5	1.3	1.4	3.1	2.7	5.2	4.5
47	2009	4	-1.8	1.4	1.5	3.6	2.5	4.9	1.3	1.9	2.1	0.9	1.5	0.9	1.6	2.4	0.1	1.1	0.2	-0.3	0.3	1.8	4.0	1.7	1.1
48	2010	1	-0.5	-0.6	-0.1	-0.8	-0.3	7.0	0.8	0.9	-2.2	1.6	1.9	0.3	-0.7	-0.1	0.1	-1.4	-0.3	0.7	0.8	0.6	2.2	0.7	0.5
49	2010	2	2.1	3.5	4.9	5.6	3.5	6.1	3.3	2.1	0.2	2.1	2.5	0.6	2.9	2.8	-0.9	0.7	0.4	0.2	0.4	1.6	3.4	5.1	3.1
50	2010	3	1.2	-0.6	1.1	2.7	0.1	4.7	2.1	1.2	1.1	0.4	1.2	0.9	-1.0	0.6	0.7	-0.6	-0.9	-1.7	-0.2	-1.9	2.9	1.4	1.2
51	2010	4	1.1	1.6	5.2	-0.2	0.5	3.5	7.0	9.8	-0.1	2.0	4.1	-0.2	3.8	5.3	1.7	2.3	0.7	1.7	1.1	3.0	4.8	6.1	4.6
52	2011	1	2.1	1.3	2.9	4.5	3.2	2.7	4.0	1.1	5.6	1.6	1.7	1.0	4.1	3.3	1.8	1.7	3.1	1.0	1.0	4.3	2.7	2.9	2.5
53	2011	2	1.4	0.4	0.1	-0.7	-0.1	2.3	0.2	0.0	2.9	2.2	1.9	0.4	0.4	0.4	-0.5	0.6	0.5	0.0	0.8	0.0	1.7	0.2	0.6
54	2011	3	1.1	-0.9	1.5	2.2	4.9	0.6	0.1	0.2	1.9	5.4	4.4	0.5	2.4	1.6	1.8	2.1	2.2	1.7	0.7	2.8	4.6	1.1	1.2
55	2011	4	0.8	3.6	1.4	4.7	-1.7	0.1	-1.2	2.6	0.6	2.9	-1.5	0.6	1.7	1.4	0.7	0.6	1.5	-0.4	0.1	1.2	-0.7	0.5	0.8
56	2012	1	0.2	-1.5	-0.8	1.8	0.1	-1.4	0.1	-1.4	-3.0	1.7	-0.5	0.5	1.2	-0.1	0.5	0.7	0.8	-0.9	-0.1	1.2	-1.0	-0.6	-0.3
57	2012																								

Ek Tablo 10-B: İktisadi Faaliyet Kollarının Üretim Payları

YIL	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	
1998	12,46	0,93	22,31	1,31	0,51	6,07	13,39	8,05	2,39	1,95	5,46	4,76	1,13	1,44	4,65	2,43	1,55	0,16	1,11	0,03	92,10	7,90	100
1999	10,48	0,83	20,07	1,40	0,55	5,57	11,56	8,27	2,05	2,14	7,16	6,90	1,18	1,47	5,62	2,89	1,81	0,16	1,10	0,03	91,24	8,76	100
2000	10,08	0,88	18,75	1,34	0,61	5,32	12,14	8,80	2,29	2,22	5,01	8,40	1,17	1,52	5,20	2,71	1,73	0,17	1,17	0,03	89,54	10,46	100
2001	8,85	0,87	17,75	1,61	0,71	4,65	11,52	9,54	2,30	2,48	6,16	8,47	1,27	1,62	5,54	2,80	1,72	0,19	1,11	0,04	89,18	10,82	100
2002	10,27	0,82	16,91	1,59	0,76	4,53	11,93	10,17	2,17	2,57	3,29	7,95	1,53	1,87	5,37	3,06	1,96	0,24	1,24	0,04	88,27	11,73	100
2003	9,88	0,87	17,12	1,38	0,84	4,63	12,08	9,94	2,05	2,51	2,58	7,95	1,54	1,89	5,39	3,16	2,14	0,24	1,40	0,04	87,62	12,38	100
2004	9,42	0,90	16,94	1,15	0,80	5,34	12,53	9,66	2,15	2,46	2,49	8,11	1,57	1,91	5,26	3,11	2,13	0,22	1,18	0,04	87,39	12,61	100
2005	9,25	0,97	16,91	1,14	0,70	5,58	12,25	9,48	2,10	2,67	2,49	8,54	1,61	1,95	4,69	3,15	2,41	0,31	1,08	0,04	87,32	12,68	100
2006	8,16	0,95	17,07	1,09	0,68	6,31	12,43	9,49	2,10	2,54	2,10	8,90	1,70	2,03	4,58	3,25	2,50	0,44	1,09	0,04	87,46	12,54	100
2007	7,52	0,98	16,82	1,17	0,68	6,79	12,14	9,47	2,11	2,69	2,16	9,60	1,89	2,18	4,58	3,41	2,68	0,59	1,10	0,05	88,62	11,38	100
2008	7,48	1,09	16,29	1,33	0,69	6,83	12,16	9,56	2,05	2,67	2,42	9,74	1,97	2,25	4,48	3,44	2,74	0,70	1,08	0,05	89,03	10,97	100
2009	8,13	1,12	15,16	1,40	0,76	5,62	10,69	8,79	2,28	2,72	3,75	10,49	2,16	2,29	5,02	3,92	2,94	0,86	1,04	0,05	89,18	10,82	100
2010	9,03	1,09	15,10	1,54	0,78	6,09	11,06	7,86	2,31	2,46	2,94	9,91	2,15	2,12	4,85	3,90	2,81	0,85	1,04	0,05	87,92	12,08	100
2011	8,24	1,12	16,48	1,27	0,89	7,17	11,59	7,38	2,58	2,32	2,71	8,97	2,06	2,23	4,53	3,81	2,69	0,83	1,07	0,05	87,97	12,03	100
2012	7,75	1,09	15,88	1,34	0,98	7,48	11,23	8,14	2,67	2,41	2,94	8,63	2,12	2,36	4,71	3,95	2,64	0,85	1,04	0,05	88,26	11,74	100
2013	6,73	1,07	16,24	1,38	0,94	8,06	11,15	7,91	2,77	2,38	3,08	8,23	2,12	2,52	4,48	3,94	2,59	0,94	1,01	0,05	87,60	12,40	100
2014	6,59	0,95	16,79	1,38	0,97	8,10	11,45	7,94	2,89	2,42	2,88	8,01	2,16	2,69	4,53	4,13	2,54	0,95	1,03	0,05	88,44	11,56	100
2015	6,89	0,82	16,71	1,28	0,94	8,15	11,49	7,87	2,83	2,40	2,98	7,73	2,36	2,83	4,34	4,11	2,45	0,93	0,95	0,05	88,12	11,88	100

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Ek Tablo 11: Kovaryans Matrisi

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V
A	11.5	0.5	2.8	0.9	4.3	4.2	4.0	2.8	2.2	0.1	-3.2	0.3	2.8	2.6	0.0	-0.4	1.6	2.3	0.3	1.7	-2.4	4.7
B	0.5	8.6	4.8	1.5	1.1	5.5	5.4	4.0	0.8	0.9	-0.8	-0.2	3.2	3.2	-1.1	0.5	0.5	2.4	0.8	2.8	-0.2	4.3
C	2.8	4.8	10.3	2.8	2.2	6.2	11.4	7.6	0.2	1.4	-1.3	0.0	4.2	5.7	-0.4	-0.2	0.1	2.2	0.9	3.2	-0.8	9.2
D	0.9	1.5	2.8	5.2	0.8	2.2	3.3	2.1	0.6	1.0	-0.8	0.1	0.5	1.5	-0.6	-0.1	0.9	0.6	0.3	0.8	-0.3	2.6
E	4.3	1.1	2.2	0.8	8.8	3.9	3.2	1.5	4.0	0.3	1.7	0.1	1.7	1.5	0.1	0.0	0.2	1.1	0.1	1.3	1.0	2.8
F	4.2	5.5	6.2	2.2	3.9	17.0	9.1	5.9	1.2	2.1	-2.9	-0.1	4.7	5.7	-1.8	-0.2	0.3	4.1	1.2	5.0	-3.3	6.3
G	4.0	5.4	11.4	3.3	3.2	9.1	14.7	8.9	0.1	2.4	-1.9	0.0	5.2	7.1	-0.9	-0.4	0.6	2.9	1.2	4.7	-1.7	10.8
H	2.8	4.0	7.6	2.1	1.5	5.9	8.9	8.5	0.1	1.6	-2.2	0.0	3.3	5.3	-0.6	-0.1	0.2	2.4	0.9	2.9	-2.0	7.5
I	2.2	0.8	0.2	0.6	4.0	1.2	0.1	0.1	14.6	-1.0	1.6	0.1	1.4	0.9	0.6	0.5	0.2	1.4	0.4	1.3	2.5	0.5
J	0.1	0.9	1.4	1.0	0.3	2.1	2.4	1.6	-1.0	4.2	0.3	0.0	1.2	1.4	-0.1	0.2	0.6	0.5	0.3	1.7	-0.1	1.4
K	-3.2	-0.8	-1.3	-0.8	1.7	-2.9	-1.9	-2.2	1.6	0.3	11.1	0.0	-1.2	-1.7	2.2	0.6	0.4	0.5	0.0	-0.5	9.0	-0.7
L	0.3	-0.2	0.0	0.1	0.1	-0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.1	-0.1	0.0	0.0	-0.1	-0.1	0.0	0.0	-0.1	-0.1	0.1
M	2.8	3.2	4.2	0.5	1.7	4.7	5.2	3.3	1.4	1.2	-1.2	-0.1	9.0	5.5	-1.1	0.9	1.0	4.7	1.0	7.2	-0.1	3.8
N	2.6	3.2	5.7	1.5	1.5	5.7	7.1	5.3	0.9	1.4	-1.7	0.0	5.5	5.5	-0.9	0.3	0.7	3.2	0.9	4.6	-1.0	5.5
O	0.0	-1.1	-0.4	-0.6	0.1	-1.8	-0.9	-0.6	0.6	-0.1	2.2	0.0	-1.1	-0.9	4.6	-1.3	-2.2	-0.3	-0.2	-0.8	2.6	-0.3
P	-0.4	0.5	-0.2	-0.1	0.0	-0.2	-0.4	-0.1	0.5	0.2	0.6	-0.1	0.9	0.3	-1.3	2.2	2.1	0.5	0.3	0.6	0.2	-0.4
Q	1.6	0.5	0.1	0.9	0.2	0.3	0.6	0.2	0.2	0.6	0.4	-0.1	1.0	0.7	-2.2	2.1	5.2	1.2	0.4	1.1	-0.2	0.8
R	2.3	2.4	2.2	0.6	1.1	4.1	2.9	2.4	1.4	0.5	0.5	0.0	4.7	3.2	-0.3	0.5	1.2	5.3	0.9	4.9	1.1	2.4
S	0.3	0.8	0.9	0.3	0.1	1.2	1.2	0.9	0.4	0.3	0.0	0.0	1.0	0.9	-0.2	0.3	0.4	0.9	0.4	1.1	0.1	0.7
T	1.7	2.8	3.2	0.8	1.3	5.0	4.7	2.9	1.3	1.7	-0.5	-0.1	7.2	4.6	-0.8	0.6	1.1	4.9	1.1	8.4	-0.3	2.9
U	-2.4	-0.2	-0.8	-0.3	1.0	-3.3	-1.7	-2.0	2.5	-0.1	9.0	-0.1	-0.1	-1.0	2.6	0.2	-0.2	1.1	0.1	-0.3	10.7	-0.4
V	4.7	4.3	9.2	2.6	2.8	6.3	10.8	7.5	0.5	1.4	-0.7	0.1	3.8	5.5	-0.3	-0.4	0.8	2.4	0.7	2.9	-0.4	11.5

Ek Tablo 12: Varyans Büyüme Tablosu

	Varyans	Büyüme	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V
P0	5,58	0,93	13,95%	1,23%	16,69%	1,21%	1,12%	6,17%	14,02%	8,75%	1,77%	1,76%	2,71%	4,36%	0,74%	2,43%	3,95%	3,94%	2,89%	1,27%	0,85%	0,06%	0,00%	10,20%
P1	4,47	0,93	13,95%	0,89%	16,66%	0,94%	0,77%	5,95%	14,02%	8,79%	1,77%	1,76%	1,83%	8,47%	2,25%	2,34%	3,94%	2,29%	1,71%	0,65%	0,85%	0,06%	0,00%	10,15%
P2	2,4	0,93	12,95%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	1,76%	7,71%	11,72%	0,74%	1,05%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P3	2,35	0,94	12,17%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	1,76%	8,48%	11,72%	0,74%	1,05%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P4	2,31	0,95	11,15%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,67%	8,59%	11,72%	0,74%	1,05%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P5	2,3	0,96	8,90%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	1,05%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P6	2,3	0,97	9,55%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,11%	1,05%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P7	2,29	0,98	8,72%	1,23%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	1,23%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P8	2,3	0,99	7,74%	1,16%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	2,28%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P9	2,32	1	7,28%	0,72%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	6,53%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	3,18%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,02%	0,00%	6,64%
P10	2,35	1,01	6,01%	0,72%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	7,76%	3,17%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	3,22%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,06%	0,00%	6,64%
P11	2,39	1,02	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	9,03%	2,81%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	3,22%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,50%	0,06%	0,00%	6,64%
P12	2,46	1,03	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	1,12%	3,36%	10,06%	10,16%	1,77%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	3,22%	6,02%	4,64%	3,36%	1,27%	1,41%	0,06%	0,00%	6,64%
P13	2,57	1,04	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	1,12%	3,92%	10,06%	11,02%	1,77%	2,91%	8,59%	11,72%	2,75%	3,22%	5,16%	4,64%	3,36%	1,27%	0,85%	0,06%	0,00%	6,64%
P14	2,76	1,05	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	0,37%	3,36%	10,06%	11,02%	1,77%	2,91%	8,59%	11,56%	2,75%	3,22%	3,94%	4,64%	3,36%	1,27%	0,85%	0,06%	0,00%	9,32%
P15	3,1	1,06	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	0,37%	3,36%	10,06%	11,02%	1,77%	2,91%	8,59%	8,34%	2,75%	3,22%	3,94%	4,64%	3,36%	1,27%	0,85%	0,06%	0,00%	12,54%
P16	3,5	1,07	5,10%	0,72%	13,43%	1,76%	0,37%	6,06%	10,06%	11,02%	1,77%	2,91%	8,59%	4,25%	2,75%	3,22%	3,94%	4,64%	3,36%	1,27%	0,85%	0,06%	0,00%	13,94%

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Mustafa KOCA
Doğum Yeri ve Tarihi : İnegöl, 13.11.1983
Yabancı Dil : İngilizce (KPDS: 92)

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : İnegöl Turgutalp Anadolu Lisesi (1994-2001)
Lisans : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türkçe İktisat
Bölümü (2001-2008)
Yüksek Lisans : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Teknoloji ve Sanayi İktisadı Bilim Dalı (2008-2010),
“Yarattıkları Katma Değer İtibari ile Türkiye’de
İmalat Sanayii Sektörlerinin Değerlendirilmesi”
Doktora : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat
Anabilim Dalı (2010-2017), “Son 20 Yılda Türk
Ekonomisinin Ana Sektörler İtibari ile Gelişim ve
Dönüşüm Süreci”